

Capitolul IX

TRANSILVANIA ÎN TIMPUL REGIMULUI NEOABSOLUTIST

Dr. Dumitru Suciu

Dr. Ioan Bolovan

- I. DINAMICA DEMOGRAFICĂ A TRANSILVANIEI ÎN TIMPUL REGIMULUI NEOABSOLUTIST ȘI LIBERAL
- II. CONSIDERAȚII PRIVIND STATUTUL TRANSILVANIEI ȘI SITUAȚIA POLITICĂ SPECIFICĂ A ROMÂNILOR DIN MONARHIE A MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA
- 1. Statutul general al Transilvaniei și românii până la epoca modernă
- 2. Românii din Transilvania sub focul maghiarizării și al germanizării între 1848-1851
- 3. Bisericile române în apărarea intereselor neamului în anii 1849-1854
- 4. Persecuții suferite de români la începutul neoabsolutismului austriac
- 5. Conflictele între conceptele cuceritorilor privind patria maghiară sau austriacă de sorginte feudală generate de „dreptul” sabiei și... programele popoarelor cucerite axate pe federalism
- Și democrația națională reală și europeană
- 6. Proiecte de transformare a Transilvaniei medievale maghiare structurată pe baza sistemului 3+4 într-o patrie română autonomă și democratică
- 7. Ungurii și austriei în marș rapid spre compromis și dualism

I. DINAMICA DEMOGRAFICĂ A TRANSILVANIEI ÎN TIMPUL REGIMULUI NEOABSOLUTIST ȘI LIBERAL

Schimbările complexe rezultate în urma desființării relațiilor feudale prin revoluția de la 1848-1849 au influențat evoluția demografică a Transilvaniei în următoarele două decenii. Dinamica și structura populației provinciei au reflectat fidel atât procesul înnoitor ce s-a manifestat pe toate planurile, cât și evoluțiile economico-sociale și politice recente. După evenimentele de la 1848-1849, autoritățile austriece au căutat să evalueze pierderile materiale și umane din cursul revoluției. Eforturile serviciilor statistice vieneze s-au concretizat la scurtă vreme prin realizarea în anii 1850-1851 a unui recensământ al populației și al animalelor.

Operațiile de conscriere a populației au început în a doua parte a anului 1850, definitivarea recensământului prelungindu-se până în primăvara anului 1851. Culese cu un personal nu întotdeauna foarte calificat, ținând seama și de împrejurările complexe în care s-a desfășurat - la scurt timp după revoluție, populația manifestând rezerve față de oficialitățile administrative și militare¹ - datele finale comportă o oarecare relativitate. Încă în epocă, specialiștii au arătat că până la 4-5% din populația existentă în întreaga monarhie habsburgică a rămas neînregistrată din diverse motive. Oricum, datele publicate reprezintă o sursă statistică importantă pentru cunoașterea, aproape exactă, a potențialului uman al monarhiei din acel moment.

DINAMICA POPULAȚIEI TRANSILVANIEI ÎNTRE 1850-1870*

tabelul 1

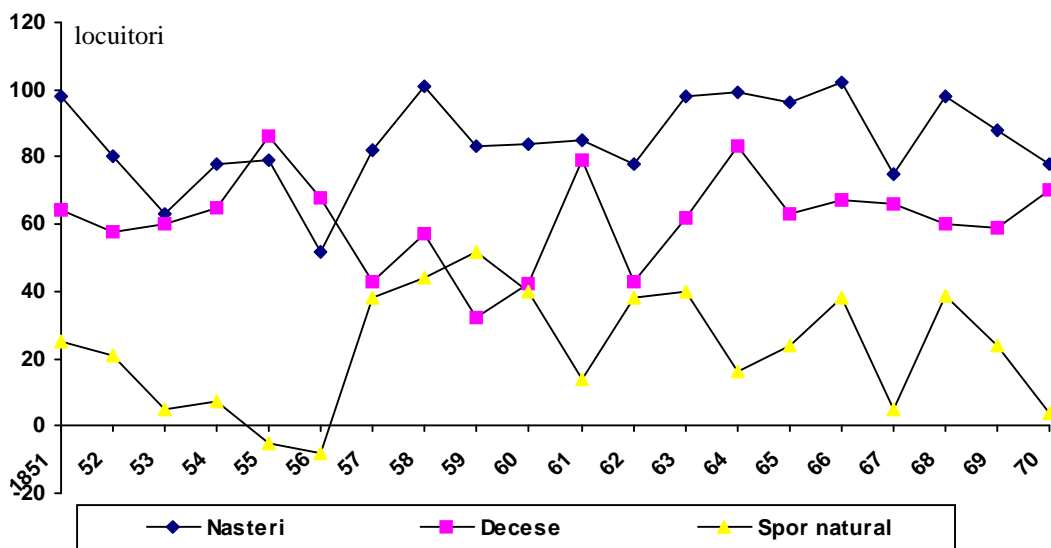
An	Numărul de locuitori	Dens pe km ²	Mărimea populației față de:		Perioada	Creșterea sau scăderea reală		Rata medie anuală de creștere sau descreștere
			1850	recensăm. anterior		Număr	%	
1850	3.454.293	33,7	100	-	-	-	-	-
1857	3.666.546	35,8	106,1	106,1	1850-1857	212.253	6,1	0,7%
1870	4.224.614	41,3	122,3	115,2	1858-1870	558.068	15,2	1,1%

* Calculele s-au făcut după: *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*, Kiadja a Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 1983; Fényes Elék, *Az Ausztriai Birodalom Statistájája és földrajzi leírása*, Pest, 1857; *Bevölkerung und Viehstand von Siebenbürgen. Nach der Zählung vom 31 October 1857*, Wien, 1859; *Bevölkerung und Viehstand von Ungarn (Grosswardeiner Verwaltungsgebiet). Nach der Zählung vom 31 October 1857*, Wien, 1859; *Magyar Statisztikai Évkönyv*, első évfolyam, Buda, 1872; T. Morariu, *Entwicklung der bevölkerungsdichtigkeit Siebenbürgens während der Jahre 1840-1930*, București, 1940.

Pentru Transilvania (inclusiv Banatul, Crișana și Maramureșul) populația evaluată în anii 1850-1851 a fost de aproape 3,5 milioane de locuitori - vezi Tabelul nr. 1 - (pentru localitățile din Crișana și Maramureș pentru care nu am avut informații am aplicat coeficienții de creștere ai populației din Banat și fostul Mare Principat Transilvania). Firește, distribuția ei spațială nu a fost uniformă, remarcându-se zone bine populate precum Timișul, Aradul, Sătmarul, Alba etc. și în contrast, altele cu o populație redusă (Ciuc, Năsăud, Maramureș). De altfel, densitatea medie a populației Transilvaniei a fost la 1850-1851 de 33,7 locuitori/km².

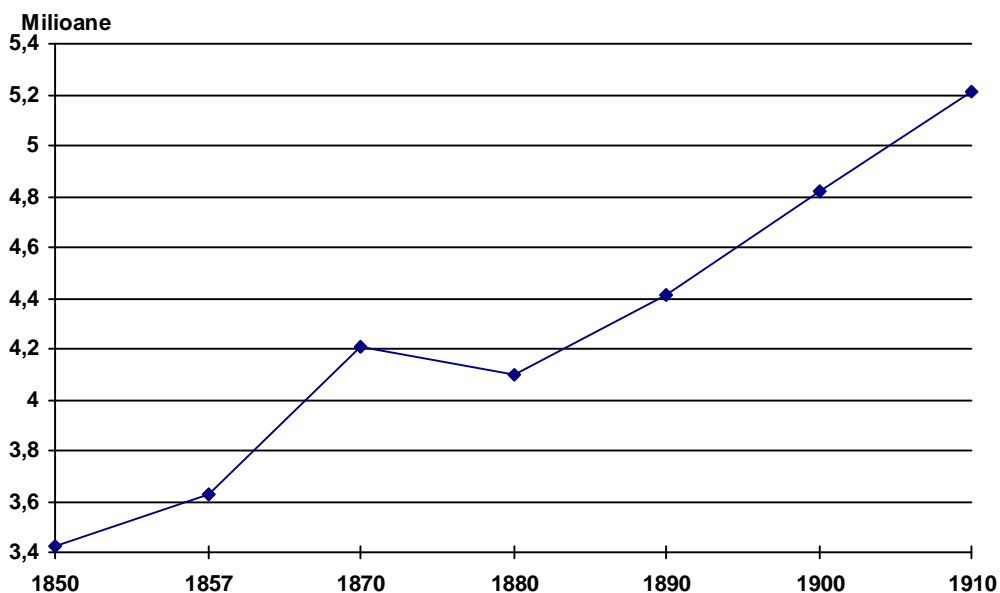
Al doilea recensământ efectuat de către autoritățile austriece în perioada neoabsolutismului a fost inițiat la 31 octombrie 1857, colectarea și definitivarea datelor prelungindu-se până la începutul anului 1858. De această dată, înregistrarea populației și a animalelor s-a făcut mult mai riguros decât la 1850, iar rezultatele finale au evidențiat situația reală a Transilvaniei. Astfel, populația totală la 1857 a fost de 3.666.546 locuitori, iar densitatea medie de 35,8 locuitori/km². Aflată în urma multor zone din monarhie, densitatea Transilvaniei era asemănătoare cu cea a provinciilor românești extracarpatiche (de exemplu, densitatea populației Moldovei la 1859 era de 31 locuitori/km²)².

Între recensământurile din anii 1850/51 și 1857, populația întregii Transilvanii a sporit cu 212.253 locuitori, corespunzător unei creșteri cu 6,1% (rata medie anuală de creștere a fost 0,7%) - vezi tabelul nr. 1. După dezechilibrul demografic provocat prin distrugerile și pierderile de vieți omenești din cursul revoluției, populația a cunoscut un proces de refacere. La fel ca și în alte împrejurări similare (catastrofe naturale, epidemii, războaie etc.), mecanismul intern de autoreglare demografică a funcționat previzibil, determinând recuperarea pierderilor umane din anii precedenți. Din registrele parohiale de stare civilă se poate sesiza cum numărul nașterilor din Transilvania în anii 1850-1852 a fost superior comparativ cu anii prerevoluționari ori cu cei care au urmat. Datele existente pentru câteva microzone (comunități reformate din zona Huedin, sate mixte româno-săsești-maghiare din zona Lechința etc.)³ pun în lumină „explozia” de nașteri din primii ani după revoluție. Liniștea internă din provincie și obținerea unor recolte mai bune au favorizat încheierea unui număr sporit de căsătorii, al căror efect principal s-a tradus printr-o natalitate mai ridicată. Contemporanii înșiși au sesizat influența producției de cereale și a prețului de vânzare a acestora asupra dinamicii populației. Astfel, în anii 1851, 1852 sau 1865, când prețurile la cereale au fost mai scăzute, s-au înregistrat cele mai multe căsătorii și implicit cele mai numeroase nașteri. La polul opus, în anii de criză, așa cum au fost și cei din timpul războiului Crimeii (1853-1856), datorită lipsei și scumpirii cerealelor, mișcările de trupe pe teritoriul Transilvaniei, rechizițiile, recrutările etc., numărul căsătoriilor și al nașterilor s-a redus considerabil⁴ - vezi Graficul nr. 1 referitor la mișcarea naturală din Jichișu de Jos, Ardeova, Gledin și Susenii Bârgăului. De asemenea, epidemia de holeră care s-a manifestat în anul 1855 a diminuat ritmul creșterii populației în acei ani. În fostul Mare Principat Transilvania numărul victimelor a fost modest (1.049 de cazuri mortale datorate epidemiei), în schimb în comitatele vestice (Arad, Bihor, Satu Mare) numărul victimelor a fost de circa 5-6.000⁵.

Grafic nr. 1 *Mișcarea naturală a populației din 4 localități (1851-1870)*

Pentru a reconstitui ritmul și rata de creștere ale populației Transilvaniei în epoca liberală am considerat util a ne raporta la recensământul din 31 decembrie 1869, realizat de către autoritățile maghiare la scurt timp după încheierea dualismului. Populația întregii Transilvanii a sporit din 1858 până în 1870 cu 558.068 locuitori, corespunzător unei creșteri cu 15,2% (rata medie anuală a fost de 1,1%) - vezi Tabelul nr.1. Această secvență temporală a cunoscut cea mai mare creștere demografică, atât numeric cât și procentual, iar rata medie anuală a atins valoarea maximă. Densitatea mai mare a populației de 41,3 locuitori/km² reflectă corespunzător progresul demografic de la sfârșitul perioadei neabsolutiste și din deceniul șapte (vezi Graficul nr. 2).

Grafic nr. 2 *Dinamica populației Transilvaniei între 1850-1910*

O evoluție asemănătoare putem remarca în cazul Ungariei și Croației unde sporul demografic a fost superior perioadei anterioare. Aceste provincii au înregistrat creșteri de 9,4% și respectiv 10,1% între anii 1857-1869, evidențiindu-se o relativă identitate a condițiilor economico-sociale și politico-militare⁶. Desigur, creșterea nu s-a făcut uniform pe întreg teritoriul Transilvaniei, existând diferențe locale generate de tradițiile istorice, condițiile economice, sociale etc. Cele 24 de localități care au format cercul Lechința din zona Bistriței au prezentat o creștere mai modestă (de 7,6%), în timp ce populația comitatului Cluj a avut între 1858-1870 o creștere de 16,5%⁷. Așa cum rezultă din Graficul nr. 1 referitor la mișcarea naturală din localitățile Jichișu de Jos, Ardeova, Gledin și Susenii Bârgăului, natalitatea s-a situat pe un traiect ascendent, menținându-se anual între 1858-1869 deasupra curbei mortalității. Sporul natural rezultat a permis obținerea unei creșteri demografice superioare celei din intervalul precedent.

Cauzele multiple favorabile unei asemenea dinamici ascendente a populației Transilvaniei necesită o expunere succintă. În primul rând ne referim la generalizarea consecințelor pozitive ale desființării relațiilor feudale și la începuturile industrializării moderne care au determinat alte condiții de viață. Abolirea iobăgiei și deschiderea gospodăriei țărănești spre piață a dus la un incontestabil progres economic al satului transilvănean⁸. Îmbunătățirea condițiilor de locuit prin construirea de case din piatră cu mai multe încăperi, creșterea numărului caselor acoperite cu șindrilă sau țiglă, ameliorarea asistenței medicale etc. au constituit suportul necesar unei creșteri demografice susținute.

Izvoarele de epocă au sesizat înmulțirea numărului căsătoriilor în întreaga Transilvanie, al căror efect principal s-a materializat într-o natalitate sporită. Cercetările sistematice efectuate asupra transformărilor economice și sociale intervenite în primele două decenii după revoluția pașoptistă au evidențiat un proces lent de expansiune a spațiului agricol prin includerea în circuitul economic a unor suprafețe necultivate în trecut. Se apreciază că perioada de maximă extindere a „pământului de hrana” a fost 1855-1865⁹. Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a creșterii demografice din primele două decenii de după revoluție, s-au constatat modificări semnificative în societatea transilvăneană. La fel ca în Moldova¹⁰, unde presiunea demografică vizibilă mai ales în mediul rural a reprezentat un factor decisiv de modificare a tehnicii de producție și a regimului economico-social și în Transilvania asistăm la începutul dezagregării organizării tradiționale a spațiului agricol prin creșterea ponderii pământului arător pe calea trecerii de la agricultura alternativă (în două sau trei sole) la agricultura continuă¹¹.

Cu toate că perioada 1858-1870 a stat în general sub semnul unor premise favorabile sporului de populație au existat și momente care au alterat regimul demografic. Marea secetă din anii 1864-1865 a afectat grav zonele de câmpie și părțile nordice ale Transilvaniei, pe acest fond manifestându-se în anul 1866 o boală generalizată între vite și o epidemie de holeră¹². Mortalitatea nu a înregistrat un salt foarte mare în 1866, însă din registrele parohiale cercetate rezultă că ea a început să crească în anii imediat următori și ca urmare a sechelelor fenomenelor negative amintite mai sus.

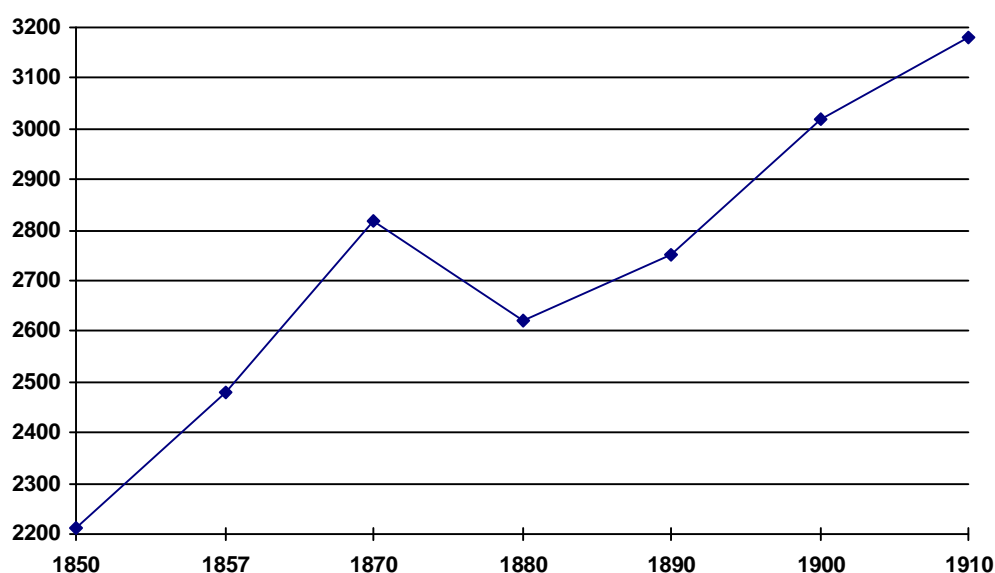
Evoluția populației din Gledin, Susenii Bârgăului și Mijlocenii Bârgăului între 1850-1870

tabelul 2

AN	1850	1857	1870
Gledin	832	906	1037
Susenii Bârgăului	542	610	738
Mijlocenii Bârgăului	846	947	1072
TOTAL	2220	2463	2847

Datele provin din: *Az 1850, évi Erdély népszámlálás*, kiadja a Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 1983; *Tabele statistice despre starea populației al marelui principat Transilvania*, 1857 (f.1.); *Magyar Statisztikai Közlemények. Uj sorozat*, 42 kötet, Budapest, 1912.

În continuare vom prezenta caracteristicile dinamicii populației din trei sate din nordul Transilvaniei între 1850-1870. Așa cum se poate remarca din Tabelul nr. 2 și Graficul nr.3, eșantionul format din satele Gledin, Susenii Bârgăului și Mijlocenii Bârgăului a avut o evoluție demografică ascendentă similară cu a întregii provincii. După o creștere mai modestă între anii 1851-1857, de numai 243 locuitori (corespunzător unui spor de 10,9%), populația din cele trei sate a cunoscut o creștere mai substanțială între 1858-1869 (cu 15,5%). Astfel indicii de creștere pentru eșantionul de lucru au fost superiori celor pentru întreaga provincie în intervalul 1851-1857, dar au fost identici pentru perioada 1858-1869.

Grafic nr. 3 *Dinamica populației din Gledin, Susenii Bârgăului și Mijlocenii Bârgăului între 1850-1910*

Analiza tabelelor nr. 3 și nr. 4 despre mișcarea naturală a populației și a evoluției ratei natalității, mortalității și a sporului natural din cele trei localități confirmă tendința de creștere progresivă din perioada care face obiectul demersului nostru. În general natalitatea s-a menținut peste nivelul mortalității determinând valori pozitive pentru sporul natural, care în perioada 1858-1870 s-a triplat comparativ cu perioada anterioară. Evoluții similare pot fi detectate și în cazul altor sate din această parte a Transilvaniei, bunăoară în zona Lechința ori în comitatul Solnocul Interior, unde sporul natural s-a dublat înspre sfârșitul deceniului șapte al secolului trecut¹³. În ciuda unei natalități viguroase, mortalitatea, în special cea infantilă, a diminuat periodic sporul natural, provocând dereglări în autofuncționarea normală a mecanismului demografic. Acest aspect este lesne sesizabil în cazul localității Susenii Bârgăului (vezi Tabelul nr. 3), care prezintă o mortalitate ridicată atât între 1850-1857, cât și între 1858-1870, foarte apropiată de cea din Mijlocenii Bârgăului, sat însă mult mai bine populat. De altfel, vârsta medie de viață în satele din zonă în perioada de care ne ocupăm, era destul de scăzută, în jur de 27 de ani pentru bărbați și de 26 de ani pentru femei¹⁴, tocmai datorită mortalității infantile ridicate.

Mișcarea naturală a populației din Gledin, Susenii Bârgăului și Mijlocenii Bârgăului între anii 1850 și 1870

tabelul 3

Localitatea	1850-1857			1858-1879		
	N	M	SN	N	M	SN
Gledin	204	152	52	424	288	136
Susenii Bârgăului	153	145	8	345	246	99
Mijlocenii Bârgăului	250	170	80	478	268	210
TOTAL	607	467	140	1247	802	445

N = născuți   M = morți   SN = spor natural

Datele provin din *Arhivele Statului*, Bistrița, Colecția registrelor de Stare civilă, nr. 489-494, 686, 1215-1218.

Condițiile economice și geografice specifice, tradițiile locale și conjuncturile climaterice imediate au generat anumite variații ale ratei natalității, mortalității și sporului natural în cele trei sate care constituie eșantionul de lucru (vezi Tabelul nr. 4).

Evoluția ratei natalității, mortalității și a sporului natural din Gledin, Susenii Bârgăului și Mijlocenii Bârgăului (1850-1870)

tabelul 4

Perioada	Gledin			Susenii Bârgăului			Mijlocenii Bârgăului		
	R _N	R _M	R _{SN}	R _N	R _M	R _{SN}	R _N	R _M	R _{SN}
1851-1857	29,4	22	7,4	34,2	31,2	3	36	23,1	12,9
1858-1870	34	22,4	11,6	43	27,6	15,4	36,9	20,5	16,4

R_N = rata natalității la 1000 de locuitori (‰)

R_M = rata mortalității la 1000 de locuitori (‰)

R_{SN} = rata sporului natural la 1000 de locuitori (‰)

Se remarcă în primul rând tendința de creștere a ratei natalității în întreaga perioadă investigată, valorile cele mai mari înregistrându-se în cazul localității Susenii Bârgăului (43‰ între 1858-1870). În general, valorile ratei natalității în satele transilvănene au fost superioare celor existente în țările dezvoltate din vestul continentului (în Anglia și Franța în jurul a 25-30‰), însă ele s-au plasat sub nivelul altor provincii ale monarhiei habsburgice (în Ungaria de exemplu, rata natalității s-a menținut în această perioadă între 41-43‰)¹⁵. Deși rata mortalității s-a aflat în continuă scădere în primele două decenii după revoluția pașoptistă, ea s-a menținut în jurul unor valori superioare celor din vestul sau nordul continentului, unde în a doua jumătate a sec. al XIX-lea coborâse sub 20‰. Condițiile igienico-sanitare, modul de viață diferit etc., explică în mare măsură de ce rata mortalității a putut varia în acei ani între 20-32‰ în satele din nordul Transilvaniei.

Mobilitatea socială, o componentă esențială a regimului demografic în epoca modernă, a fost influențată în Transilvania după 1850 de desființarea relațiilor feudale, de includerea mai adecvată a provinciei în circuitul economic al producției și schimbului de mărfuri. Din punctul de vedere al interesului cercetării noastre, aceasta a implicat observarea unor diferențe deloc neglijabile în ceea ce privește sporul real și sporul natural al satelor transilvănene. Astfel, între 1850-1870, sporul real al celor trei sate (Gledin, Susenii Bârgăului și Mijlocenii Bârgăului) a fost de 627 noi locuitori, în timp ce sporul natural (obținut ca o diferență între numărul de nașteri și decese) fusese doar de 585 de persoane. În mod normal, diferența de 42 de persoane este explicabilă printr-un proces de imigrare a unor locuitori din alte sate.

După desființarea regimului grăniceresc nășăudean în 1851 și extinderea exploatărilor forestiere pe văile Sălăuța, Ilva, Bârgău etc. s-a constatat un proces de imigrare a unor

locuitori din satele de la câmpie înspre părțile montane ale actualului județ Bistrița-Năsăud¹⁶. Exploatarea forestieră, constituirea de fabrici de cherestea, dezvoltarea rețelei mijloacelor de transport în zonă, au determinat înmulțirea locurilor de muncă și au oferit perspective favorabile pentru întemeierea de cupluri familiale.

Un alt aspect al mobilității sociale a populației Transilvaniei în a doua jumătate a secolului trecut îl constituie emigrarea din mediul rural înspre cel urban. O mare parte a sporului natural al localităților rurale era pierdut în urma migrației spre așezările urbane, la începuturile industrializării moderne. Creșterea populației s-a făcut nu atât prin sporul natural propriu cât prin absorbirea surplusului de populație din satele aflate în vecinătate. Însă în primele două decenii după revoluția pașoptistă, ritmul urbanizării nu a fost foarte alert. Implicit, nici populația rurală nu a emigrat masiv spre orașe, așa cum se va întâmpla mai târziu. Deocamdată, în agricultura provinciei se putea plasa cea mai mare parte a forței de muncă din mediul rural, la care s-au adăugat și exploatarea forestieră care erau amplasate predominant în zonele rurale.

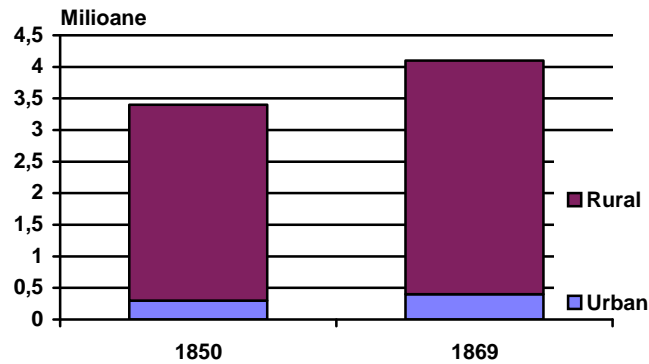
Structura urbană și rurală a populației Transilvaniei între 1850-1870

tabelul 5

An	Urban		Rural	
	Număr	%	Număr	%
1850	306.223	8,8	3.148.070	91,2
1870	386.302	9,1	3.838.312	90,9

Datele provin din *Magyar Statisztikai Évkönyv*, első évfolyam, Buda, 1872, p.24; *Az 1850, évi Erdélyi népszámlálás*; Fényes E., *Az Ausztriai Biradalom...*; I.I. Adam, I. Pușcaș, *Izvoare de demografie...*

Cu prilejul recensământului din 1850-1851 s-a înregistrat o populație urbană de 306.223 locuitori, ceea ce reprezenta 8,8% din total, iar la 1870 populația urbană a Transilvaniei se cifra la 386.302 locuitori, reprezentând 9,1% din total. Așadar un progres lent în privința ritmului de dezvoltare urbană, creșterea fiind mică între 1850-1870 (vezi Graficul nr. 4 și Tabelul nr. 5).

Grafic nr. 4 *Evoluția populației rurale și urbane din Transilvania între 1850-1869*

Ponderea populației urbane a Transilvaniei s-a situat sub cea a Ungariei (13,7% în 1869), fiind însă apropiată de cea din Serbia (8,1% în 1859). În Moldova, la 1859 aproximativ 21,7% din întreaga populație locuia în mediul urban (o asemenea pondere este explicabilă deoarece au fost incluse și târgurile care de cele mai multe ori aveau un aspect net rural)¹⁷.

Datele care ne-au stat la dispoziție au permis reconstituirea structurii etnice doar a principatului Transilvaniei pentru anul 1850. La fel ca în secolele anterioare, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea românii au reprezentat marea majoritate a populației provinciei (vezi Diagrama nr. 5).

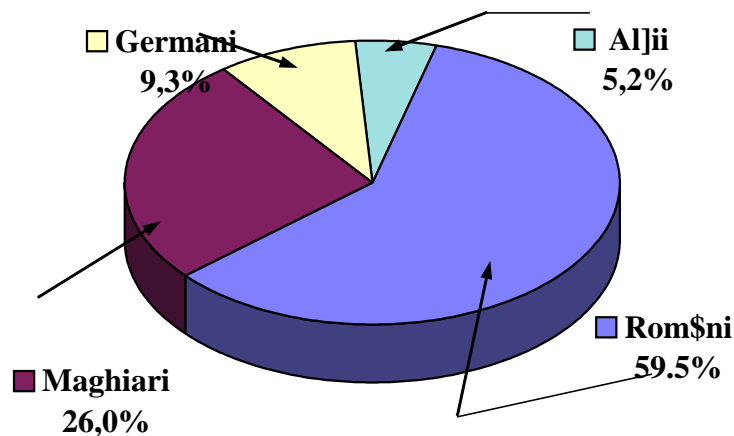

Diagrama nr. 5 *Structura etnică a Marelui principat Transilvania la 1850*

Astfel numărul românilor era de 1.226.901 (59,5%), al maghiarilor 354.942 și al secuilor 180.902 (reprezentând împreună 26% din totalul populației), al sașilor 175.658 și al germanilor 16.558 (9,3%), al țișanilor 78.802 (3,8%), al evreilor 15.570 (0,8%), al armenilor 7.600 (0,4%) iar restul de 0,2% era format din cehi, slovaci etc.¹⁸ Așa cum se poate observa, autoritățile care au organizat recensământul din 1850-1851 au făcut distincție atât între unguri și secui, cât și între sașii colonizați în Transilvania cu multe secole în urmă și populația germană așezată în ultima vreme. Din păcate, la 1857 și 1869 nu au fost făcute publice

informațiile referitoare la compoziția etnică a populației, deși formularele completate la nivelul satelor (cel puțin pentru anul 1857) au surprins acest aspect.

Structura confesională a populației fostului Mare Principat (vezi Tabelul nr. 6) confirmă faptul că românii reprezentau populația majoritară.

Structura confesională a populației din
Marele Principat Transilvania (1850-1857)

tabelul 6

Confesiunea	1850		1857	
	Număr	%	Număr	%
Ortodocși	637.800	30,9	679.896	31,3
Greco-catolici	648.239	31,5	674.654	31,1
Reformați	295.723	14,4	312.223	14,5
Romano-catolici	219.533	10,6	237.742	10,9
Luterani	198.774	9,6	196.375	9,1
Unitarieni	46.008	2,2	48.113	2,2
Mozaici	15.568	0,8	18.792	0,9
Alte confesiuni	-	-	-	-

Datele provin din: *Magyar Országos Levéltár*, EOKL, F 551, 2 csömö, f.417; *Bevölkerung und viehstand von Siebenbürgen...*

Cea mai mare pondere la 1850 și 1857 au avut-o confesiunile greco-catolică și ortodoxă, ambele fiind îmbrățișate aproape în exclusivitate de către populația românească (vezi și Diagrama nr. 6). Bunăoară, la 1850, cele două confesiuni dețineau împreună 62,4%, în timp ce proporția locuitorilor care s-au declarat români a fost de 59,5%. Urmează ca importanță confesiunile reformată, romano-catolică și luterană care erau în general confesiuni ale maghiarilor și germanilor. Așa cum rezultă din Tabelul nr. 6, între 1850-1857 nu au survenit schimbări esențiale în compoziția confesională a provinciei. Se remarcă o ușoară creștere a numărului și ponderii locuitorilor ortodocși, paralel cu o diminuare mică a greco-catolicilor și luteranilor.

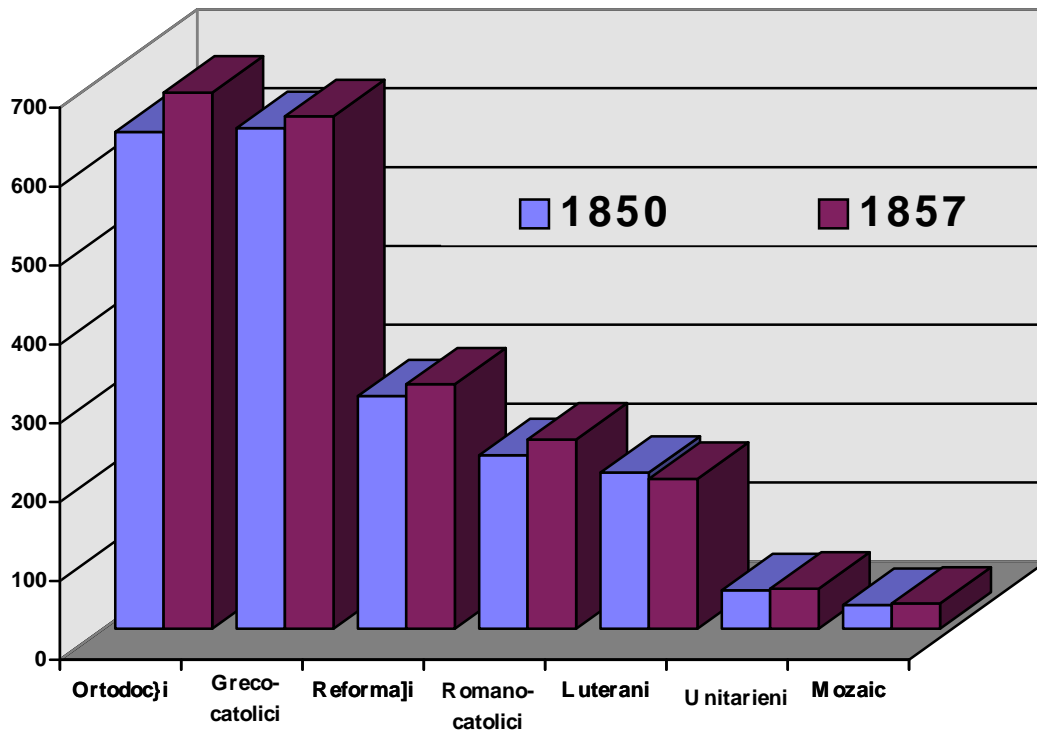

Diagrama nr. 6 *Structura confesională a Marelui principat Transilvania între 1850-1857*

Primele două decenii după revoluția pașoptistă au constituit o perioadă deosebită în istoria Transilvaniei, nu numai din punct de vedere politic, dar și social-economic. În acest cadru, din perspectiva evoluției populației provinciei, putem considera perioada ca o etapă distinctă în ceea ce privește comportamentul demografic comparativ cu regimul anterior sau cu deceniile ce au urmat până la primul război mondial. Creșterea numărului de locuitori s-a făcut treptat, pe măsura generalizării efectelor pozitive ale desființării relațiilor feudale și a îmbunătățirii condițiilor de viață. Deși ritmul creșterii populației urbane a fost lent s-au prefigurat încă din acei ani direcțiile absorbirii surplusului de populație rurală: plasarea forței de muncă în orașe aflate la începutul industrializării și emigrarea sezonieră în afara granițelor. Mișcarea naturală a populației din satele ce au format eșantionul de lucru confirmă sensul dinamic al evoluției demografice, reflectând în același timp, dincolo de o linie ascendentă, variațiile locale. Compoziția etnică și confesională a populației prezintă o numeroasă majoritate românească (aproximativ 60% din total), aparținând celor două religii tradiționale (ortodoxă și greco-catolică), alături de care au conviețuit minorități însemnate: maghiari, germani, țigani, evrei etc.

BIBLIOGRAFIE

Capitolul IX. I

I.

1. **Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band III. Die Völker des Reiches**, herausgegeben von A. Wandruszka und Peter Urbanitsch, Wien, 1980.
2. Morariu, T. **Entwicklung der bevölkerungsdichtigkeit Siebenbürgens während der Jahre 1840-1930**, București, 1940.

II.

1. Arhivele statului Bistrița și Arhivele statului Cluj-Napoca, Colecțiile registrelor de stare civilă.
2. Az 1850. évi erdélyi népszámlálás, kiadja a Központi statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 1983.
3. Bevölkerung und Viehstand von Siebenbürgen. Nach der Zahlung vom 31 October 1857, Wien, 1859.
4. Bevölkerung und Viehstand von Ungarn (Grosswardeiner Verwaltungsgebiet). Nach der Zahlung vom 31 October 1857, Wien, 1859.
5. Fényes, Elek, **Az Ausztriai Birodalom Statisztikája és Földrajzi leirása**, Pest, 1857.
6. Izvoare de demografie istorică, vol. II, sec. XIX-1914. Transilvania, editat de I.I. Adam și I. Pușcaș, București, 1987.
7. Magyar Statisztikai Évkönyv, első évfolyam, Buda, 1872.
8. Tabele statistice despre starea populației al marelui principat Transilvania, 1857 (f.l.).
9. Történeti statisztikai forrásai, sz. Kovácsics József, Budapest, 1957.

III.

1. I. Bolovan, **Evoluția demografică a zonei Lechința între revoluția pașoptistă și primul război mondial**, în „*Revista Bistriței*”, VII, 1993, p. 179-194.
2. Egyed Ákos, **Situația demografică a județului Cluj între anii 1857-1910**, în vol. *Civilizația medievală și modernă românească. Studii istorice*, îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985.
3. Gyémánt, Ladislau, **Contribuții statistice privind agricultura Transilvaniei, Banatului și Bucovinei în perioada 1720-1871**, în „*AIACN*”, XXVII, 1985-1986, p. 161-184.
4. Katus, L., **Die probleme des demographischen Übergangs in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg**, în vol. *Demographie, Bevölkerungs- und Agrarstatistik (Beiträge der ersten wissenschaftlichen Tagung der Ungarische-österreichischen Historikerkommission)*, hrsg. Gábor Erdödy, Budapest, 1982.

5. Konek, S., **A magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmi**, Pest, 1868.
6. Moldovan, Liviu, **Recensământul populației transilvănene din anul 1850-1851**, în „*Marisia*”, 11-12/1981-1982, p. 127-142.
7. Negruți, Ecaterina, **Satul moldovenesc în prima jumătate a sec. al XIX. Contribuții demografice**, Iași, 1984.
8. Rédei, J., **A születések és a halálozások alakulása a XIX. és a XX. században Európában**, Budapest, 1960.
9. Retegan, Simion, **Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea (Solnocul Interior)**, în vol. *Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*.
10. Weszelovski, K., **Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett**, Budapest, 1875.

II. CONSIDERAȚII PRIVIND STATUTUL TRANSILVANIEI ȘI SITUAȚIA POLITICĂ SPECIFICĂ A ROMÂNILOR DIN MONARHIE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

1. STATUTUL GENERAL AL TRANSILVANIEI ȘI ROMÂNII PÂNĂ LA EPOCA MODERNĂ

Revoluția burghezo-democratică din 1848-1849 a românilor din Transilvania a fost în fondul și esența ei un război național dur dar defensiv susținut de popor și conducătorii lui împotriva centralismului maghiar de stat, pentru apărarea și afirmarea autonomiei pământului strămoșesc și a ființei sale politice. După părerea noastră în vara și toamna anului 1848 în Ungaria s-a văzut clar că naționalul depășește și înglobează socialul și de fapt toate clasele și păturile sociale maghiare au luptat împotriva claselor și categoriilor sociale române și slave deși toți au fost de acord cu edificarea unei societăți moderne de sorginte burgheză sau burghezo-democratică.

Deci, dacă privim problemele pe ansamblul Ungariei istorice aici a fost vorba de un început de luptă pentru teritorii și anume națiunea română și cele slave profund conștiente că Transilvania, Croația, Voievodina, Slovacia etc., sunt pământuri românești și slave din punct de vedere etnic și istoric au dorit să le autoguverneze în cadrul unui sistem federal, să le stăpânească ca țări autonome cu respectarea proporțională a drepturilor naționalităților conlocuitoare. În schimb, maghiarii au acționat pentru integrarea lor în Ungaria Coroanei Sf. Ștefan a cărei structură veche - urma să fie topită într-un stat național maghiar unitar centralizat în jurul Pestei.

Românii ardeleni care au trăit în Marele Principat al Transilvaniei (Ardeal), Țară a Coroanei Sfântului Ștefan, dar înzestrată cu autonomie legislativă, administrativă și judecătorească față de Ungaria, au fost asupriți ca și frații lor din părțile vestice (Banat, Crișana, Maramureș, apoi și Partium) nu numai de jugul habsburgic ci l-au suferit concomitent - cu unele excepții - și pe acela administrat de dietele, comitatele, tribunalele și Tabla Regală sau Curtea Supremă de Justiție aflate în mâinile nobilimii maghiare din Ungaria sau din Transilvania. În ambele cazuri a fost esențială realitatea că elementul român majoritar a continuat să fie asuprit pe plan local îndeosebi de conducerea politică a elementului etnic maghiar minoritar și acest fapt n-a fost și n-a putut fi modificat de împrejurarea că vreme de secole Transilvania a fost autonomă față de Ungaria.

De fapt liberalii și radicalii unguri au acționat înainte de 1848, în 1848-1849 și după 1860 pentru instituirea unui centralism statal excesiv și intolerant pe teritoriul cucerit cu sabia de strămoșii lor din evul mediu de la străbunii românilor și slavilor ai căror urmași din epoca modernă urmau să fie incluși în națiunea politică maghiară unică și indivizibilă ca și statul ei. Dar națiunea română ca și cele slave constituind majorități etnice au dorit să fie înzestrate cu

drepturi naționale colective, să fie puse pe picior de egalitate cu cea maghiară și să nu constituie deci prin indivizii lor simple umpluturi sau lipituri ale acesteia.

Șefii naționali ai românilor și slavilor au folosit dreptul istoric într-un sens diametral opus de acela al liderilor politici unguri. Ei s-au prevalat de adevărul că strămoșii lor au fost primii locuitori pe teritoriile cucerite de unguri. La acesta au adăugat argumentul că și după anexiuni au rămas majoritari din punct de vedere etnic pe pământurile strămoșești. Șefii politici maghiari au apelat la statul lor „istoric”, la legislația, administrația, structurile socio-economice și instituționale ungare ce au funcționat secole de-a rândul pe teritoriile cucerite. Ei au invocat dreptul istoric în favoarea lor în sensul că o societate sau o entitate politică ce s-a acomodat timp îndelungat aceluiași mediu socio-juridic și statal trebuia menținută cu reformele necesare evoluției epocilor istorice dar numai în măsura în care și aceste schimbări conveneau claselor conducătoare ungare și erau compatibile cu menținerea securității și integrității statului. Dar structurile societății feudale sau nobiliare maghiare au fost impuse de la început de sabie și forță și au acționat în defavoarea românilor și slavilor și în beneficiul claselor conducătoare maghiare.

Se știe că Ungaria Coroanei Sfântului Ștefan a fost formată prin cuceriri sistematice de teritorii și popoare. Dar ea s-a destrămat pe o anumită perioadă istorică tot prin sabie și forță fiind împărțită între 1526-1541-1686 între imperiile otoman și habsburgic. Cu toate acestea, structurile societății feudale maghiare au supraviețuit în Ungaria habsburgică sub egida puterii centrale vieneze și în Principatul autonom al Transilvaniei sub suzeranitatea Porții.

Deși unii principii maghiari sau calvini ai Transilvaniei au visat să refacă ei înșiși regatul Ungariei Sfântului Ștefan lucrul n-a fost posibil. Ungaria a fost refăcută de Habsburgi în beneficiul lor și în cel al aristocrației ungare. Evenimentele s-au petrecut la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea când tot prin cuceriri sistematice monarhii habsburgi au moștenit toate posesiunile, titlurile și prerogativele regilor Ungariei pe măsura expansiunii lor spre est și sud-est. De fapt ei au fost proclamați regi ai Ungariei încă din 1526 deținând de atunci o parte din regat, în virtutea alianței dinastice dintre Ferdinand de Habsburg și ultimul rege ungur căzut la Mohács. În concluzie, Ungaria destrămată prin sabie a fost refăcută tot prin sabie de regii ei Habsburgi în cursul unei cruciade târzii prin care aceștia și-au consumat rolul lor de regi Apostolici.

Însă aristocrații și nobilii unguri de pe întreg teritoriul de dincoace de Leitha (Ungaria etnică, Voievodina sârbă, Slovacia, teritoriile rutene cu excepția celor din Galiția, Banat, Crișana, Maramureș, Partium, Transilvania istorică etc.) au reușit să-și mențină multe instituții și privilegii locale. Astfel, indiferent că erau în relații bune sau de conflict cu tronul ei au contribuit concomitent cu monarhii Habsburgi la exploatarea popoarelor din Ungaria Coroanei Sfântului Ștefan. Relațiile dintre ei și tron s-au reglementat și după refacerea regatului conform schemei „tensiune-ciocnire-compromis” tradusă de șefii politici români și slavi prin formula „stăpânii se ceartă, stăpânii se împacă”. Unii dintre lideri au afirmat plastic că dacă șefii unguri au avut noroc cu Habsburgii că le-au refăcut parțial și într-o formă oarecare Ungaria scăpându-i de turci, românii au avut câteodată norocul că aceiași monarhi în momentele de conflict cu aristocrații și nobilii unguri le mai puneau și mâna în gât

domolindu-i adeseori. Dar alții au intuit clar că după orice conflict urma inevitabil împăcarea și compromisul între tron și vârfurile societății maghiare, acestea fiind efectuate de obicei pe spinarea popoarelor asuprite.

Atât în secolul al XVIII-lea cât și în cel următor, puseurile absolutiste au fost combătute cu arma în mână de partidele nobiliare antihabsburgice. După înfrângerea acestora au intrat în arenă cele prohabsburgice care au efectuat compromisurile. Cele din 1711, 1791, 1825 au limitat regimurile absolutiste monarhice iar altele au instituit anumite forme de dualism ca cel incipient habsburgic-nobiliar din 1741-1765 sau habsburgico-maghiaro-austriac (parțial în 1848 și mai complet și mai consistent în 1867).

Oricum, privind lucrurile în perspectiva evoluției lor pe o perioadă îndelungată de timp, se poate afirma cu certitudine că prigonirea românilor ortodocși inițiată la sfârșitul secolului al XIII-lea (1291), în 1366 și întărită în 1437 în voievodatul autonom al Transilvaniei aflat în regatul Ungariei a continuat și în sistemul celor trei națiuni politice și patru religii recepte din Principatul autonom sub suzeranitate otomană (1541-1688). Sistemul toleranței a fost prelungit cu unele modificări și în perioada suveranității habsburgice care l-a ratificat într-o anumită formă încă în 4 decembrie 1691 după care au urmat alte reglementări și legi habsburgo-nobiliare ce au completat și întărit Diploma leopoldină.

De aceea este clar că deși Transilvania aflată sub suzeranitatea otomană a fost separată și de Ungaria habsburgică și de cea turcă transformată în pașalâc, românii de aici au fost asupriți tot de principii și nobilii unguri. După 1688 practica a adevărat justetea dictonului care afirmă că „până la Dumnezeu te mănâncă sfinții” deoarece pe românii ardeleni până să ajungă la împărat i-au „mâncat” și i-au prigonit adeseori nobilii unguri și instituțiile lor legislative, administrative și de justiție. Afirmatia este adevărată de conflictele majore din 1784 și 1848-1849.

Deci este clar că deși Habsburgii au fost mai puternici nu au fost singurii stăpâni ai românilor. În acest caz aceștia s-ar fi bătut numai cu tronul. Însă realitatea a dovedit că asupra lor a apăsător concomitent nu numai jugul puterii centrale ci și acela adesea mai crunt, mai direct și mai apăsător al instituțiilor administrative, legislative și juridice locale deținute de nobilimea și aristocrația maghiară fie din Ardeal, fie din Banat, Crișana, Maramureș, Partium.

Cu alte cuvinte realitatea concret istorică a dovedit în mod concludent că exploatarea românilor de către clasele conducătoare maghiare și instituțiile ei a fost multiseculară, n-a dispărut odată cu destrămarea Ungariei în secolele XVI și XVII și a continuat și în perioada Ungariei refăcute de Habsburgi în forme specifice noilor combinații și structuri politice. De aceea nu este bine să se creadă că afirmația ce a susținut că românii au suferit aproape o mie de ani sub jugul unguresc, inclusiv cel exercitat sub turbanele sultanilor și sub hlamida habsburgilor, a fost o simplă figură de stil. Ea a exprimat o realitate istorică indubitabilă care nu trebuie sub pretexte diverse redusă artificial pe perioade scurte de timp.

Autonomismul istoric al Voievodului și Principatului Transilvaniei (Ardeal) față de Ungaria care a fost iarăși o realitate istorică indubitabilă nu schimbă datele problemei. Aici au funcționat secole de-a rândul structurile ungare profund ostile românilor (dietele, comitatele și tribunalele lor, scaunele secuiești, scaunele săsești și Universitatea din Sibiu aflate pe

pământul crăiesc donat sașilor de regii Ungariei, Tabla Regală din Tg.Mureș etc.). Nici dietele și comitatele Ungariei n-au fost mai îngăduitoare față de elementul român din Banat, Crișana, Maramureș și, mai târziu, din Partium.

De altfel dieta Ungariei a elaborat în 1791 o lege potrivit căreia monarhii Habsburgi nu puteau fi Mari principii ai Transilvaniei decât în calitatea lor de regi legitimi ai Ungariei ceea ce a presupus că la șase luni după urcarea pe tron Habsburgii se încoronau cu Coroana Sfântului Ștefan și depuneau jurământul pe legile și constituția Ungariei. Legea a fost promulgată pentru a întări principiul legitimismului monarhic al Coroanei maghiare purtată de Habsburgi, care și-au legat mai demult de altfel destinele ce cele ale aristocrației și nobilimii maghiare.

De mai multe ori în istorie și în fața pericolelor de orice fel fie interne, fie externe, tronul și aristocrația ungară s-au aliniat pentru a-și conserva statele și pozițiile vechi. Tot în 1791 dieta Ungariei a încercat și anexiunea directă a Transilvaniei dar aceasta a rămas doar în uniune personală cu Ungaria păstrându-și autonomia și instituțiile proprii. Chiar și nobilii unguri din dieta Transilvaniei, în această fază de început a afirmării naționalismului maghiar, s-au opus uniunii. Abia în 1834-1835 nobilimea maghiară ardeleană a declanșat alături de cea din Ungaria lupta pentru realizarea uniunii Transilvaniei cu Ungaria.

De asemenea atragem în mod deosebit atenția că exploatarea multiseculară a românilor de către clasele conducătoare maghiare nu se poate explica fără stăpânirea pe care aceste clase, societatea maghiară și instituțiile ei, au efectuat-o asupra teritoriilor românești cucerite. Stăpânirea aproape milenară ungurească asupra provinciilor de dincoace de Carpați adesea mai neîndurătoare decât a stăpânilor mai îndepărtați nu poate fi invocată pentru refacerea ei în orice formă sau structură „nouă”. Așa cum omul are drepturile sale naturale la asigurarea proprietății, libertății și fericirii personale și la rezistența față de opresiunea propriului stat dacă le nesocotește, tot așa etniile majoritare formate din suma tuturor indivizilor de aceeași limbă și naționalitate au dreptul inalienabil să reziste și să dărâme după îndelungate suferințe și umilințe aspirările exercitate de națiunile și statele străine.

În acest sens dreptul etnic, principiul naționalității, dreptul dar și datoria popoarelor și națiunilor supuse și exploatare la rezistență față de împilarea națională străină până la distrugerea ei, pot fi interpretate ca drepturi naturale firești, prin extinderea drepturilor naturale ale omului așa cum au fost definite de iluminismul francez din secolul al XVIII-lea, asupra națiunilor, a principiilor luptei lor pentru unitate și libertate politică statală din secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Pe de altă parte, istoriografia noastră nu trebuie să folosească exclusiv argumentul bazat pe dreptul și autonomismul istoric al Transilvaniei istorice (Ardeal) față de Ungaria ci să-l combine mereu cu cel etnic prin care principiul naționalității s-a reflectat mai complet incluzând și pe frații din Banat, Crișana, Maramureș. Aceștia, deși nu au fost autonomi față de Ungaria, au dorit la fel de mult, ca alături și împreună cu frații lor ardeleni, să fie liberi. De altfel în evoluția programatică română a fost folosit dreptul istoric, etnic, al naționalității atât în sens restrâns ardelenesc, în mai 1848, în petițiile din 1861-1863, la Conferința din

Miercurea din 1869 etc., cât și în sens mai larg în programele maximale din 1849-1851 sau în cele ale lui Mocioni, Hodoș etc. din 1860-1861.

Constituția din 4 martie 1849, care n-a fost aplicată și a fost bine caracterizată și comparată cu o mireasă ce nu a ajuns la altar, Diploma din 20 octombrie 1860, Patenta din februarie 1861, legile din 1863-1864, care au funcționat de facto până în 1865 și de iure până în 1867, au ratificat principiul naționalității și limbii române doar pe baza dreptului istoric restrâns al Staatsrechtului. De aceasta au beneficiat românii ardeleni, deci o jumătate de națiune română, fiind lăsată afară cealaltă jumătate din Banat, Crișana, Maramureș, Partium.

Doar în cei trei-patru ani (1863-1865) și câteva luni în 1848-1849 autonomia Transilvaniei (Ardealul) a primit un caracter politic incipient românesc; în restul perioadelor, deși majoritatea etnică a fost tot românească, ea a fost cu precădere o autonomie nobiliară, voievodală sau princiar maghiară. Afirmăția este valabilă nu numai pentru perioadele suzeranității otomane sau a suveranității habsburgice ci și pentru răstimpul istoric de până la Mohács (1526). Chiar dacă în primele două secole de stăpânire regală maghiară structurile feudale române ortodoxe au conviețuit cu cele catolice maghiare, primele au primit lovituri treptate, au fost mereu slăbite pentru ca Unio Trium Nationum să-și îndrepte tăișul asupra românilor și a ortodoxismului. Practicile au fost continuate fără întrerupere și după destrămarea și după refacerea Ungariei când românii și religia lor strămoșească ajung tolerați și excluși de la exercitarea drepturilor politice. Se știe că sub presiunea catolicismului regal maghiar, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea unii feudali și clerici români ortodocși împreună cu supușii lor au emigrat sau au descălecat în țările românești de peste munți (Radu Negru și Bogdan din Maramureș). Înainte de cucerirea maghiară voievodatul era instituție de sorginte româno-slavă. După cucerire și-a schimbat conținutul prin numirea de către regii Ungariei la conducerea lui a unor mari feudali catolici, prin întărirea continuă a comitatelor și scaunelor catolice, slăbirea și anexarea treptată a cnezatelor și districtelor ortodoxe.

De asemenea, în 1867 ultimul bastion autonom românesc de dincoace de Carpați a căzut pradă centralismului maghiar de stat. Oricâte eforturi s-au efectuat ulterior pentru revitalizarea autonomiei Transilvaniei și a legislației sibiene, lucrul n-a mai fost posibil. Cu timpul liderii români au realizat că era zadarnic să privești spre trecut, să încerci reactivarea unor autonomii sau drepturi parțiale de care s-au bucurat scurt timp numai jumătate din conaționali. Ei au intuit că autonomismul istoric îngust ardelenesc trebuie înlăturat și în locul lui era necesar să se afirme cu tărie unitatea și indivizibilitatea etnică și politică a întregii națiuni române din Ungaria. Aceasta a avut un singur partid încă din 1881 și urma să adopte tactici și principii noi unitare și revoluționare în lupta pentru dărâmarea dualismului.

În 1905 revoluția ideologică și programatică a partidului a împins în mod fericit dreptul etnic și activismul parlamentar înaintea celui istoric și a înlocuit pasivismul. Noile transformări programatice și tactice au permis reflectarea completă și plenară a principiului naționalității creind din sudura „istoric-etnic-naționalitate” premisele pentru afirmarea viitoare a principiului autodeterminării naționale care a distrus Austro-Ungaria în 1918.

Cu alte cuvinte dreptul istoric nu a fost neglijat și argumentul vechimii și continuității românilor pe teritoriile strămoșești a fost folosit în marea luptă din anii 1918-1920 dusă în

vederea făuririi interne și recunoașterii internaționale a României Mari. Dar în acești ani a cântărit mai greu în balanță realitatea că românii au fost nu numai cei mai vechi dar *mai ales cei mai numeroși* locuitori din toate provinciile unite sub egida Bucureștiului în 1918. Cu alte cuvinte dăinuirea românilor ca majorități etnice în teritoriile strămoșești în toate perioadele istorice vitrege și până în momentul fericit al făuririi statului tuturor românilor a prelevat și completat vechimea și continuitatea poporului român în spațiul și timpul istoric în care s-a format, a supraviețuit, în condiții adesea dramatice, a activat, a luptat și a suferit de-a lungul istoriei.

În concluzie, principiul stabilității frontierelor de stat pe plan intern și internațional în 1918-1920, nu s-a bazat pe realități vechi. El s-a bazat cu precădere pe cele etnice și naționale existente la acea dată. Dreptul la autodeterminare națională al românilor și al altor națiuni asuprite a fost definit în mod clar și răspicat atât de jos în sus cât și de sus în jos. El a aparținut exclusiv majorităților etnice care au fost singurele îndreptățite să stabilească soarta și apartenența de stat a teritoriilor respective. În statele formate pe baza adevăratei autodeterminări naționale s-au asigurat atât în statele naționale unitare nou formate cât și prin tratatele de la Paris, statute democratice pentru minoritățile etnice care au constituit naționalitățile conlocuitoare din România Mare, Polonia, Cehoslovacia, Regatul Sârbo-Croato-Sloven.

Din păcate, anumite istoriografii străine continuând chiar și astăzi vechea linie demodată a Cominternului, încearcă să răstoarne principiul autoderminării naționale cu fundul în sus și să-l aplice *la și pentru* minoritățile etnice deși ar fi fost un lucru monstruos ca acestea, privilegiate de secole și nu majoritățile prigonite și batjocorite sute de ani să hotărască în 1918-1920 soarta și apartenența de stat a teritoriilor respective. Apartenența de stat a Transilvaniei a fost hotărâtă pe drept de cei 2.830.040 români respectându-se de altfel și interesele cetățenești ale celor 1.666.196 unguri, 565.116 germani, 182.897 evrei etc. (vezi cifrele la Marina Lupeș-Vasilu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, cu o prefață de prof. I.Moga, Sibiu, 1945, p.238).

Ajunși aici am vrea să remarcăm succesele certe înregistrate de scrisul istoric contemporan care a relevat într-un număr impresionant de pagini realitatea clară și indubitabilă a ieșirii Transilvaniei din spațiul geo-politic al Ungariei între 1541-1867. Au existat și tendințe de a împinge situația în tunelul timpului și mai adânc în timpul voievodatului. Oricum succesul nu este complet dacă nu se remarcă și antiteza tezei deci faptul verificat și verificabil că deși Transilvania a ieșit din spațiul geo-politic al Ungariei și românii ardeleni au scăpat de asuprirea maghiarilor de acolo - căzuți ei înșiși sub turci și habsburgi - ea n-a ieșit de sub cel politic unguresc local, deci de sub jugul principiilor, nobililor unguri, secui, a patricienilor sași organizați în sistemul 3+4. Dacă scrisul istoric contemporan nu reconstituie corect și al doilea aspect al fenomenului și îl va prolifera doar pe primul s-ar putea ivi pe parcurs fetișul periculos că autonomia Transilvaniei - deși maghiară din punct de vedere politic - a fost sinonimă cu fericirea și siguranța românilor din acest spațiu etnic apusean al poporului nostru.

Or, este mai mult decât cunoscut și recunoscut că Principatul autonom al Transilvaniei, deci Transilvania oficială nobiliar maghiară, ai cărei stăpâni de tip feudal au fost principii unguri, fie ei catolici sau calvini, n-a fost un stat protector, ci unul persecutor și oprimator al civilizației române și al ortodoxismului ardelenesc din moment ce se cunosc bine prevederile Aprobatorilor, Compilatelor sau suferințele românilor închiși, bătuți, batjocoriți sau chiar uciși pentru că n-au vrut să treacă la religiile stăpânilor. Afirmația că doar irlandezii au avut o soartă mai amară ca românii ardeleni, n-a fost o simplă butadă ci revelația unui trecut dureros dacă ne gândim numai la românii din 1656 trași în țeapă la porțile orașelor, târgurilor și satelor, deoarece n-au trecut la calvinism, sau la mitropoliții Ilie Iorest, Sava Brancovici, exilați, arestați sau batjocoriți ca și unii clerici și credincioși ai lor.

În concluzie, scrisul istoric contemporan trebuie să reaccentueze distincția netă și mai mult decât oricând necesară între Transilvania oficială a sistemului 3+4 ce-i reprezenta pe privilegiații minorităților etnice și Transilvania majorității etnice românești și ortodoxe, care au fost una opusă celeilalte. Structurile feudale de castă au exclus etnicul de la orice beneficiu al vieții publice sau politice. Odată realizat acest lucru se clarifică automat și problema colaborării și anume care Transilvanie, cum și în ce scop a colaborat cu cele două state de peste Carpați, singurele care au protejat cu adevărat civilizația, etnia și credința poporului român de pretutindeni. Desigur și principii unguri aflați sub același impact al suzeranității otomane au colaborat cu domnii ortodocși în apărarea ordinii feudale sau în lupta antiotomană, dar mulți dintre ei i-au atacat, i-au destituit sau i-au considerat uneori simpli locțiitori ai lor, ceea ce dovedește că au preconizat o colaborare de la stăpân la supus situată pe poziția călărețului. Chiar și cei ce au dorit să-l reediteze pe Mihai au urmărit să dea unificării un sens opus celui realizat de marele voievod, un sens oprimator străin și ostil de interesele și credințele românilor, fapt realizat și de patriarhii din Constantinopol.

Noi apreciem acea orientare din scrisul istoric contemporan care a pus, pune și va pune și în viitor accentul pe colaborarea permanentă dintre domnii și mitropoliții români din București și Iași și Transilvania oprimată deci cea etnică românească și ortodoxă. Conducătorii laici și ecleziastici ai Moldovei și Țării Românești au ridicat la cote înalte solidaritatea și sprijinul material și moral cu românii din Transilvania pentru a-i ajuta să-și păstreze credința, obiceiurile, ființa etnică și limba.

Domnii și mitropoliții au ridicat multe ctitorii bisericesti și mănăstirești, au trimis clerici, bani, podoabe și cărți în Transilvania, iar Varlaam, trecând peste granițele dualității statale i-a concentrat pe toți clericii într-un sinod comun pentru a protesta vehement împotriva calvinizării fraților de peste Carpați. Cei adunați au fost conștienți că pierderea „întru pravoslavnicie” poate deveni un precedent periculos al pierderii „întru Românie” deci implicit o scădere a numărului mare al întreg neamului românesc. De asemenea, marele boier și domn creștin Brâncoveanu a făcut dării, a trimis bani peste Carpați și a întreprins acțiuni și demersuri diplomatice pe lângă marile puteri pentru a-l scoate pe Sava Brancovici din mâinile prigonitorilor lui. Colaborarea românilor transilvăneni la făurirea celor două state românești, în focul luptei contra suzeranității Ungariei, era acum răsplătită de sprijinul lor eficace la

supraviețuirea elementului român ortodox din Transilvania lovit și persecutat de șefii ei politici, perincipii și nobilii unguri ardeleni.

Deci Transilvania atât în timpul suzeranității otomane (1541-1688) cât și sub suveranitatea habsburgică, a fost ieșită din spațiul geo-politic al Ungariei dar a rămas în spațiul politic unguresc local ardelenesc. Într-adevăr administrația locală de stat, justiția, legislația din Principatul sau Marele Principat al Transilvaniei s-au aflat în mâinile unei caste nobiliare privilegiate de 63.468 suflete reprezentând doar 4,4% din populație fapt ce a impregnat Principatului un caracter pronunțat de stat nobiliar maghiar.

În 1790/1791 în Dieta Marelui Principat al Transilvaniei ungurii și secuii aveau 90%, sașii 10% din mandate, pământul ungarilor deținea 57,2%, al secuilor 21,5%, al sașilor 21,3% din teritoriu, numai românii n-aveau nimic sau aproape nimic fiind puși forțat în situația umiltoare de a fi umpluturi la cei din sistemul 3+4, lipiți de ei și de unitățile lor administrative și legislative care nu-i reprezentau și îi oprimbau social și național. Prin egoismul feroce nobiliar au fost anihilate de multe ori măsurile favorabile românilor luate de Viena numai în acele momente în care se afla în conflict cu aristocrația și nobilimea maghiară - ca de pildă cele din 1701 și concivilitatea iosefină 1780-1789 - pentru ca invariabil tronul să uite de ele când se împăca cu șefii politici unguri.

2. ROMÂNII DIN TRANSILVANIA SUB FOCUL MAGHIARIZĂRII ȘI AL GERMANIZĂRII ÎNTRE 1848-1851

Încă din secolul al XIX-lea odată cu afirmarea principiului revoluționar al naționalității, dreptul istoric impus prin sabie și cucerire a fost direct amenințat întrucât el a putut forța o posesiune temporară multiseculară asupra pământurilor etnice nemaghiare și neaustriece anexate, dar nu mai era capabil să justifice una perpetuă în fața popoarelor din Monarhia habsburgică devenite națiuni dinamice dornice de libertate și unitate politico-statală. Acum s-a declanșat lupta pentru teritorii între națiunile cuceritoare și cele cucerite. Timpul a dovedit repede și clar că principiul naționalității a amenințat grav atât tronul habsburgic cât și clasele conducătoare maghiare și austriece sau cu alte cuvinte el a vizat de fapt distrugerea Ungariei și Austriei istorice în favoarea unor state naționale noi și unitare (Polonia și Cehoslovacia) sau în favoarea desăvârșirii unității de stat a altor popoare asuprite (România Mare și Regatul Sârbo-Croato-Sloven).

În cadrul acestei lupte centralizării unguri au aruncat încă înainte de 1848 peste bord autonomismul istoric al Transilvaniei deși acesta a aparținut din punct de vedere politic nobilimii maghiare. Dar în acea fază nu le mai convenea întrucât impedimenta constituirea unui stat maghiar centralizat și unitar. Autonomismul istoric legal al Transilvaniei a fost preluat de românii ardeleni tot înainte de 1848, în 1848-1849 și după aceea ca un scut împotriva centralismului maghiar sau austriac de stat și ca un instrument de transformare a Transilvaniei dintr-o patrie a nobililor unguri, secuii, a patricienilor sași și a aparatului birocratic habsburgic, într-o patrie românească autonomă și democratică în care n-ar fi fost neglijate nici drepturile cuvenite naționalităților conlocuitoare.

În fond cei 40.000 de martiri ai războiului național din 1848-1849 - care constituie expresia jertfei celei mai mari și mai grele a românismului militant și progresist din secolul al XIX-lea - au căzut pe frontul de onoare și de salvare națională pentru ca Transilvania să nu devină și să nu rămână parte integrantă a Ungariei iar românii ardeleni să nu constituie simple lipituri sau umpluturi ale unicei națiuni politice maghiare, așa cum nici slavii nu au dorit să-și vadă teritoriile și pe ei înșiși încorporați în statul „național” maghiar.

De altfel, noi suntem convinși că Wesselényi, Kossuth, Szemere etc. nu au stat față în față confruntându-se în tabere adverse cu Bărnuțiu, Șaguna, Iancu, Balint, Stur, Stratimirovici, Ogarev-Ostrojiniki, Hurban etc. fiindcă n-au fost de acord cu eliberarea socială și împrăștierea țărănilor sau cu egalitatea individuală cetățenească, sistemul parlamentar, accesul nenobililor la viața publică, într-un cuvânt cu noul sistem burghez de guvernare. Cauza conflictelor a plecat de la faptul că au urmărit țeluri diametral opuse în problema națională.

Maghiarii făceau totul pentru a-și prelungi stăpânirea asupra teritoriilor cucerite de strămoșii lor. Românii și slavii după ce s-au convins că Ungaria nu admitea formula federalizării politico-teritoriale căutau să scape Transilvania, Croația, Slovacia, Voivodina Sârbă, Rutenia, Slovenia dintre râurile Mura și Raab de focul ungarismului centralizator și să le organizeze ca state naționale autonome într-o Monarhie federalizată pe baza dreptului etnic natural. Federalizarea și descentralizarea căutau să evite monocentrismul monarhic în jurul Vienei sau bicentrismul unguresc și austriac în jurul Pestei și Vienei. Acesta s-a manifestat din plin în primăvara și vara anului 1848 prin cele două singure guverne existente și prin legile dietelor și parlamentelor maghiare sau austriece sancționate de Monarh devenit pentru o vreme rege constituțional al Ungariei și Împărat tot constituțional al Austriei.

Faptul că factorul național românesc a prelevat categoric în toamna anului 1848 asupra celui social este dovedit și de împrejurarea că tocmai acum izbucnesc numeroase insurecții locale în Banat, părțile Aradului, Crișana, Maramureș care concentrau în jurul lor până la 6000 sau 14.000 de participanți. Românii de aici - chiar dacă erau individual liberi și împrăștiți încă din martie - au urmărit să scape de recrutările din armata Kossuthistă, au încercat să reziste administrației ungare și să se unescă într-un front comun cu frații lor ardeleni.

În unele zone ca de pildă în partea muntoasă a Aradului sau în Maramureș se acționează în comun cu moșii lui Iancu sau chiar sub conducerea directă a frunțașilor români ardeleni. Armata maghiară intervine însă cu artileria, distruge Hălmăgelul și părți din alte sate din zonă, omoară o parte din răsculații arădeni, dislocă gruparea românească de la Șiria, ucigând conducătorii prinși și darâmându-le casele și dizolvă trupa românilor maramureșeni. Astfel Banatul, Crișana, Maramureșul rămân supuse prin forță guvernului Ungariei. Acest lucru nu i-a împiedicat pe unii conducători din părțile vestice să ceară mai târziu reunirea acestor teritorii într-o Românie autonomă și unitară într-un Imperiu federal sau pe mulți români să fugă în Munții Apuseni la Avram Iancu. Unii români din părțile vestice au colaborat cu grupul maghiar sperând în van că vor primi drepturi naționale colective datorate majorităților etnice.

Dar românii ardeleni reușesc să-și impună și să-și instaureze pentru câteva luni administrația națională revoluționară pe care o doresc coordonată și nu subordonată celei monarhiste. Reprezentanții imperiali sunt nevoiți să recunoască Comitetul Român de Pacificațiune de la Sibiu (sau Comitetul Național Român cum a mai fost numit), legiunile sau prefecturile cu tribunalele lor. Șefii români au constituit nu numai conducători militari ci au fost investiți și cu prerogative administrative și judiciare. De altfel, respectivul Comitet constituise încă din primăvara și vara anului 1848 un fel de guvern român care acționa când în secret când pe față și pe care în 1849 șefii români încearcă să-l facă recunoscut de Viena ca pe un for permanent investit cu autoritate și sancțiune oficială.

Dar până în martie 1849 Kossuth cucerește prin fier și foc cea mai mare parte a Transilvaniei unde lichidează prefecturile românești. După luarea Sibiului membrii Comitetului fug din Țară pentru a-și salva viețile însoțind trupele imperiale sau pe unii patricieni sași ce se retrăgeau și ei în derută. Doar colonelul Augusti rezistă cu ajutor românesc în puternica cetate a Albei Iulii. Dar unii prefecți se retrag în Munții Apuseni alcătuiind în jurul lui Avram Iancu un puternic Stat Major care între martie-august 1849 va rezista tuturor asalturilor maghiare în urma unor lupte sângeroase terminate cu victorii românești. Dacă-i exceptăm pe Augusti și ostașii lui - care fără ajutorul lui Axente și al românilor s-ar fi predat - în primăvara și vara lui 1849 doar moșii și alți români ardeleni refugiați la ei luptă contra Ungariei menținând Munții Apuseni ca o mică dar inexpugnabilă Țară Românească fenomen ce a constituit un protest răsunător împotriva transformării Transilvaniei în parte integrantă a Ungariei.

Noi am considerat de altfel că și războiul și luptele desfășurate între octombrie 1848 - martie 1849 între unguri pe de o parte și români și austrieci pe de altă parte au un caracter dublu, și anume unul reacționar, de concurență între doi stăpâni și altul revoluționar și legitim bazat pe dreptul etnic natural și pe spiritul democratic al timpului. Războiul ungarilor și al austriecilor în și pentru Transilvania era reacționar deoarece ei doreau să-și conserve stăpânirea în beneficiul lor, să domine un teritoriu care nu era etnic nici unguresc nici austriac. Doar cel purtat de români era progresist și just deoarece ei urmăreau să scape și de exploatarea unora și a altora - deocamdată în mod special de unguri care erau mai periculoși în acele momente - și să-și valideze autoritatea asupra unui pământ în care constituiau majoritatea etnică. După martie 1849 românii asigură pe mai departe războiului un caracter democratic și defensiv iar ungarilor unul reacționar și integrator.

În unele materiale am insistat asupra ideii că alianța tactică cu stăpânul austriac din Viena îndepărtată - impusă de altfel de disprețul și presiunea stăpânului apropiat ungar din Ardeal sau din Pesta - nu a afectat cu nimic ci dimpotrivă a impulsionat conținutul programatic al actelor fundamentale românești elaborate între februarie-iulie 1849. Bazați pe jertfele numeroase aduse de națiunea română șefii politici ardeleni care concentraseră în jurul lor pe cei din Banat, Crișana, părțile Aradului, Bucovina, Maramureș cer ca toți românii din Imperiu să alcătuiască un corp politic unitar înzestrat cu autonomie legislativă, administrativă, juridică, învățământ național de toate gradele. Acest program deschis prin petiția din 25 februarie și continuat printr-un flux neîntrerupt de celelalte Memorii ce au urmat-o,

argumentând-o și completând-o mereu, urmărea federalizarea etnică a Imperiului. Ele se coroborau armonios cu programele celorlalte națiuni supuse și exploatare emanate de cehii Palacki, Rieger, croatul Ogarev-Ostrojinski, slovacul Stur, etc. Uneori românii semnează programe politice comune cu slovacii și croații. Nu rareori se militează pentru cunoașterea și apropierea reciprocă, pentru schimburi de opinii și experiențe în vederea susținerii unei lupte care era în fond comună prin scopurile și revendicările formulate.

Dar nici austriecii - deși aflați în război civil cu ungurii - nu au admis unirea celor 3.000.000 de români de la răsăritul Imperiului și organizarea teritoriilor lor într-un corp politic autonom românesc. Ei se temeau că acest lucru va putea constitui în viitor un pas solid pentru realizarea unor tendințe centrifugale prin unirea lor cu Principatele Române. În fond și aici nodul gordian trebuie căutat tot într-o luptă pentru teritorii. Austriecii au urmărit să le mențină sub stăpânirea lor directă și să le exploateze exclusiv în interesul lor după înfrângerea ungarilor. Românii căutau ca după lichidarea pericolului pestan maghiarizator să le conserve autonome și să le ferească și de centralismul vienez germanizator întrucât ei nu doreau să devină nici unguri nici austrieci, ci căutau să-și conserve teritoriile revendicate pe seama lor, să-și salveze ființa națională și limba proprie.

De aceea în pofida fluctuațiilor tactice și a condițiilor și împrejurărilor concrete și de moment ale diferitelor faze de desfășurare a mișcării românești, este mai mult decât evident că în 1848-1851 și în anii următori programele naționale au fost, sunt și vor rămâne autonomiste și descentralizatoare atât în raport cu ungurii cât și cu austriecii. Se urmărea slăbirea lanțurilor ce legau poporul de Pesta și de Viena în vederea pregătirii terenului pentru realizarea într-un viitor mai îndepărtat dar mai favorabil a unității politice depline. De altfel, noi am subliniat cu tărie faptul că deși între toamna anului 1848 și vara lui 1849 ungurii și austriecii erau adversari, ei și-au păstrat mentalitatea de stăpâni ai românilor. De aceea, reacțiile, suspiciunile și atitudinile lor față de români se asemănau destul de mult. Ambii au încercat să-i dezbine manevrând (fără succes de altfel) pentru ca în mai românii uniți și ortodocși să-și țină două Adunări naționale în locuri diferite iar în decembrie 1848 să se întrunească tot așa în două Conferințe naționale și tot pe scheme și baze confesionale.

Sunt destul de cunoscute conflictele baronului Puchner cu membrii Comitetului român, interdicția de intrare a românilor în marile orașe ale Transilvaniei în iarna lui 1848-1849, slaba lor aprovizionare cu muniții și, mai ales cu tunuri. Aceste elemente luate împreună dovedesc că imperialii se temeau nu mai puțin decât ungurii de perspectiva unei Transilvanii autonome românești ce le-ar fi stricat și zădărnicit parțial propriile lor scopuri de dominație pe care o doreau cât mai prelungită sau dacă se putea chiar perpetuă.

Oricum, însă la scurt timp după 1848-1849 politicienii unguri și apoi imediat și cei austrieci realizează că aspirațiile și mentalitățile lor de stăpâni sufereau destul de mult dacă se vor mai confrunta între ei. În acest caz, exista pericolul să piardă totul de pe urma conflictelor, pe când slavii și românii nu aveau decât de câștigat din prelungirea și adâncirea contradicțiilor dintre cele două state istorice. Ei devin conștienți că din acest punct de vedere războiul dintre Viena și Pesta susținut în anii 1848-1849 a fost o greșeală ce trebuia grabnic reparată dacă se dorea menținerea în continuare a Austriei și Ungariei istorice într-o Europă ce va fi străbătută

începând din 1859 și după aceea de suflul eliberării și al unității naționale. Acesta înregistra pe geografia politică europeană o Italie și o Germanie nouă sau o Românie unită și autonomă dincolo de Carpați.

În pofida promisiunilor evazive ale Împăratului exprimate între februarie-iulie 1849, miniștri austrieci și actele imperiale fundamentale nesocotesc dorința constituirii unui corp politic unitar românesc iar Constituția din 4 martie ratifică doar autonomia Marelui Principat al Transilvaniei față de Ungaria, Ardealul primind teoretic și Partium-ul (Zarand, Chioar, Solnocul de Mijloc, Zalău). Crișana și Maramureșul rămân în Ungaria, Banatul este administrat împreună cu Voievodina sârbă iar Bucovina era atașată Galiției și apoi devine Ducat aparte. Nici măcar națiunii române din Ardeal nu i se recunoaște un șef național așa cum croații aveau un ban, sașii un comite suprem, iar sârbii un voievod național (și un Patriarh).

Toate protestele românești împotriva fărâmițării administrative a românilor din Imperiu rămân fără rezultat chiar dacă uneori se afirmă și se scrie clar că Austria se va menține sau va pieri după cum se va acomoda sau nu principiului naționalităților și ideilor democratice promovate de remarcabilul și memorabilul martie 1848. Unii conducători români se gândesc încă de pe acum să abandoneze terenul și lupta pe care o întrevăd zadarnică. Dar alții nu disperă și propun înzecirea și întetșirea eforturilor pentru a obține aplicarea în practică a concesiilor oricât de moderate ar fi ele. În duelul politic susținut între fruntași și Bach în iulie 1849 ministrul austriac respinge iarăși unirea tuturor românilor din Imperiu. El promite în schimb respectarea unor dorințe și a egalei îndreptățiri naționale a românilor cu alte națiuni în limitele prevăzute de Constituție și în unitățile administrative constituite de guvern¹.

În august 1849 Laurian spera că românii vor obține o hotărâre imperială care-i va scăpa de asuprirea străinilor. El îl va informa pe Cipariu că membrii Delegației au risipit unele intrigi antiromânești, au reușit să contribuie la eliberarea membrilor Comitetului scăpați de unguri dar arestați în Principate de ruși. Ei au obținut promisiunea lui Wohlgemuth că va face tot ce va fi cu putință pentru români. Fruntașii naționali au cerut numirea lui Eduard Bach căpitanul suprem al Bucovinei și fratele ministrului de Interne în funcția de comisar civil al Transilvaniei. Cererea a fost acceptată ceea ce i-a determinat să recomande înaltului demnitar efectuarea unor acțiuni coordonate cu o comisie de experți români formată din Petru Manu, Paul Dunca, Dimitrie Moldovan și alții.

Cipariu este invitat să vină la Viena pentru consultări deoarece nu toate lucrurile puteau fi așternute pe hârtie. Era necesar să se stăruiască unitar pentru victoria cauzei. Cipariu era invitat să nu mai piardă timpul în Țara Românească unde se refugiase, să reflecteze unde era mai mare nevoie de el și în funcție de părerea lui să se îndrepte sau spre Viena, sau spre Sibiu unde drumurile de acces erau libere. Bărnuțiu, Maior, Papiu, Popasu, Cristian și alții salutau pe Cipariu din Viena².

În august 1849 Ioan Maiorescu își mărturisea impresiile despre politica austriacă promovată până la Anul Nou (1848) și după aceea. În a doua parte a lui 1848 în guvernul imperial nu s-a ajuns la un consens unanim privind o atitudine clară față de națiunile credincioase din Imperiu, nu s-au stabilit în mod ferm principiile de organizare a statului

întreg, nu s-au fixat raporturile dintre unitatea lui și constituirea naționalităților și nu s-au stabilit relațiile dintre ele și puterea centrală. Se părea totuși că până la 1 ianuarie 1849 între guvernul imperial și națiuni ar fi existat păreri apropiate în legătură cu interpretarea principiului egalității naționale și va fi posibilă găsirea unui modus vivendi între cele două părți.

Până în decembrie 1848 sașii, sârbii, croații, smulseră multe concesii de la Viena. Însă după parerea lui Maiorescu și a lui Dobran românii au rămas în urmă în această privință. După Anul Nou, Radetzki era atât de sigur pe el în Italia încât dorea un nou război pentru a repurta a doua victorie. Windischgrätz a intrat ușor în capitala Ungariei, maghiarii rebeli au fugit la Debrețin ceea ce a determinat Viena să creadă că partida Kossuthistă era slabă. Iluzia a fost întreținută și de conservatorii unguri care erau foarte apropiați de general și doreau menținerea alianței cu dinastia. Aceste victorii ușoare au hrănit o încredere deșartă în puterea militară austriacă și chiar iluzia că era invincibilă de una singură; în concluzie, Viena crezuse că nu mai avea nevoie de insurecțiile generale ale națiunilor aliante și putea să le restrângă drepturile în beneficiul unei centralizări mai puternice croită pe baze conservative. În aceste condiții, s-a început pregătirea Constituției din 4 martie și a apărut regretul că până atunci s-au făcut concesii prea mari națiunilor.

Tocmai atunci românii și slovacii din Ungaria și-au înaintat Memoriile lor naționale. Răspunsul nu putea fi totalmente negativ deoarece se putea replica cu vechile concesii acordate sașilor, croaților și sârbilor. Dar Viena nu le putea da tot ce cereau din moment ce urmăreau să taie și din drepturile vechi. În concluzie, Viena a adoptat tactica târăgănării. După elaborarea Constituției din 4 martie Viena făcea trimiteri la ea pe motiv că românii și slovacii ar avea acolo „totul”. Slovacii au plecat acasă, românii nu, chiar dacă Șaguna și Laurian erau disperați și propuseseră abandonarea luptei. Maiorescu însă a propus continuarea luptei și a tratativelor cu Împăratul și miniștrii săi dintre care unul era cel mai ostil și îi acuza pe români de influențe comuniste și de propagandism străin iar ziarul guvernamental „Lloyd” îi combătea pe față.

Maiorescu și frunțașii bănățeni împreună cu frații lor bucovineni și ardeleni n-au încetat lupta pentru unirea politică a tuturor românilor din Imperiu. Ei au protestat împotriva Sachenlandului și au dovedit că aveau bărbați capabili să ocupe dregătoriile politice, administrative și judiciare importante. În același timp au fost respinse calomniile împotriva Comitetului român din Transilvania. Răspunsul din iulie adresat către Bach a fost redactat de Petru Mocioni iar Maiorescu, Bărnăuțiu, Laurian, Șaguna au înaintat pe baza textului scris de primul și cu unele modificări un nou memoriu guvernului austriac în primele zile ale lui august 1849. Maiorescu consideră că era convins ca cei mai mulți frunțași să părăsească Viena și să se întoarcă acasă în Transilvania unde era mai mare nevoie de el. Dacă până în decembrie 1848 lipsiseră din capitală, acum erau prea mulți acolo; el însuși se pregătea să plece, Bărnăuțiu susținând că nu se întoarce decât însoțit de Laurian³.

Baronul Ludovic Wohlgemuth a fost numit în 19 iulie 1849 guvernator civil și militar al Marelui Principat al Transilvaniei. La 11 august semnează din Bistrița decretul privind dezarmarea generală a tuturor locuitorilor țării cu specificarea că excepțiile vor fi hotărâte

ulterior pe etape. Tot din Bistrița, dar două zile mai târziu, guvernatorul amenință cu împușcarea pe acei ce căutau să se răzbune personal pentru pagubele suferite în 1848-1849. El își exprimă încrederea în elementele credincioase Imperiului invitându-i pe cei amăgiți de propagandă sau pe aceia care de frica terorii s-au alăturat ungarilor să se îndrepte și să asculte de legile statului. Cei ce vor conturba în continuare liniștea țării vor fi aspru pedepsiți. Era nevoie de calm și siguranță pentru repararea pagubelor, refacerea averilor și a stării morale a poporului zdruncinat de revoluție. Peste tot trebuie să domnescă legea. Pe baza ei se vor repara plăgile războiului civil. Guvernatorul promite respectarea egalei îndreptățiri a popoarelor pe baza căreia spera că va dispărea vrajba și dușmănia dintre ele. Împăcarea popoarelor Transilvaniei era sarcina lui fundamentală.

La 20 august Comanda Generală Militară din Transilvania ce-și avea sediul la Sibiu se adresează direct românilor. Instituția militară imperială a primit informații potrivit cărora chiar în acele zile prefectii și tribunii români au chemat prin provocări scrise sau au făcut propagandă orală la comunitățile sătești pentru menținerea ridicării poporului (Landstrum) și formarea unui lagăr militar român. Comunitățile au întrebat Comanda Generală dacă provocările erau legale sau nu. Răspunsul a fost că numai guvernatorul sau, în lipsa lui, ea însăși era îndreptățită să dispună ridicarea la arme a poporului mai ales în împrejurările de atunci când țara se afla în stare de război. Convocările prefectilor și tribunilor români erau deci ilegale și nepermise în condițiile reistaurării unei administrații de stat normale. Erau aspru dojenii nu numai prefectii și tribunii ci și cei ce îi ascultau fiind amenințați că vor fi tratați conform legilor marțiale și a stării excepționale. Comunitățile și sătenii erau invitați să nu răspundă unor asemenea provocări ilegale, să-i prindă pe cei ce agitau pentru formarea Lagărului și să-i aducă la Sibiu unde vor fi pedepsiți⁴.

În august 1849 prefectii Avram Iancu și Axente Sever intră în conflict cu funcționarii români din Administrația Albei de Jos. Se pare că aceștia din urmă doreau să fie mai obedienți față de noii demnitari imperiali pentru a-și avea funcțiile menținute; ei sperau probabil să obțină - pe această cale - mai ușor aprobarea și pentru funcționarea pe mai departe a administrației locale de stat românești instituită în 1848-1849. În 27 august Sever îl ceartă pe Administrator deoarece a cerut și de la români mai multe sute de pâini pentru prizonierii unguri din Cetate. Oamenii au venit la el să-i ceară părerea și prefectul a hotărât deocamdată să contrasemneze ordinul și să-i capaciteze la îndeplinirea poruncii; dar Axente amintește de suferințele oamenilor din aceste părți care au luptat 4 luni purtându-și mămăliga până la Huedin, au suferit nespuse de mult, au fost jefuiți și prădați de frații maghiari. Era nedrept ca autoritățile românești să ia contribuții tot de la ei. Dacă în Alba Iulia nu existau destule bucate trebuiau căutate în curțile ungarilor bogați pe care el le-a cruțat în 1848-1849 atât de mult încât s-au minunat și conașionalii lor. Dacă Administratorul nu era capabil să facă acest lucru să împuternicească pe altul sau chiar pe el deoarece în acest caz o să primească pâine destulă.

Menționăm că prizonierii din Cetate erau unguri și lui Axente i se părea normal să fie hrăniți îndeosebi de conașionalii lor și nu de românii cu care s-au războit până atunci. Dar a doua zi comisarul provincial Tinc îi răspunde supărat că Comanda fortăreței nu era capabilă să-i hrănească pe prizonierii unguri și de aceea i-a cerut concursul în această problemă. Actul

său adresat poporului nu avea nevoie de contrasemnătura lui Axente și trebuia respectat și aplicat. Cei ce nu se supuneau trebuiau pedepsiți. În acele împrejurări critice neîndeplinirea poruncii putea provoca moartea a câtorva mii de unguri pentru care faptă funcționarii și fruntașii români ar fi avut o responsabilitate groaznică. Pentru tot ce se dădea, autoritățile elaborau chitanțe și oamenii vor fi despăgubiți în natură sau altfel⁵.

Exact în aceeași zi izbucnește conflictul și între Iancu și „Onorata Administrațiune provizorie a Comitatului Albei Inferioare”. Prefectul era mâhnit de actul necompetent elaborat de acest for în legătură cu numirea unor inspectori români în Munții Apuseni fără aprobarea generală a poporului și a Prefecturii. Pentru Iancu ordinul constituia un pas foarte greșit care ar putea provoca un efect periculos; această acțiune era de natură să tulbure liniștea din zonă, responsabilitatea căzând pe umerii Administraturii. Nici generalii ruși sau austrieci și nici comisarul imperial intrați în Transilvania nu au dat ordine referitoare la Munții Apuseni fără să se consulte cu Prefectura sa. Ea, după ce ungurii au cucerit Ardealul, a rămas singură sub arme și s-a îngrijit de acel ținut în timp ce Administrația s-a închis între zidurile Cetății fără să-i pese de problemele administrației. Moții nu s-au murdărit de alianța cu rebelii unguri. De aceea nu și-au pierdut drepturile garantate de Împărat printre care era și acela de a-și alege funcționarii civili.

În concluzie, în ceea ce-i privea pe moți și Munții Apuseni nu era nevoie de introducerea stării de război și de suspendarea legislației civile așa cum s-a făcut în alte locuri. După ce va veni guvernatorul în patrie ei își vor convoca o Adunare generală, lucru pentru care s-au făcut deja intervențiile cuvenite. În concluzie, Administratura era invitată să intervină și ea pentru convocarea unei Adunări restauratoare fără de care nimeni nu putea să aleagă sau să numească funcționarii români în Munții Apuseni. Dregătorii civili nu puteau fi numiți decât în coînțelegere cu poporul deoarece numai așa se putea asigura pacea publică.

Administratura îi răspunde că a asigurat inspectorii doar provizoriu până la sosirea aprobărilor mai înalte, numirile și întăririle definitive urmând să fie făcute de guvernator. Ea nu dorea să excludă poporul de la alegerea funcționarilor și nici de la exercitarea drepturilor constituționale. Dar fiindcă lucrurile s-au complicat și s-au precipitat, inspectorii au fost numiți fără să se recurgă la consultarea poporului ceea ce nu însemna că la timpul potrivit acesta nu-și va alege dregătorii civili așa cum s-a cerut și într-un raport către Wohlgemuth.

Administratura era responsabilă numai în fața guvernatorului. Ea a numit direct funcționari vrednici care au acționat pentru binele poporului și nu puteau fi schimbați decât dacă în viitor se vor afecta alegeri libere pe baza majorității voturilor exprimate. În răspuns se repetă că forul nu era responsabil către Iancu care l-a jignit și se specifică iarăși că numirile provizorii nu puteau prejudicia alegerea liberă a funcționarilor de către popor în viitor.

Este drept că Administratura s-a retras în fortăreață dar ar fi fost mai bine apărută în munți; însă ea a pățimit mult pentru binele Imperiului și al națiunii române fapt ce ar fi trebuit să fie recunoscut de toți; era trist că tocmai un patriot român să-i diminueze meritele și să nu-i cunoască realizările. Însă și retragerea a fost cinstită deoarece în ciuda vicisitudinilor funcția și sarcinile au fost duse la bun sfârșit. Iar dacă Iancu s-a apărat cu oastea, Administratura a făcut-o cu pana și cu scrisul.

Funcționarii atacati doresc din inimă patrioți și dregători mai buni pentru națiune și stat dar suspiciunile lui Iancu au constituit pentru ei vătămarea cea mai mare dintre toate necazurile diverse de care au avut parte până atunci. Prefectului i se aduce aminte că el și forul atacat au apărut alături cinstea și numele națiunii. Poporul își va alege liber funcționarii atunci când o vor permite împrejurările și condițiile. Administratura nu-și retrăgea denumirea și îi atrage atenția lui Iancu că ar fi mai nimerit pentru el să îndrepte poporul spre pace și liniște deoarece era vai de acea societate în care-și făcea loc neîncrederea. Era clar că atât Iancu cât și funcționarii români încercau să-și valideze ca oficiale Prefectura sau Administratura, ambele foruri românești naționale. Dar austriecii au avut grijă să le înlăture în scurt timp pe amândouă, ultima reușind însă să se mențină ceva mai mult.

Încă din august 1849 Wohlgemuth se teme de așa numitele tendințe anarhice care ar apărea între români. El îl solicită pe Șaguna să vină acasă și să-i potolească deoarece ele ar prejudicia cauza lor națională și ar zădărnici drumul spre obținerea egalei îndreptățiri politice. Oricum, Șaguna era în drum spre casă. Ardeleanul A.Adamovici îl înștiința pe Cipariu că episcopul a trecut prin București și le-a spus ardelenilor refugiați acolo că ar exista speranțe pentru egala îndreptățire a românilor cu celelalte națiuni. De altfel, Adamovici, nu se gândea la nimic altceva decât numai la îmbunătățirea soartei românilor din Transilvania. De aceea dorea ca gura lui Șaguna să fie aurită dacă presupunerea lui se va adevăra. Ungurii refugiați la București, deși înfrânți, visau încă munți de aur și nu credeu în supunerea lor definitivă considerându-se un fel de eroi ai lumii⁶, ⁷. Dar Șaguna era prea realist pentru a-și pune într-adevăr speranțe mari în politica miniștrilor austrieci. Însă a considerat probabil că era inutil să-i amărască pe necăjiții săi conaționali care credeau încă fierbinte în victoria cauzei.

La 2 septembrie 1849 Wohlgemuth adresează o circulară diplomatică către poporul român anunțându-l că după înfrângerea Ungariei nu mai era necesară ridicarea maselor la arme. Deci Landsturmul care a apărut stăpânirea legală trebuia să fie desființat. Poporul să se retragă pe la casele și gospodăriile lui, să repare ceea ce s-a distrus prin furia războiului și să-și agonisească cele necesare traiului. Dizolvând Landsturmul guvernatorul adresează mulțumiri și recunoștință conducătorilor și legionarilor români pentru tot ce au făcut bine (de unde se putea presupune că au făcut și rele). După ce va obține dovezi concrete va propune Împăratului sa acorde recompense celor îndreptățiți și vrednici de ele; el reamintește despre circulara din 11 august de la Bistrița și subliniază că armele și numele proprietarilor vor fi înregistrate într-un catalog special pentru a se garanta dreptul de proprietate.

Fiecare român era îndemnat ca după ce se întoarce acasă să facă totul pentru restabilirea armoniei cu celelalte „națiuni” și a păcii țării de care aceasta avea mare nevoie. Nimeni nu avea dreptul să se despăgubească singur pentru pierderile suferite așa cum s-a întâmplat adesea până atunci. Jurisdicțiile competente vor despăgubi la cerere pe fiecare.

Wohlgemuth trece și la amenințări voalate deoarece în pofida actului din 13 august îi veneau informații fundate despre „stricarea” morală și înclinațiile spre anarhie care puteau avea urmări periculoase în privința rânduielilor și ordinii sociale. Tot românul împreună cu el trebuiau să vegheze ca din cauza netrebnicieii unor particulari să nu fie diminuate meritele națiunii în fața opiniei publice. Egalitatea se va preface în adevăr în întreaga Monarhie și într-

un an se vor înființa și în Transilvania instituțiile necesare pentru aplicarea ei în practică. Feldmareșalul locotenent austriac se vede nevoit să dojenească pe români și le aduce aminte că era obișnuit să întrebuițeze asprimea acolo unde nu mergea cu buna⁸.

Circulara din 2 septembrie dovedește îndeajuns care erau sentimentele adevărate ale guvernatorului față de români. În 8 septembrie Wohlgemuth subliniind că „întâmplările”, depozităriile sau chiar omorurile izvorâte din ură națională sau din răzbunare personală n-au încetat, dispune ca cei vinovați de asemenea fapte „proaspete” să fie împușcați fără judecată în locul în care au fost prinși în flagrant delict. Dregătoriile civile locale să urmărească pe cei vinovați de jafuri sau apucături silnice împotriva siguranței personale, să-i prindă și să-i predea comandaturilor militare de stațiune⁹.

Wohlgemuth s-a certat cu Axente deoarece acesta n-a acceptat fără șovăire depunerea armelor; guvernatorul nu era însă dispus să cadă la învoială cu prefectul în această problemă și i-a spus că armele trebuiesc predate fără discuții. Axente, nevoit să accepte situația, i-a replicat militarului austriac că oamenii și-au vândut boul de la jug și laptele de la gura copiilor pentru a-și cumpăra puști care costau 20-50 fl. m.c. bucata. De aceea ar fi cinstit ca statul să plătească armele luate. Wohlgemuth precizează că viitorul va hotărî ce se va întâmpla cu ele. Oricum oamenii își vor pune numele pe arme, ceea ce înseamnă că nu era exclusă posibilitatea restituirii lor. Prefectul cere pentru el și tribunii săi dreptul de a-și păstra măcar săbiile cu care au întâmpinat multe primejdii care era să-i coste viața. Axente specifică faptul că ele vor fi păstrate ca amintiri dulci sau triste ale acelor vremuri. Guvernatorul acceptă ca prefectul și tribunii lui să-și păstreze nu numai săbiile și câte o pușcă, dar oamenii lor trebuiau să predea toate armele. La 12 septembrie 1849 Axente Sever a împărțit „la feciorii suferințelor”, foștii săi colaboratori și membri ai Landusturmului din vremea războiului național, suma de 5000 fl.v.a. primită de la generalul rus Lüders și Engelhard în fața cărora pledaseră pentru o țară românească autonomă și egalitate națională; generalii ruși i-au simpatizat pe prefecti fapt ce a provocat gelozia și nemulțumirea guvernatorului austriac Ludovic Wohlgemuth.

Cu ocazia împărțirii banilor și a predării armelor Axente le-a reamintit feciorilor că sunt strănepoți ai romanilor care au avut împărăție mai mare decât a austriecilor sau a rușilor. Românii se luptau pentru Imperiul lor și după ce biruiau se întorceau acasă copleșiți de laude, onoruri, decorații și bani. Așa trebuiau să facă și românii dacă erau fiii sau nepoții lor. Dar deosebirea era că strămoșii lor copleșiți de bunătate se întorceau cu arcurile, săgețile, săbiile lor pe când ei plecau acasă cu mâinile goale, fără arme și fără răsplată. Cei 5-10 fl. primiți de la el nu puteau fi considerați ca o plată ci mai degrabă erau o cinste; de fapt, suferințele lor nu le puteau răsplăti nici Împăratul nici națiunea. Dar ele erau recompensate în sine deoarece mulțumirea ce o aveau în inimi lipsea de la mulți alții. Nimeni nu le putea spune feciorilor români că au părăsit țara și steagul sub care au luptat și au suferit de moarte în 1848-1849.

Ei au cerut să fie duși în luptă, să învingă sau să moară. În timpul bătăliilor lipsea câteodată și amara bucură cu care își țineau zilele. Dacă străinii vor să-i răsplătească, să le răspundă că refuză deoarece s-au bătut ca să fie români, să aibă drepturi, lege și dregători naționali, nu pentru hârtie sau pieritorul aur.

Axente le dorește feciorilor să trăiască cu speranța că soarta lor se va îmbunătăți și îi încurajează să nu se teamă de amenințările pe care le auzeau și le vedeau. Împăratul era un om drept și dacă nu era va fi nevoit să devină deoarece și românii au fost loiali și drepi față de el.

Românii s-au bătut cu pumnii împotriva tunurilor și de aceea vor ști să se apere în scris împotriva intrigilor țesute de vrăjmașii lor. Națiunea dacă a luptat cu arma și cu fapta pentru drepturi va fi capabilă să le susțină, să le demonstreze și justetea și să le obțină și în viitor. Atunci feciorii vor fi de trei ori răsplătiți pentru ostenele lor care vor servi ca exemple pentru urmașii ce-i vor considera dascălii lor politici. Prefectul, primul român care a încins sabia în 1848 pentru Împărat și națiunea lui, o depunea înaintea mulțimii pe care a condus-o în lupte și îi îndeamnă pe feciori să-i urmeze exemplul. Unii plângeau și își sărutau armele în momentul predării lor¹⁰.

La 15 septembrie 1849 Avram Iancu se supunea lui Wohlgemuth. El îi scria lui Mihail Andreica, numit de el prefect în locul decedatului Buteanu, sub care servise cu cinste ca tribun în bătăliile cu Hatvani și mai apoi, după moartea șefului său se evidențiasse și în cele purtate împotriva lui Kemeny Farkas, că toate prefecturile românești erau desființate de guvernator deoarece Landsturmul nu mai era necesar. Iancu îi cere lui Andreica să desființeze și el Landsturmul, să trimită pe zărândeni acasă și să-l îndemne a fi și în continuare loiali Împăratului. Acesta îi va mângâia pe fiecare în parte și națiunea în întregul ei cu „sfânta dreptate” promisă tuturor popoarelor Imperiului¹¹.

Correspondenții români de presă specificau că Iancu și alți prefecti nu numai că au depus benevol armele, dar au oferit Guvernului 7 tunuri, o hubiță și câteva mii de puști pe care brațele române le-au luat de la unguri în timpul bătăliilor. Românii le-au folosit până atunci, deoarece generalii austrieci au fugit așa de repede din Transilvania încât nu le-au lăsat nici praf de pușcă nici muniții; de altfel ei au fost nevoiți să-și completeze armamentul și pe cheltuiala lor fără să fie despăgubiți până atunci cu excepția unei sume de 20.000 ruble argint oferită de Lüders oștilor lui Iancu care a fost folosită mai mult pentru astâmpărarea foamei care-i chinuia pe bieții oameni. În corespondențele din octombrie se susținea că prefectii nu au primit de la nimeni medalii, deoarece se gândeau în primul rând la popor și nu la recompense personale. Publicul era informat că Iancu a predat Guvernului 11 măji de aur și argint scăpate de prada ungarilor și abandonate de funcționarii imperiali fugiți din calea lor. Iancu, Axente și Laurian l-au însoțit pe Wohlgemuth în timpul vizitelor făcute în Transilvania. În aceste zile se întreținea iluzia deșartă în bunele intenții ale regimului față de români luându-se ca argument preparandiile înființate de guvernator¹².

Delegația națională din Viena anunța în septembrie Comitetul Român din Transilvania care practic își trăia ultimele zile și era pe cale să-și dea duhul din cauza ingraturinii Împăratului și a austriecilor, că s-a completat cu fruntași din toate provinciile românești ale Monarhiei. Astfel, întreaga națiune putea fi reprezentată în fața Tronului (Ardeal, Banat, Ungaria - e vorba de Crișana și Maramureș - Bucovina). Delegația trimitea Comitetului petițiile și materialele ei tipărite și netipărite pentru a informa și el ca for suprem națiunea despre demersurile făcute până atunci la Viena. Unii delegați ardeleni au plecat acasă pentru consultări cu Comitetul și cu națiunea în vederea stabilirii viitoarei conduite politice¹³.

Maiorescu, Bărnăuțiu, Laurian, Pantazi, Crișan au părăsit Viena la sfârșitul lunii august, și începutul lui septembrie îndreptându-se spre Transilvania pe ruta Agramului (Zagreb).

Maiorescu a protestat împotriva gestului necugetat al generalului Eduard Clam Gallas care în declarațiile sale se adresa numai sașilor făcând abstracție de români. El și-a ridicat glasul la guvernul imperial contra numirii comisarilor unguri în Banat. De asemenea a invitat în numele Delegației pe românii din Maramureș, Satu Mare, Bihor, Arad să-și trimită deputații la Viena pentru a-i sprijini pe ardeleni și actele lor elaborate dela 25 februarie încoace, în vederea formării unui Mare Ducat al tuturor românilor din Monarhia habsburgică.

Dintre ardeleni, Popasu rămânea la Viena pentru a asigura continuitatea Delegației. Era necesar ca în viitorul apropiat unii fruntași să se reîntoarcă în capitală în vederea redeschiderii acțiunilor politice și a tratativelor cu miniștrii imperiali. Dintre aceștia Bruck și Schmerling păreau că-i susțin mai mult decât ceilalți pe români. Șaguna a contribuit cel mai mult la înlăturarea candidaturii lui Clam Gallas la postul de guvernator deoarece a cerut de la împărat satisfacție pentru jignirea adusă națiunii române; episcopul ortodox a protestat imediat și în fața ministrului - președinte prințul Felix Schwarzenberg după care au urmat numirile lui Wohlgemuth și Bach¹⁴.

Dar numirea persoanelor în înaltele funcții de guvernator și comisar nu era semnificativă și importantă. Contau în primul rând direcția urmată de politica guvernului imperial față de români și instrucțiunile cu care acești demnitari erau trimiși în Marele Principat al Transilvaniei. Or în această privință lucrurile erau destul de clare. Maiorescu îl informa din sursă sigură pe Bariț că Wohlgemuth și Bach au primit ordine de la guvern să desființeze toate comitetele și comisiile ce au funcționat până atunci să dezarmeze gloatele românești, să mențină unele gărzi săsești în orașele credincioase, dar numai în măsura în care nu afectau securitatea militară. Ceea ce era important era că autoritățile doreau să facă totul pentru a reduce Transilvania la starea vechilor provincii austriece lipsite de autonomie și dirijate de centru ca și în trecut¹⁵.

Prin intermediul clerului român actele și proclamațiile imperiale și guberniale erau citite în biserici pentru ca poporul să le dea ascultare; oamenii erau anunțați că asiguratele ungurești garantate din veniturile sării erau menținute, dar bancnotele lui Kossuth erau scoase din circulație și trebuiau predate oficialităților pentru a fi arse. Preoții trebuiau să popularizeze și proclamațiile privind dezarmarea românilor, interdicția de a-și face singuri dreptate etc. pe care le primeau de la superiorii lor ierarhici¹⁶.

Exemplarele tipărite ale dispozițiilor oficiale erau probabil trimise episcopilor, aceștia le împărtășeau la protopopi care la rândul lor le distribuiau preoților pentru popularizare. Consistoriile românești au fost nevoite sub presiunea autorităților să interzică formal preoților „în cârdășia în lucruri politice”, să-i îndemne să se comporte cu înțelepciune spre înaintarea vazei și cinstei bisericii și a neamului. Pe cei neascultători urma să-i judece episcopia. Numai că autoritățile preferau să ancheteze și să-i pedepsească ele însele încălcând prerogativele bisericii. Acest fapt va provoca un conflict lung și violent între Șaguna și Wohlgemuth. Episcopul a reușit să determine Viena să-l recheme pe guvernator pentru a răspunde de unele

fapte și abuzuri comise în timpul guvernării sale. Dar îmbolnăvirea și moartea sa timpurie au facilitat lucrurile și au evitat complicațiile.

Consistorul ortodox și Șaguna au luat imediat măsuri pentru înlăturarea deciziilor luate de vicariatul ilegal numit de unguri. Protopopii legali erau invitați să raporteze dacă au suferit abuzuri, dacă persoanele laice sau ecleziastice nechemate s-au amestecat în atribuțiile lor¹⁷. Acest îndemn nu a fost prea necesar deoarece plângerile și rapoartele către Consistoriu și episcop referitoare la suferințele din 1848-1849 ar fi fost oricum expediate. Uneori plângerile veneau nu numai din partea clerului de jos, ci și a țăranilor rămași fără preot, fără biserică sau chiar fără religia lor strămoșească pe care au părăsit-o de frica terorii ungurești convertindu-se în unele cazuri la confesiunea stăpânilor Kossuthiști. Astfel, țăranii Niculae Sîrbu, Stan Fărcaș, Sandu Ionaș și alții din comuna Vârghiș, județul Covasna îl informau pe protopopul lor Partenie Trombițaș despre „toate ticăloasele stările împrejur” prin care au trecut în 1848-1849.

În octombrie 1848 după ce ungurii au ținut o adunare națională, preotul lor George Vătășan i-a părăsit deoarece frații maghiari i-au făgăduit moarte de mucenic și s-a dus la altă parohie. Ei au rămas ca oile rătăcite fără tatăl lor sufletesc. La Paștile din 1849 când ungurii erau biruitori în Transilvania domnul maior și kormanybisztos baronul Rauber i-a amenințat că-i omoară și le distruge toate bunurile dacă nu-și părăseau religia ortodoxă și nu treceau la cea unitariană. Așa că cea mai mare parte dintre săteni au îndeplinit ordinul spre a-și salva viețile și averile. Dar acum spre a-și salva sufletele îl roagă pe protopop să intervină la episcop și la Consistoriu pentru ca aceste foruri să elaboreze o hotărâre pe baza căreia să se poată întoarce la vechea lor religie pravoslavnică pe care o doreau cu tărie și să-l primească din nou ca preot pe George Vătășan¹⁸.

Încă înainte de sosirea lui Șaguna în Transilvania, protopopul Zaharia Matei din Nadeș se plânga Consistorului că în decembrie 1848 imediat după ce s-a întors de la importanta Conferință națională românească de la Sibiu a fost căutat de unguri care doreau să-l prindă și să-lucidă. Așa că din acea lună și până în iulie 1849 a fost nevoit să se ascundă, să nu mai doarmă în casa lui ci să viețuiască cu fiarele sălbatice din pădurile în care a stat ascuns.

Secuii au organizat mai multe razii ca să-l găsească și i-au luat cea mai mare parte din boi, cai, vaci, haine și alte lucruri din casă. Comisia, văzând că secuii nu au reușit, a ordonat autorităților comitatense (varmeghiului) să continue urmărirea. Astfel, solgăbirăul Jakob Imre a ridicat oamenii din patru sate cu care a înconjurat satul și iosagul lui, căutându-l în fântână, prin poduri și peste tot. Cu această ocazie i s-au confiscat și lucrurile rămase neatins de secui.

Casa i-a fost străjuită de unguri și s-a dat ordin ca aceia care îi vor adăposti familia sau îi vor ascunde mobila să fie împușcați și să li se ia moșia; de aceea preoteasa și cei trei copii au rămas realmente pe drumuri deoarece sătenilor le era frică să-i adăpostească. În Vinerea și sâmbăta Patimilor căpitanul ungar Imbrefi Iosif i-a vândut o parte din fân și din paie după care a încărcat 30 de care de fân, porumb, ovăz, lemne, unelte, haine, oale, farfurii, linguri, lăzi, cuie, le-a dus în altă localitate și le-a vândut la licitație punând la bătaie și casa și locurile de pământ stăpânite de el. Acestea din urmă au fost salvate însă de un nepot care le-a cumpărat pe seama lui ca vechi proprietar. De asemenea, Zaharia Matei înștiința Consistorul că preotul

Leon Cornia din parohia Sapartoc de lângă Albești a răposat în închisoarea ungurească de la Turda. Iar pe preotul Ioan Breșa, care slujea la biserica din Gornești și Periș, l-a împușcat comisia (probabil tribunalul de sânge) la Voievodeni, așa că în parohiile vacante trebuiau triniși alți preoți.

Protopopul tractului Pogacea, sătenii și bătrânii satului Budeiul de Câmpie au depus mărturie transcrisă fidel și autenticată de asesorii și inspectorii Ioan Mărginean și Vasile Vaspreman din Districtul Blajului, despre uciderea preotului Ioan Pop, tatăl lui Alexandru Ilarian și suferințele îndurate de soția și cele două fiice ale acestuia. Din cauza activității lui Papiu Ilarian, secretarul Comitetului Național Român și administrator districtual de Blaj, autoritățile maghiare i-au prigonit sistematic familia. Înaintea Rusaliilor din 1848 maghiarii l-au căutat acasă pe tribun, dar nu l-au găsit, l-au anchetat pe preot nepedepsindu-l de frica sondaților imperiali care l-au protejat. În 17 iunie autoritățile maghiare au trimis a doua oară soldați secui la Budei care l-au arestat de această dată pe tatăl lui Papiu și l-au dus la Turda pentru a fi anchetat. Aici a stat la arest 4 luni.

În toamna lui 1848 când ungurii au intrat în conflict cu Împăratul, preotul Pop a făcut propagandă împotriva lor și a militat ca românii să lupte cu armele contra rebeliunii. De aceea, când secuii au intrat pe Mureș și pe Câmpie au dat foc casei preotului zidită cu 4 ani în urmă, au aprins stogurile de grâu și clăile de fân și tot ce au găsit în casă sau pe lângă casă. Preotul și familia sa au scăpat cu viață fugind în pădure. Dar, cu toate acestea Ioan Pop a continuat să lupte împotriva politicii maghiare. După retragerea trupelor imperiale din Transilvania, ungurii l-au prins la Deagu, l-au dus la Turda și l-au spânzurat. După moartea lui maghiarii i-au luat toate vitele, hainele, bucatele, lucrurile puține rămase de la primele anchete și prădăciuni. Astfel, văduva cu cele două fete, una de 14 alta de 4 ani, au trăit din mila oamenilor, după care s-au mutat la rudele din Malomfalău și Icelandul Mic. Dar aici preoteasa a fost arestată de judele Boer Karoly, dusă la Lăpuș, iar de acolo la solgăbirăul din Pogacea, în Săcal. Aici, negăsindu-i-se nici o vină a fost eliberată și i s-a permis să se reîntoarcă la Budei. Aici trăia în mizerie și sărăcie și își plângea „jalnica sa soartă” după cum afirmau martorii care doreau să ajute material văduva conform cererii sale.

Negustorii români din Brașov cereau despăgubiri statului austriac pentru mărfurile prădate de rebelii unguri după ce trupele imperiale s-au retras prin pasul Timișului. Ei nu au ridicat armele împotriva ungarilor ci au fugit din calea lor încercând să-și ducă și marfa cu ei în exil. Dar insurgenții i-au ajuns, le-au luat mărfurile aflate în magazinul de carantină și de vamă din Timiș, și le-au vândut la Târgu Mureș, Sf.Gheorghe și Szemeria împărțind banii între ei. Unii negustori au cerut ungarilor să cumpere ei propriile lor mărfuri la un preț moderat dar au fost refuzați. În trecut, negustorii din Brașov erau despăgubiți de fiscal imperial dacă în timpul războaielor cu turcii sufereau pagube prin prădarea mărfurilor. Așa că ei pretindeau și acum despăgubiri mai ales că au fost prădați atât de rău de compatrioții lor unguri. Negustorii români nu știau dacă statul avea mijloace de a-i despăgubi. Dar partea cea mai mare a averilor jefuite se află în mâinile comandanților secui, ale familiilor și rudelor lor, lucru care s-a putut constata și prin comisiile de anchete constituite de austrieci. Guvernatorul

era rugat să pună sechestru pe averile jefuite și depozitate la Predeal pentru a fi restituite proprietarilor de drept. Secuții și-au asigurat averile și le-au ascuns pe cele ce le-au jefuit¹⁹.

Partenie Trombițaș îi relatează lui Șaguna știri despre starea jalnică a ortodocșilor din Sângeorgiul de Pădure. Preotul de aici a fugit de frica maghiarilor încă în vara anului 1848. Preotul reformat împreună cu provizorul Vereș al contelui Francisc Teleki au forțat peste o sută de familii române să părăsească religia strămoșească și să se convertească prin jurământ la cea reformată. După aceea i-au silit pe români ca împreună cu consătenii unguri să strice biserica de lemn ortodoxă, din ea rămânând în picioare doar Sfântul altar și acesta profanat. Un țaran ungur, vecin cu preotul său reformat, a fost convins să-și părăsească gospodăria și să se mute pe locul bisericii dărâmate și în grădina preotului ortodox fugit primind și o recompensă de câteva zeci de florini pentru acceptarea schimbului.

Românii au adunat vreme de 7 ani materiale pentru a-și ridica biserică încăpătoare de piatră. Dar ungurii au luat stânenii de piatră, mai multe mii de cărămizi, varul și adăugând la toate acestea lemnul de la biserica ortodoxă demolată, au zidit o construcție solidă și mare pentru școala maghiară pe locul schimbat cu cel bisericesc românesc, deci pe fostul teren al țaranului ungur. Din cele două clopote românești, unul a fost folosit pentru fabricarea tunurilor, iar altul - cel mai mic - a fost dus la școala ungurească. Icoanele ortodoxe au fost îngrămădite în dosul bisericii reformate. În timpul guvernării kossuthiste românii au stat sub „neplăcuta” ocârmuire maghiară și sub păstoria preotului ungur. Dar după întoarcerea lui Vasile Rotariu, preotul cel vechi, au nesocotit jurământul stors prin teroare și s-au întors la părinteasca lor biserică ortodoxă; însă acum nu mai aveau nici biserică nici clopot, nici casă parohială. Preotul locuia pe la alți creștini și a primit instrucțiuni să ceară permisiunea vreunui credincios pentru ca în casa acestuia să officieze liturghia de Duminică sau slujbele de sărbători.

O soartă asemănătoare a căzut și asupra românilor ortodocși din Moșuni și filiala Veța; deși preotul lor n-a fugit ci a rămas acasă, ei totuși au fost siliți să treacă la reformați. Clopotele de la biserica Moșunilor au fost topite pentru tunuri. Biserica din Veța a suferit modificări în construcție, i s-au luat icoanele vechi și a fost transformată în biserică reformată în care a officiat nu demult slujbe calvine preotul ungur din Beiuș. Dar și acești români s-au reîntors în sânul bisericii strămoșești. Preotul Simeon Niste care officia pentru satele Moșuni, Veța, Chibea, a primit poruncă să repare biserica din satul Veța, situată la mijloc, și să officieze aici liturghia pentru toți creștinii lui.

Pe preotul din Mureșeni, Ștefan Iacovici l-au arestat ungurii și l-au trimis la Cluj să sape șanțuri timp în care enoriașii lui au fost catolicizați, dar după înfrângerea lui Kossuth au trecut iarăși la ortodoxie. Asemenea fapte s-au petrecut în mai multe locuri din Transilvania și nu numai la ortodocși ci și în comunele locuite de frații români de religie greco-unită. Șaguna îi răspunde lui Trombițaș că a luat legătura cu comandantul militar din Târgu Mureș cerându-i să facă investigații la fața locului printr-o comisie din care să facă parte și el; pentru aceste cazuri, dar și pentru cele survenite în toată Transilvania, s-a adresat și guvernatorului Wohlgemuth²⁰.

Tot Partenie Trombițaș îl informa pe Șaguna că Eperjesi Laios, comisarul cercului Mureș pe care l-a însoțit la investigația din Sângeorgiul de Pădure îl bănuia pe preotul Vasile Rotariu că era amestecat în multe afaceri politice. El dorea să-l aresteze cerând în acest sens aprobarea guvernatorului. Trombițaș l-a înștiințat pe Rotariu și l-a sfătuit să meargă repede la guvernator, să susțină că e nevinovat și să prevină astfel detenția. Protopopul nu știa în ce măsură era sau nu nevinovat, dar atâta știa că dacă autoritățile imperiale puneau mâna pe un preot român îl țineau sub arest luni de zile în timp ce maghiarii vinovați erau liberi. Preoțimea trebuia să se bucure de respect și preoții să nu fie arestați până nu se cercetau faptele și li se dovedea vinovăția. Preotul Nicolae Stoicovici din Jucu era arestat de mai mult timp la Târgu Mureș, protopopul înștiințându-l pe Șaguna despre acest caz; lui Trombițaș îi era milă de el, dorea să-l ajute, dar n-avea putere și nu știa cum să procedeze. De aceea îl ruga pe episcopo să intervină la guvernator. Dar să nu-i relateze nimic despre rapoartele lui și nici să nu-i rostească numele în fața militarului austriac²¹.

Protopopul Iosif Basia din Zarand îi raportează lui Șaguna că era imposibil să descrii succint suferințele românilor din zonă și mai ales a câtorva sate dintre care se distinge cazul Mesteacănului, jefuit și pârjolit de barbarii unguri care n-au cruțat nici biserica și au împușcat 45 de bărbați, femei, copii; după aceea l-au prins pe preotul românilor din Mesteacăn, l-au chinuit astfel încât nici firea omului nu poate socoti, l-au ucis, rămânând oamenii săraci și materialicește și sufletește.

De aceea în octombrie 1849 protopopul a venit la fața locului și în prezența ctitorilor și a căpeteniilor satului a propus candidaturi (Ioan Gâzan, Ioan Sipet Adam, Toader Lazăr) pentru ocuparea parohiei din Mesteacăn. Lucrul era strict necesar deoarece nu puteai aduce preoți din împrejurimi pentru a oficia slujbele întrucât și dintre aceștia unii au fost împușcați de unguri ca de pildă Mihai Oprișa la Tebea, trecut din viață prin glonț. Iar la Brad a fost împușcat și Teodor Banci, dar acesta a scăpat totuși de moarte și „încă trăiește știe singur Dumnezeu cum”, ceea ce presupune însă că nu mai era capabil pentru prestarea slujbei.

Ioan Cazan, fiul preotului răposat, a obținut 82 de voturi. De aceea, Basia cere episcopiei să-l sfințească diacon și preot desăvârșit pentru ca măcar în cele duhovnicești să se aducă mângâiere poporului. Episcopia rezolvă și cazul din Mesteacăn sau situațiile din alte sate hirotonisind pe cei ce erau pregătiți pentru a deveni preoți. Șaguna l-a solicitat pe Wolgemuth - înainte de a interveni conflictul dintre ei - să-l ajute în munca de stabilire a listelor celor căzuți sau răniți în război, a văduvelor și orfanilor românilor. Guvernatorul a răspuns amabil la 30 octombrie 1849 că a ordonat tuturor comandaturilor militare din districte să ajute în toate privințele preoțimea română însărcinată cu această muncă²².

Desigur, paralel cu clerul ortodox lucra și cel greco-catolic în stabilirea pierderilor umane și materiale suferite de poporul din Transilvania în anii 1848-1849²³.

Dar pierderile suferite în timpul războiului au fost raportate nu numai de către cler autorităților bisericești superioare, ci și de comunități către Delegația națională considerată ca și continuatoarea Comitetului și for politic coordonator și conducător al întregii națiuni. Comunitatea Partoș din comuna Cota, jud. Brașov, profund afectată de încorporarea ei la scaunul săsesc al Kohalmului specifică în „Plenipotența” dată lui Șaguna și Laurian de a

activa mai departe la Viena în numele poporului că n-a meritat acest tratament dur și necruțător. În 1848-1849 sătenii au rămas fideli Împăratului, au avut multe de suferit din partea ungarilor, dar au purtat toate greutățile războiului.

Satul a dat pentru apărarea tronului recruți, voluntari, lănceri pentru toate expedițiile militare.

Secuii le-au aprins casele, le-au răpit vitele și bucatele, făcând mare pradă și în oameni. Pe trei dintre ei i-au omorât noaptea pe furiș și anume pe Georgie Matei, Nicolae Ciocănea și Savu Țiganu. Iar pe alți 13 i-au dus la Ciuc omorându-i în locul numit „Tolvayos”, numele lor fiind Iacob Nederu, Ioan Pantelimon, Dumitru Matei, Ioan Rusu, Ioan Bucur Buta, Constantin Benga, Nicolae Susiu, Ioan Susu, David Romanițiu. Pe alți doi, și anume pe Ioan Benga și Toma Aldea, i-au spânzurat la Odorhei. După aceea i-au împușcat și pe Georgie Lascu Dima și Isailă Aldea, așa că dintre sătenii Partoșului au căzut 21 de oameni. Notarul satului, judele și jurații considerau că aceste jertfe îi îndreptăteau pe români să nu mai fie supuși „ungurilor rebelanți” (înainte au ținut de comitatul Albei de Sus) ci să aibe dregători naționali, care să se îngrijească de cultura, drepturile și fericirea lor. De asemenea era necesar ca satul să fie împărțit de scaunul săsesc al Kohalmului și să se unescă cu districtul românesc al Făgărașului²⁴.

Guvernatorul Wolgemuth, sensibilizat de șefii românilor, a dispus să se elaboreze liste cu cei căzuți, cu văduvele și orfanii lor, cu răniții, starea materială a familiilor, în vederea acordării unor ajutoare din visteria statului. El s-a adresat în acest scop clerului ortodox și unit cu instrucțiunea ca relatările să fie adevărate și să evite exagerările și abuzurile. Preoții au fost la rândul lor obligați să raporteze proptopopilor situația din parohiile lor. Aceștia relatau și trimiteau datele episcopilor și Consistoriilor de care aparțineau treacturile sau protopopiatele ce le administrau. Trebuiau raportate și locurile sau datele execuțiilor și nenorocirilor suferite de români. Șaguna își prevenea subordonații că dacă nu vor fi drepți, vor exagera lucrurile sau vor înainta rapoarte false, vor fi lipsiți de patrafir pe toată viața²⁵.

Clerul român unit și ortodox a lucrat destul de repede și a furnizat date nu numai autorităților, dar și fruntașilor politici. Prin intermediul acestora unele nume și numărul românilor uciși, satele arse sau jefuite au fost făcute cunoscute opiniei publice din Imperiu în corespondențe tipărite în română și germană. Corespondenții români afirmă că însemnările parimite de ei sunt exacte și provin din surse sigure²⁶.

Corespondenții români și-au exprimat public nemulțumirea pentru retragerea precipitată a armatei imperiale în fața lui Bem fără ca ea să fie învinsă categoric; ei sperau că împrejurările concrete vor fi lămurite de istorie însă oricum reproșau austriecilor că i-au lăsat pe români pradă furiei și răzbunării ungarilor. Nu era exclus ca unii suspicioși să creadă că după ce românii s-au aliat cu austriecii bazându-se pe ei, aceștia s-au retras cu planul dinainte gândit și stabilit de a-i sacrifica ungarilor și de a scăpa definitiv de români, cu scopul de a păstra Transilvania pentru ei, după ce-i băteau pe unguri. Ar fi fost preferabil ca cei 12.000 de soldați imperiali înzestrați cu 40 de tunuri să nu fie târați fără rost în țări străine ci să se fi retras și să se fi concentrat spre Alba Iulia în vederea continuării rezistenței. Datorită acestui fapt soarta românilor a fost înfiorătoare sub regimul maghiar. Cu toate acestea un Iancu,

Axente, Balint, Dobra, Buteanu, nu-și pierdeau speranța, nici curajul și redresându-se în munți continuau să bată un Hátvani, Vasvary, Kemčny aprovizionând și cetatea Albei cu toate că aceasta nu mai recunoștea fapta. Prefecții au scos din luptă pe cale cinstită în lupta față în față cu adversari mai bine înarmați ca românii 12.000 de unguri. Din martie 1849 au acționat absolut singuri împotriva Ungariei.

Dar, desigur, suspiciunile veneau și din direcție inversă, dinspre austrieci spre români. Colonelul Augusti a încercat să insereze în rapoartele făcute despre Landstrum pasaje în care prefecții - îndeosebi Iancu - erau incriminați că au dorit Transilvania numai pentru ei, râvnind și cetatea și urmărind să-i massacreze pe toți ungurii și sașii din Marele Principat²⁷. După cum se știe Șaguna a cerut aprobare de la Wohlgemuth să ridice un monument în memoria martirilor români căzuți în 1848-1849. Dar guvernatorul, nerespingând direct ideea, ba chiar felicitându-i și promițându-i ajutor, o amână (practic sine die) sub pretext că trebuia așteptată aprobarea Împăratului și decorarea conducătorilor ce-i va propune el²⁸.

3. BISERICILE ROMÂNE ÎN APĂRAREA INTERESELOR NEAMULUI ÎN ANII 1849-1854

Deși unii fruntași considerau că Wohlgemuth ar fi binevoitor față de români (Mairescu, Laurian, Șuluțiu), Șaguna nu avea încredere în el. Episcopul l-a amenințat direct că dacă nu va pune capăt abuzurilor comise împotriva românilor îl va pâri direct la Împărat, fapt ce s-a și consumat în anii 1850, 1851. Chiar dacă episcopul ortodox intuia politica generală a guvernului austriac față de națiune, totuși nu accepta excesele autorităților locale față de preoții și laicii români pe care le combătea împreună cu alți fruntași naționali înțelegând să folosească în acest scop și protestele la tron unde vocea lui avea o oarecare influență și greutate. Se pare că cearta cu Wohlgemuth a început după scrisoarea acestuia din 29 octombrie 1849 în care îi cere lui Șaguna în termeni categorici și amenințatori să curme amestecul preoților în afacerile politice ale vremii. Aceștia compuneau memorii politice, organizau adunări secrete și întrețineau o agitație permanentă printre țărani adunând mereu semnături și împuterniciri pentru acțiuni cu caracter politic care erau incompatibile cu starea de asediu. Dacă preoții nu se vor cumiți vor fi pedepsiți aspru în viitor.

Șaguna, promițându-i lui Barițiu că va interveni la locurile convenite și „Gazeta” va reapare în mod sigur, îi relatează date și despre suspiciunile guvernatorului îndreptate împotriva lui și a clerului. Episcopul a specificat însă faptul că i-a respins acuzațiile și a protestat contra denunțurilor făcute pe sub mână. Episcopul bănuia că scrisoarea se datora nu numai intrigilor țesute de dușmanii românilor ci și îndrăzelii cu care i-a înfățișat guvernatorului anumite fapte și realități. În 13 noiembrie, Șaguna a calificat denunțurile ca pe niște calomnii nerușinate, s-a apărat pe el, dar și clerul și pătura conducătoare laică românească, insistând asupra faptelor irefutabile din 1848-1849 care au dus la consolidarea dinastiei și regimului²⁹.

Pe străzile Sibiului s-au putut vedea preoți români purtați în lanțuri deoarece au protestat împotriva formării Sachsenlandului într-un teritoriu locuit de o majoritate etnică

românească. Protopopul I. Roman, preoții P. Leb, I. Constantin și N. Sinei au fost arestați la cererea autorităților săsești deoarece au contribuit la redactarea protestelor din comitatul Albei de Sus, care împreună cu cel al Cetății de Baltă a fost încorporat Sachsenladului după ce și pe vremea lui Puchner fusese împărțit arbitrar și distribuit scaunelor săsești din împrejurimi. Dragonii i-au târât pe preoții români pe străzile Sibiului chiar în ziua târgului pentru vina de a fi cerut dregători din neamul lor în locul funcționarilor sași care trebuiau înlăturați. Românii au fost foarte amărâți deoarece arestările au survenit după ce Puianu, Teslovanu și Axente abia au scăpat de închisoare.

Preoții arestați au protestat la guvernator împotriva încorporării, au pregătit împuterniciri pentru a trimite deputați la Viena și acestea le-au făcut la lumina zilei pentru ca nimeni să nu-i acuze că făceau conspirații subterane la întuneric. Dar circumspecții ochi săsești din magistratul Nocrich au format o comisie militară pur săsească condusă de un ofițer neam cu primarul care a amendat localitățile românești cu sume de 40, 52, 115 fl. arg. (Kovasd, Chijasa de Sus și de Jos). După ce au tăiat și au mâncat timp de 15 zile 1 bou, oi și porci de la storșii săteni, le-au mai arestat și preoții.

Ceea ce a mai rămas românului de la contribuțiile în bucate pentru două armate imperiale (austriacă și rusă) sau a scăpat de prada tătarilor de honvezi și a domnilor de pământ ce pretindeau despăgubiri exagerate pentru pierderile suferite din partea Landsturmului - scriau corespondenții români - se pierdea acum prin execuțiile silite săsești. Românii anchetați au fost printre primii expuși năvălirii secuilor după adunarea de la Agyagfalva (Lutița). Ei au alergat cei dintâi sub flamura imperială în urma proclamației lui Luchner din 18 octombrie 1848 ajutându-l pe viteazul baron Heyte să repurteze mai multe victorii și să dezarmeze o parte din secu.

Românii de aici l-au avut printre conducători pe viceprefectul Gheorghe Roman, fiul protopopului arestat. După fuga imperialilor ei au căzut pradă răzbunării ungarilor; în afară de omorurile și jafurile comise în Valea Buicii, doar în satul Cornățel de lângă Sibiu au fost împușcați 23 de nevinovați, iar în Ferihaza (Weisskirche-Albești) erau 50 de orfani. Tot în această zonă și anume la Chijasa au căzut tribunul Gregorian alături de tatăl lui, preot în acea comună, iar averilor clericilor arestați sau refugiați în România în timpul guvernării kossuthiste fuseseră prădate de unguri. În continuare, corespondenții români protestează împotriva monopolizării dregătoriilor de către sași³⁰.

Dar Șaguna intervenea prompt și pe măsura durității comportamentului autorităților recurgea tot la un ton dur și la amenințări deschise. Acestea, temându-se de trecerea și prestigiul lui la Viena, eliberau de obicei destul de repede pe membrii clerului ortodox arestați. La un moment dat unii fruntași erau chiar geloși pe eliberările prompte ale preoților neuniți survenite după intervențiile lui Șaguna și se necăjeau că preoții greco-catolici erau eliberați mai greu și mai târziu decât ceilalți. Clericii ortodocși erau eliberați pe chezășia lui Șaguna, dar dacă printre ei se afla și un unit se punea problema acestuia pe a cui garanție va fi eliberat³¹. Dar Capitlul Blajului și mai târziu după alegerea sa în 1850 ca episcop și Alexandru Sterca Șuluțiu vor interveni energic pentru încetarea persecuției preoțimii unite așa cum ambii

înalți prelați și șefi ai bisericilor române ca și membrii Delegației cereau prompt eliberarea conducătorilor politici arestați și anchetați fără vină (Avram Iancu, Axente Sever etc.).

Andrei Șaguna a primit ajutor de la frații de peste Carpați. El și-a exprimat mulțumirile sale sincere și calde către Constantin Hurmuzachi, ministrul Nicolae Ghica, episcopii Iosif și Iustin care au contribuit la redresarea eparhiei sale. Ajutorul binevenit a ajuns tocmai când suferea dureros și cu multă amărăciune necazurile ce i le punea în față „măiestria străină” care nu puteau fi altele decât politica administrației austriece recent reinstalată. Hurmuzachi era înștiințat de lucrările Sinodului care a cerut restaurarea mitropoliei, susținerea materială a bazei bisericii și învățământului românesc de toate gradele, alegerea episcopilor de clerici și mireni, restituirea bunurilor răpite în vremea gonirilor, încetarea maltratării preoțimii, numirea de biserică răsăriteană neunită și susținerea și aplicarea în practică a Petiției naționale din 25 februarie 1849.

Dacă revendicările nu deveneau realități - spunea Șaguna - ele vor fi privite doar ca niște deziderate sfinte, dar nu vor fi folositoare neamului. Episcopul își exprimă satisfacția pentru înființarea comisiei privind terminologia juridică românească, care ar putea să stabilească în plus și regulile ce trebuiau respectate de cei ce foloseau literele latine; unii dintre membri ar trebui să editeze un ziar național la Viena așa cum făceau și alte națiuni din Imperiu. El îi destăinuie lui Hurmuzachi dezamăgirea pentru faptul că credința românului dovedită din plin în 1848-1849 n-a fost suficientă pentru ca Sinodul să se țină fără supraveghere sau „mărturia” Gubernului; mai mult, era gata-gata să nu mai fie aprobată ținerea lui. Episcopul a acționat și a suferit multe necazuri până l-a văzut convocat, dar s-a bucurat când au fost zădărnice planuri vrăjmașilor³².

Hurmuzachi a respectat și a admirat rolul lui Șaguna în dirijarea unor acțiuni politice întreprinse în împrejurările încurcate și nefericite din 1848-1849 și a apreciat faptul că episcopul a folosit armele adevărului și ale legalității în combaterea adversarilor din acei ani. Dar - după părerea lui - însăși convocarea Sinodului a constituit un act de patriotism și de înțelepciune politică. Pentru a ajuta efectiv bisericile române din Transilvania s-a dus la Iași unde a discutat cu ministrul cultelor, N.Ghica și cu alte persoane oficiale de la care a obținut scrisori și împuternicirile utile scopului. Împreună cu tatăl și cu fratele său s-a îndreptat spre mănăstirea Neamțului unde a descris nefericirile și greutățile suferite de frații ardeleni. Episcopul de Roman și prietenul său Mihail Kogălniceanu, director în Ministerul lucrărilor publice, i-au fost de asemenea de mare ajutor. Sconta ca ajutorul să fie pe măsura suferințelor ardelenilor, dar și a bogățiilor deținute de mănăstirea Neamțului. Într-adevăr au fost expediate spre Sibiu cărți, veșminte preoțești, iar colectarea banilor a fost deja aprobată de principe urmând să fie pusă grabnic în aplicare mai ales după ce se va termina adunarea sumelor destinate locuitorilor din sudul Moldovei loviți de secetă și de o iarnă aspră și rămași fără vite și hrană³³.

În martie 1850 Delegația de la Viena își exprima satisfacția pentru convocarea Sinodului ortodox și adevărea odată mai mult rolul fundamental al ambelor biserici române în păstrarea limbii și ființei naționale a poporului român de-a lungul vicisitudinilor veacurilor, dar și în noile condiții politice ce se profilau din ce în ce mai ostil. Membrii Delegației care

constituiau elita politică conducătoare a națiunii (S. Bărnăuțiu, A. Florian, A. Sever, I. Maiorescu, T. Cipariu, A.T. Laurian etc.) apreciau și faptul că la Sinod participau alături de clerici și mireni conform normelor generale ale bisericii aplicate în trecut, dar întrerupte brutal în timpurile mai noi. Se insistă în mod deosebit pentru întărirea autonomiei ambelor biserici, întregirea și regenerarea lor de la cele mai mici trepte până la episcopat și mitropolie. Românul simțea acut necesitatea întăririi bisericilor deoarece era conștient că dacă naționalitatea lui a supraviețuit până atunci acest lucru îl datora lor. Elemente străine puternice s-au coalizat împotriva românilor, dar ei s-au refugiat în sânul bisericilor cu rit și instituții orientale. Împrejurările de atunci nu erau favorabile așa că nu era exclus ca și în viitor naționalitatea română să-și găsească tot acolo refugiu și scăpare. Restaurarea mitropoliilor, autonomia lor erau chestiuni de existență pentru națiunea română.

Biserica orientală - adică atât cea ortodoxă cât și cea greco-catolică - între care existau doar 4 puncte dogmatice diferite - era prin natura ei un institut național. Liturghiile, predicile, administrarea se făceau în limba națională, iar șefii ecleziastici erau aleși din sânul națiunii. Preoții români se căsătoreau, erau tați de familie, dar și cetățeni ca oricare individ din popor luptând alături, sau câteodată în fruntea lui pentru libertate, ceea ce înseamnă că la români cauza ecleziastică se împletea strâns cu cea națională. Dar membrii laici ai Delegației nu doreau să se interfereze cu afacerile ecleziastice sau să limiteze autoritatea șefilor ierarhici și ai reprezentanților bisericii ortodoxe care își cunoștea mai bine situația și interesele; ei își exprimau satisfacția față de reușita lui Șaguna și dorința ca exemplul lui să fie urmat și de celelalte dieceze române și subliniau cu tărie unitatea politico-națională de granit manifestată la Marea Adunare din mai 1848 când românii greco-catolici și ortodocși s-au unit „ca frați de sânge, de o limbă și de o soartă”. Toate episcopiile române să țină Sinoade pentru a repune bisericile în vechile drepturi, deoarece și pe viitor s-ar putea ca națiunea să alerge la ele „ca la cel din urmă azil”³⁴.

Gherasim Raț, episcopul ortodox al Ardealului, a reușit să organizeze, în ciuda numeroaselor piedici un alt Sinod în care nu s-au discutat însă probleme politice. În 1850 Avram Iancu a fost prezent și la Sinodul din Sibiu și a trecut și prin Arad în timpul tinereii Sinodului întreținându-se cu fiul episcopului după care s-a îndreptat însă repede spre Bătănia pentru a nu întârâta funcționarii imperiali. Locuința episcopului Gherasim Raț, era supravegheată. Dar cu toate acestea aici au avut loc întâlniri între șefii arădeni și Gheorghe Magheru, așa cum la Cuvin unii din ei s-au întreținut cu Avram Iancu. De asemenea, în zona Ardealului circulau multe reviste și apeluri tipărite care promovau ideea libertății și unității naționale a poporului român, materialele fiind urmărite de autorități.

Spre deosebire de Sinodul ortodox, cel greco-catolic s-a ținut fără participarea efectivă a mirenilor introduși clandestin de Balint, doar la o singură ședință din care lipseau episcopul Erdelyi și canonicii mai bătrâni. În hotărârile Sinodului nu s-au putut include și revendicări politice. Dar în cadrul discuțiilor au fost atacate vehement anumite abuzuri inclusiv dările împilatoare austriece (Ioan Fekete Negruțiu). S.Balint, înfuriat că Erdelyi, comisarul trimis de guvern, a respins cererea că măcar mirenii din Blaj să asiste la Sinodul alegerii episcopului lor, ca și de limitele impuse de autorități, a declarat în fața comisiei că votează numai silit de

împrejurări și împotriva jurământului de la Blaj din 1848 depus pentru libertatea națiunii. El a insinuat că nu el ci episcopul de Oradea era vinovat pentru călcarea jurământului. Erdelyi i-a replicat ironic că poate vota cu conștiința curată, deoarece „legea” de la Blaj nu era oficializată. Dar Balint afirmă contrariul și anume că era întărită și de Împărat și de sângele românilor³⁵.

Excluderea mirenilor din Sinod a fost făcută în pofida cererii Delegației - din care făcea parte și Cipariu - adresată Ministerului Cultelor. Alexandru Papiu Ilarian și alți români din Viena considerau legal doar un Sinod mixt bazându-se atât pe canoanele respective în trecut, cât și pe par.II din protocolul de la Blaj. Dacă comisarul și Ministerul nu acceptă soluția, s-a recomandat să se facă recurs la Împărat și la Papă. Tinerii se grăbesc să califice ilegal un Sinod format numai din preoți. Ei recomandă chiar ca poporul să-l boicoteze să protesteze împotriva episcopului ales doar de cler. Fără să știe că Erdelyi nu va candida, Papiu Ilarian îi scrie lui Ștefan Moldovan ca Sinodul să prevină alegerea lui, deoarece ar fi urmărit să ajungă mitropolit unit și să supună Biserica Primariatului Ungariei de la Esztergom. Să fie criticați toți aceia care i-au tipărit pastorală și au răspândit-o în dieceze; tinerii cereau de asemenea ca toți profesorii și clericii destituiți abuziv în ultimii ani să fie reintegrați în slujbele lor, mai ales că aceștia au servit cu devotament cauza Împăratului și a națiunii. În cazul că cei trimiși să supravegheze lucrările Sinodului ar încerca să se amestece în discuții și să le îndrepte pe terenul dorit de regim, să li se atragă atenția că nu aveau acest drept, deoarece posedau doar calitatea de „muti regii”. Papiu Ilarian și în consens cu el și alți tineri din Viena îi îndemnau pe membrii Sinodului să se jertfescă „pentru maica biserică și națiune” și să nu se teamă deoarece a trecut vremea când puteau fi spânzurați³⁶.

Oricum însă unele „recomandări” ale tinerilor radicali și avântați conțineau o doză mare de risc și de periclitate în condițiile stării de asediu în cazul în care ar fi aplicate. Cât despre ideea ca poporul să boicoteze Sinodul - chiar dacă era format numai din clerici - ea era de-a dreptul inoportună și nefericită, deoarece biserica unită avea nevoie de episcop și mișcarea națională de Șuluțiu indiferent de modalitatea alegerii. De altfel, elementele radicale preferau ca Șuluțiu, Crainic și Cipariu să-și depună candidaturile pentru ca în Sinod să se prevină alegerea lui Alutan, Papfalvi, Szilagyi sau re alegerea lui Keményi pe care îi considerau „vânzători”.

Desigur, tinerii din toate timpurile cereau de obicei mai mult decât se putea obține și nu țineau seama de raportul dintre deziderat și posibilitatea reală de a-l vedea materializat și aplicat în practică. Astfel, în adresa către Sinodul unit pretindeau iarăși participarea greu de obținut a civililor sau mirenilor. Dar respectarea jurământului de la Blaj privind libertatea și independența bisericii unite față de Strigoniu - lucru dovedit ca posibil și devenit realitate - a fost binevenită, deoarece pe acest teren colaborau fructuos atât elementele radicale cât și cele vârstnice mai moderate și mai realiste. Dacă anumite forțe ar fi impus supremația bisericii catolice maghiare asupra celei unite române, unii preconizau întoarcerea la ortodoxism sub scutul căruia a supraviețuit limba și etnia română înainte de 1700, adică în timpurile calificate de ei drept „barbare” din punct de vedere al asupririlor și prigonirilor îndurate de poporul și clerul de religie răsăriteană. În adresa către Sinod se atrăgea atenția asupra faptului că și la Sinodul de Unire cu Papa, realizată pe baza celor 4 puncte, au participat mireni și că în orice

caz, unirea s-a făcut cu Papa și sub autoritatea lui spirituală, nu cu sau sub arhiepiscopul ungar de la Strigoniu sau episcopul maghiar de la Alba Iulia. Tinerii erau convinși că dorințele lor coincideau cu cele ale întregii națiuni în această problemă. Ei subliniau faptul că printre semnatarii acesteia erau și uniți și ortodocși care colaborau în toate privințele așa cum au făcut în 1848-1849 când au luptat alături pentru libertatea națională și religioasă. Ei își iubeau bisericile și mulți români ardeleni au luptat și au murit alături jertfindu-se reciproc unii pentru alții și constituind un exemplu de iubire, fraternitate și întraajutorare pentru toți conaționali de orice confesiune și din oricare stat și teritoriu locuit de ei. Semnatarii adresei erau Al.Papiu, I.Hodoș, M.Vasilko, V.Pop, P.Misici, I.Rațiu, A.Maronianu, I.Marcu³⁷. Francisc Iosif I a aprobat la 12 decembrie 1850 propunerea înființării unei Mitropolii unite și a unei episcopii sufragane. După tratative succesive cu Papa Pius IX, a fost elaborată în decembrie 1853 bula „Ecclesiam Christi” care a emancipat episcopia Făgărașului de sub jurisdicția Arhiepiscopiei de Esztergom. Aceasta a devenit Arhiepiscopia și Mitropolie de Alba Iulia având în subordine vechea episcopie de Oradea și cele noi de Gherla și Lugoj. Șulufiu a devenit astfel Arhiepiscop și Mitropolit fiind instalat în funcția nouă la Blaj în 28 octombrie 1855 de Cardinalul Viale Prala de la Nunțitul Apostolic din Viena. Cu toate acestea, guvernul imperial nu a acordat ajutoare materiale substanțiale Blajului deoarece i-au suspectat pe clericii români uniți de simpatii față de Principatele Române și față de ideea „Daco-României”. Pentru a risipi legăturile românilor uniți cu Principatele, cardinalul Rauscher a încercat să nesocotească autonomia Mitropoliei Române Unite și s-o subordoneze Bisericii Romano-Catolice din Viena.

După 1860 episcopul romano-catolic ungar Hajnal și Arhiepiscopia de Esztergom au încercat să includă Biserica Română Unită în teritoriul și sub jurisdicția ei și s-o atragă spre Pesta tot pentru a preveni înfăptuirea ideii „Daco-României”. Clerul unit român a militat cu succes pentru conservarea autonomiei atât față de Viena cât și față de Pesta. Unii au amenințat că dacă nu le va fi respectată autonomia se vor întoarce la religia ortodoxă. De obicei Vaticanul a aplanat conflictele între românii uniți și austriecii sau ungurii catolici, a demolit tendințele de imixtiune ale Vienei și Pestei în treburile interne ale Bisericii române unite pentru a nu-și pierde credincioșii din Transilvania. Nu rareori clericii catolici unguri și austrieci i-au speriat pe uniți că dacă nu se vindeau de „daco-românism”, când se va realiza marele stat român ortodox inclusiv cu concursul lor, religia greco-catolică va fi înghițită de cea greco-orientală. Dar, într-o epocă în care naționalul a înglobat nu numai factorul confesional și pe cel social, această propagandă n-a reușit. Fruntașii români uniți și ortodocși din Transilvania, mireni sau clerici, au contribuit alături de cei de peste Carpați, la realizarea dezideratului fundamental al făuririi libertății și unității naționale a întregului popor român.

În anii 1850-1851 Șulufiu și unii clerici uniți, secondați de miniștrii austrieci catolici „ultramontani” Alexander von Bach și Leon Thun, au încercat să-i convertească pe toți românii ortodocși din Transilvania la greco-catolicism. Motivația a fost că dacă în Transilvania ar exista o singură națiune română unită, ea ar trece toată sub protecția puternică a Papei, a Împăratului, a tuturor guvernelor și națiunilor catolice occidentale mari din Europa, și n-ar mai putea fi maghiarizată sau germanizată niciodată. Dacă acceptă planul, Șaguna urma

să devină Mitropolitul tuturor românilor uniți. Unii uniți și-au bătut joc atât de românii ortodocși din Transilvania, care sunt săraci și supuși jurisdicției Patriarhiei Sârbe din Karlovitz cât și de cei de peste Carpați ale căror averi erau parțial consumate de greci. Șaguna, a cărui influență la Curte a fost mare, a zădărnicit aceste planuri. Plecând de la realitatea că românii din Principate, Bucovina, Basarabia, Dobrogea erau toți ortodocși, el a acționat pentru întărirea continuă a religiei ortodoxe românești din Transilvania care trebuie scăpată de persecuții, sărăcie și nevoi, după ce s-a conservat secole de-a rândul în pofida tuturor prigonirilor, umilințelor și suferințelor din trecut.

În 1864 Șaguna a obținut emanciparea Episcopiei ortodoxe române de Sibiu de sub jurisdicția sârbă, care a devenit Mitropolie, iar el Mitropolit, având în subordine Episcopiile de Arad și Caransebeș. Învățământul teologic ortodox de la Sibiu a devenit de 3 ani, Șaguna a înființat liceele de la Brașov și Brad, a organizat temeinic Preparandiile și sistemul școlar confesional ortodox din satele și orașele Transilvaniei, a trimis tinerii teologi la studii de specializare. El a avut meritul de a obține recunoașterea Mitropoliei Ortodoxe, a autonomiei acesteia de către Parlamentul Ungariei în 1868, lucru care a constituit un precedent favorabil și pentru legalizarea Mitropoliei Unite. Între 1861-1864, Șaguna a risipit intrigile unor cercuri unite din Oradea, Lugoj, Gherla, sprijinite de Cardinalii Primați din Pesta și Viena, îndreptate împotriva reînființării Mitropoliei ortodoxe, pe motiv că nu era consult ca o națiune să aibe doi mitropoliți și arhiepiscopi. Frunțașii lucizi din ambele tabere au acționat pentru înlăturarea fricțiunilor confesionale, pentru o colaborare în sânul Astei, în mișcarea politică pentru salvarea ființei naționale a poporului.

4. PERSECUȚII SUFERITE DE ROMÂNI LA ÎNCEPUTUL NEOABSOLUTISMULUI AUSTRIAC

Restabilirea contactului cu aparatul habsburgic pe cale de a deveni neabsolutist, centralizator și germanizator (așa cum se va vedea clar în decembrie 1851) și românii din Transilvania a fost destul de dur și s-a manifestat atât la nivelul mase-autorități cât și la cel superior, conducere națională-guvern imperial. În ambele direcții s-a putut constata că principiile de bază, programele și tendințele autonomiste ale mișcării naționale au fost incompatibile cu sistemul politic croit de miniștrii austrieci. Românii și-au schimbat doar exploatatorii și conducătorii întrucât de abia scăpați de guvernării, militarii, comisarii unguri, cad sub autoritatea celor austrieci. Dar la nivelele inferioare ale aparatului austriac (subcercuri, cercuri, districte etc.) câteodată funcționarii aparatului neoabsolutist erau de naționalitate maghiară. Oamenii simpli n-au înțeles cum era posibil ca ei care au luptat pentru națiune și Împărat, iar ungurii împotriva lor, să cadă iarăși jertfă umilințelor și prigonirilor maghiare. Nu rareori au intuit instinctiv sau au simțit că terorismul pestan se asemana cu cel vienez, chiar dacă raporturile dintre cei doi asupritori străini - guvernul austriac și conducătorii politici unguri - erau mai mult decât proaste (dacă-i exceptăm pe conservatori care și-au păstrat sau „conservat” și pe mai departe raporturi bune cu dinastia împotriva căreia au refuzat să lupte). Programele politice elaborate de liderii români erau la fel de autonomiste

în raport cu Viena cum fuseseră față de Pesta și încercau să ferească poporul atât de pericolul maghiarizării cât și de cel al germanizării. Desigur conflictul cu guvernul unghuresc a fost infinit mai dur și mai sângeros întrucât s-a concretizat și s-a desfășurat în cadrele unui adevărat război național pe când cel cu cabinetul imperial austriac s-a derulat numai pe plan politic, ideologic, administrativ și juridic, fără vărsări de sânge, dar cu multe arestări preventive, amenințări, conflicte, urmăriri etc.

Încă din octombrie 1849 țăranii din Lopadea Română se plâneau Administraturii Albei că proprietarii unguri îi terorizau și sub regimul imperial cum au făcut-o și sub cel Kossuthist. Aceștia au obținut soldați imperiali cu care veneau în sat, îi năpăstuiau, îi băteau și îi sileau să le plătească pagubele despre care bieții oameni nu știau când și de cine au fost făcute. Locuitorii informau Administratura română că erau conștienți de faptul că aveau „tisturi” - deci funcționari - de care depindeau și pe care îi ascultau sau le adresau plângeri pentru a obține încetarea persecuțiilor; „tisturile” trebuiau să-i scape pe bieții oameni de arbitrajul militar deoarece în caz contrar își vor părăsi casele și vor pleca în altă parte. Dacă „nedreptatea” sau pagubele se vor dovedi pe cale legală, ei vor plăti, fiindcă nu le trebuia protecția pentru nedreptate, ci pentru dreptate. Foștii proprietari să-i cheme în fața forurilor legitime unde fiecare din părți își vor prezenta pretențiile și nu să vină pe capul lor cu forța militară imperială pentru a le stoarce „neînfrâiate .. și acea bucățică ce ne-a mai rămas din ghiarele nesățioșilor rebeli”. Comisarul Tincu a trimis plângerea inspectorului Amos Tordoșian pentru ca acesta, în înțelegere cu hodnogiul (primarul) orașului să cerceteze cazul și să facă un nou raport „document” Administraturii³⁸.

Românii din ținutul Turdei și al Arieșului cer dregători și comisari din neamul lor, care să ia în mod nemijlocit legătura cu guvernatorul Wohlgemuth. Revendicarea formulată pe temeiul etnic că românii erau de trei ori mai numeroși decât ungurii, era susținută și de realitatea politică că ultimii au fost rebeli, iar ei și-au vărsat sângele contra lor suferind „prigoniri grozave” în 1848-1849. De aceea era cu totul nedrept ca românii să aibe din nou dregători unguri, dintre care unii au fost ei înșiși rebele, iar alții întrețineau și atunci contacte strânse cu insurgenți cunoscuți din naționalitatea lor.

În consecință românii cereau destituirea comisarului de Cluj, Gustav Groisz, care a servit sub guvernul maghiar, a publicat starea de război elaborată de Kossuth în toamna lui 1848 în urma căreia au fost spânzurați Baternai, Simoniș, Turcu și alții, a răspândit decretul unghuresc din 8 octombrie, a pus tricolorul maghiar pe clădirile oficiale din Cluj și a adunat bani pentru revoluția maghiară; se cere de asemenea înlăturarea comisarului de la Turda, Kenyeres Károly, implicat și el în mișcarea de rebeliune. În locul lor se solicita numirea unor comisari români. Alături de revendicări cu conținut politic apar și cele sociale: preținșii jeleri să nu mai fie scoși din casele lor până nu se va clarifica situația lor reală de către comisii care vor distinge jelerii adevărați de coloni. Nemeșii să-și retragă pretențiile deșarte, că tot pământul din scaunul Arieșului ar fi alodial deoarece țăranii - numiți în petiție și coloni - plătesc dare pe pământul lor și deci acesta nu poate fi nemeșesc. Oamenii să poată încheia contracte libere și nu silite pentru lucrarea alodiaturilor, să primească lemne pentru refacerea

caselor arse de rebeli în 1848-1849, să fie despăgubiți, iar ungurii care au ucis și au jefuit românii să fie pedepsiți³⁹.

Alte nemulțumiri și nereguli sunt atestate documentar în cercul Blajului care se împărțea când în 13, când în 5, 8 subcercuri. Unii preceptori și rectificatori erau rebeli unguri și exista și un inspector sas. Comunele mixte româno-săsești sau chiar câteva pur românești au fost desprinse de Blaj și atașate altor unități administrative dirijate de sași astfel că aceștia au ajuns „până dinaintea ușii” românilor din Blaj. Plângerile oamenilor nu erau acceptate la cancelaria din Blaj, administratorul susținând că menirea acesteia era de a primi ordine din partea instituțiilor administrative superioare. Petițiile particulare erau îndreptate spre inspectorii din subcercuri, pe care oamenii nu-i cunoșteau, deoarece erau trimiși prea des dintr-unul într-altul, dar în acest caz nu ca inspectori, ci primeau calitatea de comisari. Astfel, inspectorul era inspector în subcercul său și comisar în altul. În aceste condiții rezolvarea petițiilor și plângerilor era destul de dificilă. Basiliu Maior consideră că în 1848 românii din popor și intelectualii au găsit la Blaj sprijin, alinare, îndemnul să se înarmeze împotriva ungarilor care doreau să-i stârpească. Dar acum, în 1849 mulți fruntași nu-și mai aflau azilul în orașul de reședință al episcopiei. Administratorul îi numea hoți, umplea temnițele cu ei și ceruse într-un raport ca întreaga inteligență română să fie pusă în cătușe. El a ordonat să fie urmăriți și bătuți Papiu și alți tineri, dacă ar fi fost prinși pe picior greșit și în urma raportului său Axente și alți români au fost duși sub pază militară la Sibiu.

Unii ofițeri de aici, ca de pildă oberleutenantul Luxem, făcea chefuri cu ungurii fruntași în rebeliune și îi bătea pe români prin Sincel și alte sate încât oamenii erau gata să-și ia lumea în cap și să plece. Juzii satelor erau câteodată închiși fără să fie prevenită și anunțată Administratura română civilă, astfel că nu avea cine să-i execute poruncile în asemenea cazuri. Dacă românii erau prinși cu puști rele erau arestați, dar dacă feciorii ungarilor rebeli trăgeau cu puștile prin geamuri sau se plimbau cu ele în public nu le făcea nimeni nimic. Când ungurii îi pârau pe români administratorul din Blaj fulgera de mânie împotriva lor. Lucrurile au ajuns în acel stadiu că bietul popor neștiutor, sărac și necăjit, credea că pierderea lor era decretată acum de dregătorii Împăratului sau se temea chiar că se va reinstitui iobăgia. Acest tablou sumbru - poate chiar prea sumbru fiind văzut de un om amărât și îndurerat - este făcut de inspectorul subcercului Blaj, Basiliu Maior, într-o scrisoare către Ștefan Moldovan căruia îi cere ca dacă are vreo influență pe undeva să facă totul pentru a-i scăpa pe oameni de necazuri îndemnându-l să considere lucrul ca o datorie a lui deși el i-a scris în mod particular. Maior credea că niciunde situația nu era așa de gravă ca la Blaj, deoarece dacă și în alte locuri se întâmplau asemenea abuzuri românilor nu le rămânea altceva decât să aștepte „neagra disperare” și să se considere „în ajunul pieirii”. Emitentul scrisorii își varsă amarul asupra lui George Popa pe care îl consiferă - se pare - mai mult decât indiferent față de soarta neamului asociindu-l cu renegații⁴⁰.

În unele cazuri dacă românii nu aveau răbdare să aștepte răspuns la plângerile lor și mergeau direct la funcționari pentru a le solicita rezolvarea cazurilor se întâmpla să fie biciuiți. Astfel Hărăstășan Toma din Sânmihaiul de Jos a declarat că Szilághy Pál, subcomisar regal în Arieș a dispus biciuirea românului C. Gligor care după 6 zile de așteptare a îndrăznit

să-l deranjeze și să-l întrebe despre rezolvarea cererii sale⁴¹. Cantorul Vasile, dascălul din Petrindul Unguresc a consemnat cu fidelitate și pe conștiința sufletului său mărturiile judeului primar Piro Sandu, a sătenilor Băcui Iacob, Cenan Luca, Oprea Nicolae, Mariș Ioan, Mariș Flora, Oandă Ioan, Oandă Filip, Sandru Ioan, Băcui Petre privind abuzurile și comportamentul brutal al unor functionari imperiali de naționalitate maghiară care au venit în satul lor însoțiți de un ofițer austriac. Vajda Ferencz a adunat poporul în fața unei crâșme și i-a înjurat pe români „de sfânt și de Evanghelie” atrăgându-le atenția că acum el le era șef, „nu amăgitorii Iancu și hoții de tribuni și tâlhari” după care a ordonat biciuirea unor săteni și mai ales a feciorului preotului din sat⁴².

Românii din Sânmihai deși consideră că în alte părți lanțurile robiei au fost rupte și libertatea încălzea patria s-au plâns Comandaturii militare din Turda că în părțile lor „încă dreptatea tot mai plânge, terorismul își continuă căile sale Kossuthiene, egalitatea în negre haine îmbrăcată jelește, egoismul și patima neîncetat lucră”. Principalul vinovat pentru maltrătarile și nedreptățile suferite a fost considerat același subcomisar Szilágyi Pál care trebuia destituit de urgență deoarece el nu liniștea ci conturba poporul⁴³.

La 15 decembrie 1849 românii din Alba Iulia au adresat o Petiție guvernatorului civil și militar Ludovic Wohlgemuth. Ei i-au scris înaltului demnitar că în timp ce ungurii au terorizat pe români și au crezut că după luarea Sibiului erau stăpâni pe tot Ardealul și după ce sașii s-au închinat lui Kossuth, pe când moții lui Iancu luptau în munți, românii albaiulieni au ajutat cu riscul pierderii vieții pe ostașii imperiali asediați în Cetate. Încă înainte de a începe efectiv asediul, când ungurii erau la Brabanț și Partoș, românii au adus în cetate grâu, porumb, slănină, unt, oi, miei, lapte, vite, în pofida tuturor amenințărilor ungurești. De altfel trupele ungare au confiscat o parte din vitele românilor în timpul bătăliilor. Românii s-au bătut alături de imperiali pentru ca ungurii să nu intre în oraș și au încetat lupta numai la ordinul comandantului fortăreței. În 24 iunie 1849 Cetatea a suferit un bombardament și asalt general, dar în timpul lor românii au dus iarăși niște vite pentru a asigura hrana în vederea susținerii rezistenței imperiale.

Coorășenii unguri i-au pârât la comandanții trupelor asediatoare care au dispus confiscarea unor bunuri și averi plus executarea unora dintre ei. Câțiva au fost uciși la ordinul lui Fogarasy Ioan și prin unguri albaiulieni deși în toamna lui 1848, când românii și imperialii au fost mai tari, românii din oraș i-au apărat și i-au păzit să nu-și piardă viețile și averile. După atâtea suferințe românii au sperat că vor primi o răsplată bine meritată. Dar, deși Constituția Imperiului asigura formal și egalitatea naționalității și limbii române, în oraș situația românilor care formau trei părți din locuitori era cu totul alta. În Magistrat a existat un singur senator român, Nicolae Berghian, dar și acesta și-a dat demisia, așa că în acest for nu mai era nici un român. De aceea protocolul și petrecerile Magistratului se efectuau numai în limba maghiară, deși ar fi fost normal să fie făcute în limba română, limba majorității locuitorilor, fapt confirmat de proclamația lui Dorsner. Era interesant însă că, în practică, comisarul districtului Meltzer a admis folosirea limbii maghiare în timp ce a interzis comisariatului cercual să redacteze protocolul în limba română.

Românii bălgrădeni au cerut respectarea instrucțiunilor lui Dorsner și din alt motiv și anume fiindcă paragraful 9 a stipulat că numai aceia puteau deveni dregători, care se bucurau de încrederea poporului. Magistratul orașului, confirmat de fostul comandant general Puchner era format din ungurii Poklossy, Erdolyi, Kuntzelman și Megai și din românii Pop (răposat), Albani, Berghian (demisionat), Bozor și Frâncu, existând încă un român, Comănescu, pe postul de adjunct al Direcției poliției. Dar după sosirea comisariatului districtual Meltzer acesta a restructurat Magistratul în felul următor: a dat afară pe senatorii Albani, Bozor și pe notarul Frâncu, n-a numit alt român în locul decedatului Nicolae Pop și a dispus includerea în acest for a ungurului Carol Váradi, fost actuar la Judecătoria de sânge din Maros Uivár (Ocna de Mureș). Tot Meltzer a numit doi scriitori unguri Mitski și Kotsis, care nu știau nici germana, nici româna, un perceptor alodial, Balasi și a menținut ca perceptor regal pe Otvös Agoston.

Românii albaiulieni au interpretat aceste acte ca fiind contrare intereselor și prevederilor Constituției imperiale din 4 martie 1849. Ei au cerut guvernatorului să dispună ca poporul din Alba Carolina să-și aleagă liber forurile locale după proporția naționalităților ce trăiau acolo; în primul rând era necesar să se aleagă o comunitate care la rândul ei să numească personalul Magistratului ce era remunerat din casa aloidală considerată ca proprietate a poporului din Alba Iulia. În consecință numai el trebuia să-și aleagă funcționarii. Protocolul și petrecerile Magistratului să fie redactate în limba română deoarece românii constituiau majoritatea etnică în oraș. Dar fiindcă lucrul era valabil și pentru district era drept ca la gimnaziul din localitate să se numească proporțional și profesori români urmând ca germana și româna să fie paritare⁴⁴.

Într-o scrisoare către Simion Bărnăuțiu, August Treboniu Laurian și-a exprimat nemulțumirea față de abuzurile și persecuțiile îndreptate împotriva românilor din pământul crăiesc. Dar a menționat că potrivit unor știri, preotii stăteau neclintiți pe poziții și cereau drepturile ce se cuveneau românilor potrivit „gleichberechtigung-ului” (egalității de drept). Laurian l-a informat pe Bărnăuțiu, în prima zi a anului 1850 că în Marele Principat al Transilvaniei au pătruns mulți funcționari străini, mai ales la finanțe. Liderul român a interpretat faptul ca o dovadă că miniștrii austrieci doreau să centralizeze Imperiul după care vor încerca să ducă și o politică germanizatoare⁴⁵.

Tot la începutul anului 1850 Ioan Fekete Negruțiu l-a informat pe George Baritiu despre suferințele românilor din districtul Clujului. Plângerile și cererile lor adresate autorităților locale civile - formate îndeosebi din funcționari unguri - rămâneau de cele mai multe ori nerezolvate. După aceea oamenii se adresau forurilor militare alcătuite din nemți însă acestea trimiteau actele înapoi la cele civile, deci la aceiași „ispravnici”, ceea ce echivala de fapt cu a trimite pe români „de la Pilat la Caiafa și de la Caiafa la Pilat”. Autoritățile militare nu doreau să primească petiții redactate în limba română, deși la cancelarii se aflau angajați români și cereau ca ele să fie scrise în limba germană. De aceea oamenii veneau la el pentru a le redacta petițiile în germană și Fekete Negruțiu a mărturisit că poporul neavând încredere în alții, ci doar în el, nu se putea „apăra” de popor. Românii simțeau instinctiv că nu era bine să meargă la intelectuali maghiari pentru a le redacta petiții în germană. Fekete Negruțiu, fiindu-i milă de popor, le redacta bine, rău, cum știa, pentru a încerca să-și ajute

conaționalii necăjiți, asupriți și desconsiderați. Multi au primit din partea asistenților ocârmuirii militare rezoluția: „marsch, marsch” protopopul scriind cu o amară ironie, că în tot răul era și un bine, în sensul că oamenii au învățat și acel cuvânt deoarece cu cel unguresc „takaragy” (cară-te) s-au „hrănit” destul.

Românii sălăjeni și din alte părți cereau restituirea armelor, deoarece le mâncau lupii vitele din mijlocul satelor, dar și în această problemă aveau mai puțin noroc decât ungurii. Negruțiu a încercat să depună garanție pentru câțiva români din Papfalău (Popești, lângă Cluj) pentru a primi armele, dar oamenii au plecat acasă cu „buzele umflate”; a reușit în schimb să dobândească o pușcă pentru comuna Iara, dar nu știa cum o vor folosi oamenii, adică vor trage toți odată cu ea, sau vor patrula cu ea ca și cu „măciuca faurului”.

Negruțiu l-a înștiințat pe Barițiu că oberleutenantul Diomide Roman a fost transferat de la cancelaria din Cluj spre regretul românilor de aici. Dar el s-a bucurat deoarece a fost mutat la Turda pe postul de comisar cercual în locul ungurului Kenyeresi. Protopopul ruga Providența să-l poarte în pace întrucât ofițerul a dovedit în mod elocvent că dorește și acționează pentru binele națiunii române. De asemenea, în cercul Dejului comisarul Gabriel Dorgo acționa în interesul ei fiind foarte iubit de popor. Când Senatul din Dej l-a felicitat de Anul Nou, comisarul i-a admonestat pe membrii acestuia pentru starea mizerabilă în care se afla biserica și casa preotului român și le-a ordonat să construiască repede o biserică și o casă parohială nouă, în mijlocul orașului, deoarece cea veche era la margine, lângă casa hingherului.

Comisarul Dorgo folosea din plin limba română, astfel încât chiar ungurii din oraș îi urmau exemplul. Negruțiu a relatat lui Bărnuțiu știri despre soarta românilor arestați la Cluj.

Clericul Nemeș Vasile, care a avut norocul să fie judecat de autoritățile militare austriece a fost eliberat. Însă alți români, trimiși la arest la cererea autorităților civile din cercuri și subcercuri, stăteau multe săptămâni închiși dacă nu le luau nimeni în considerare plângerile și cererile de eliberare și erau siliți să presteze în acest răstimp o serie de munci⁴⁶.

În vara anului 1850 românii din pământul crăiesc și-au intensificat lupta pentru egala îndreptățire cu sașii. Astfel românii din Marpod au adresat o cerere către Oficiolatul din Nocrich pretinzând drepturi pe baza dispozițiilor imperiale care au inclus și națiunea română printre celelalte „națiuni” făcând-o părtaşă la drepturi. În consecință românii au cerut ca suma veniturilor comune ale satului să li se facă cunoscută și să se împărtășească și ei asemenea sașilor, din banii plătiți și din buzunarul lor; preotul și biserica românească trebuiau ajutați din acest fond așa cum se făcea cu preotul și biserica săsească. Comensul sașilor a fost în satul lor și a dispus luarea unor măsuri în favoarea românilor potrivit legilor în vigoare. Dar românii cereau în plus o mai bună reprezentare între jurații satului și retrocedarea banilor cheltuiți la construirea bisericilor și școlilor săsești. Cererea a fost motivată atât prin faptul că forurile mai înalte, dar și spiritul vremurilor moderne, le ordona sau îi îndemna să-și ridice și ei școli, case parohiale și biserici; era de asemenea necesar ca din veniturile morii, ridicată și de români, nu numai de sași, să primească o cotă parte și biserica română și nu doar cea evanghelică. Preotul lor, venit de 1 an era sărac, trăia foarte greu și putea fi socotit ca un călător în sat, deoarece el

nu beneficia de nici un ajutor din fondurile comune, lucru ce trebuie grabnic reparat mai ales că clericul se pregătea să plece⁴⁷.

În 1851 comunitatea română din Nocrich i-a relatat cu lux de amănunte lui Șaguna lupta ei și a preotului ortodox de acolo pentru a se bucura de aceleași drepturi ca sașii; lupta a început încă în vara anului precedent când comesul a fost în satul lor și i-a întrebat și pe ei de sănătate și dacă erau mulțumiți de felul cum mergeau treburile în noile condiții. Preotul a răspuns în numele sătenilor că românii erau sănătoși, mulțumită lui Dumnezeu, dar nu erau mulțumiți cu situația lor generală. Românii contribuiau la susținerea tuturor sarcinilor obștești, plăteau darea, dădeau soldați Împăratului, lucrau la drumurile și podurile satului, umpleau și ei punga comunității împreună cu sașii, dar nu se puteau îndulci alături de ei din beneficiile comune; preotul român și-a exprimat nemulțumirea în fața comesului pentru faptul că românii nu aveau destui dregători din neamul lor, care să le apere interesele. Comesul n-a negat dreptul românilor de a avea dregători de naționalitatea lor, dar a subliniat că aceștia puteau fi aleși sau numiți numai dacă știau nemțește după cum și sașii știau românește.

În schimb, comesul a recunoscut clar că românii erau îndreptățiți să-și repare biserica și să-și construiască școli în care copiii lor să învețe carte în limba maternă. Preotul a replicat că românii erau prea săraci și nu puteau să repare biserica care n-avea venit așa cum poseda cea săsească. Românii și-ar construi cu dragă inimă școală, dar n-aveau nici loc unde să o ridice și nici bani cu ce s-o construiască, deoarece toți banii publici - inclusiv ai lor - erau folosiți numai de sași. Aceștia aveau două curți pentru școli din pământul satului. De aceea preotul a solicitat și pentru români un al treilea loc unde să-și ridice și ei școala. Sași foloseau singuri nu numai „punga cea mare” a satului ci și veniturile târgurilor în care erau incluse vămile și arenda crâșmelor. Din acești bani sașii își întrețineau foarte bine școala, preotul român cerând comesului să dispună ca o parte din suma respectivă să fie alocată pentru construirea școlii românești. Comesul a răspuns că românilor trebuia să le fie rușine că cerșeau mereu. Așa cum un singur om era capabil să-și construiască o casă, toți sătenii puteau ridica o singură școală. Înaltul funcționar a promis preotului un împrumut de câteva sute de zloți, care urma să fie rambursat de români. Preotul a replicat însă că românii nu cerșeau ci își cereau drepturile lor de a primi bani de la comunitate pentru școală mai ales că înainte au cheltuit mulți bani din punga lor pentru ridicarea bisericii. Deși funcționarul sas le-a promis românilor rezolvarea cererii lor în legătură cu locul și zidirea școlii, lucrurile s-au complicat pe parcurs astfel că șefii comunității au observat o „rece căldură” a autorităților locale față de nevoile satului. În acest context comunitatea a apelat la ajutorul și patronajul episcopului lor Andrei Șaguna⁴⁸.

În unele concepte politice românești redactate de Barițiu s-a protestat împotriva disprețului manifestat de unii funcționari față de folosirea limbii române, atitudine care contravenea unor instrucțiuni superioare. Acestea cel puțin în primele luni după revoluție au legalizat locul ei în administrația publică locală. Astfel comisarul de cerc Kóbar care primise un act în limba română de la protopopul Moga din Arpătak i-a scris prelatului să-i retrimită alt act redactat în maghiară deoarece el nu știa limba valahă. Scrisoarea lui Kóbar a fost trimisă lui Wohlgemuth, care l-a certat pe emitent și a emis un circular cerându-le funcționarilor să

primească și acte și petiții redactate în limba română. De frică, unii acceptau asemenea petiții, dar nu le rezolvau sau uneori se răzbunau pe cei care le-au trimis. În zona săsească, aproape nici un act românesc nu era rezolvat, decât cu superficialitate, pretextându-se că nu existau dicționare sau gramatici germano-maghiaro-române. Meseriașilor și negustorilor români din Brașov - specifică Barițiu - li se făceau greutăți de către autoritățile săsești când cereau concesiuni și aprobări pentru exercitarea meseriilor și comerțului local. Așa au pățit unii lemnari, zugravi, comercianți ca Zacharia Niculau, Ioan Pădure, Vasile Dragomir, nepot al familiei Teclu și alții. Astfel tânărul Andreas Czirs a ucis un tânăr român pe nume Ioan Pâclea, faptă pentru care a fost condamnat la 6 luni temniță. Mama celui ucis era văduvă, avea încă trei copii minori și a rămas fără sprijinul feciorului mai mare. Pârgarul sas Selep care a incitat la bătaie și omor, capelanul sas, care fusese și el de față, nu au fost nici măcar anchetați. Un alt omor a fost comis asupra lui Ioan Mică din Vulcan de pe urma căruia au rămas 5 copii și văduva. Dar ucigașul pârgar sas, era încă liber, deși ancheta împotriva lui a fost ordonată formal.

Administrația din săsime funcționa defectuos în comparație cu restul Ardealului, iar românii constituiau prima victimă a acesteia. În 7 sate cu majorități române n-a existat de sute de ani jude sau jurat român. În satele și orașele mixte române săsești ordinele se publică numai săsește chiar dacă de sus veneau uneori și cele românești. Sașii luau banii din averile comunale pentru bisericile lor așa cum s-a întâmplat în Feldioara unde românii constituiau mai mult de jumătate din populație. Șefii ungușilor și sașilor doreau probabil să-i exaspereze pe români pentru a-i împinge la revoltă sau a-i face să cadă în apatia și în servilismul vechi. Dar n-aveau prea multe șanse nici într-un sens nici într-altul. Funcționarii români erau tratați îndeosebi ca traducători ai colegilor de altă naționalitate și erau mutați foarte des sub învinuirea că erau prea mari români. Sașii manevrau ca românii să plătească și acum decima preoților și bisericilor lor pretextând că legea din 18 iunie 1848 nefiind sancționată de Împărat nu era valabilă; dar dacă se raționa astfel ar însemna că nici desființarea iobăgiei nu era validă. Comunitatea Fekes din scaunul Kohalmului era silită să plătească decima pe ultimii 3 ani suma ridicându-se la 1200 florini. Oamenii căutau avocați să-i scape de asemenea plăți nelegale și cei din Fekes au găsit un avocat secui. Românii simțeau lipsa de avocați; ei alergau mult până găseau pe cineva să le scrie plângerile și suplicele. Dar deseori dădeau peste cârpaci, conationali de-ai lor, care le redactau prost și confuz, mai mult primejduindu-le interesele decât apărându-le; câteodată erau nevoiți să se adreseze unor străini ce erau inamici înăscuți ai românilor. Câțiva români au fost condamnați la 8 ani închisoare deoarece au făcut parte din Landsturmul național și au făcut rechiziții în timpul revoluției; aceștia erau originari din Buzău⁴⁹.

August Treboniu Laurian îl informa pe Bărnuțiu că în districtul Albei Iulii funcționarii care fixau impozitele erau toți maghiari cu excepția lui Augustin Ladai. Munteanu l-a informat pe Laurian că „rectificatorii unguri conscriu darea așa ca românii să iasă toți proletari. Bieții români nu văd unde duce aceasta și se lasă de-i înșală”. De asemenea, în cazurile controversate legate de împrumutări, unele pământuri erau declarate ilegal proprietăți alodiale pentru a rămâne în mâinile nobililor. Tot Laurian își exprimă indignarea

împotriva procedurii Ministerului de Justiție care într-o comisie pentru înființarea noilor judecătoria în Transilvania a numit 6 sași, 38 unguri, 1 armean și un singur român, pe Macedonfi. Delegații români erau foarte mâhniți interpretând gestul ca pe o adevărată jignire⁵⁰. Baritiu se plângea lui Maiorescu, membru al delegației, de cerbicia autorităților locale săsești, care nu respectau decretele Ministerului de Comerț; acestea conțineau prevederi noi ce i-ar fi favorizat și pe negustorii și meseriașii români din Brașov sau din alte orașe ale pământului crăiesc („fundus regius”). Barițiu considera necesar să se publice decretele în marile ziare vieneze pentru ca odată devenite publice și cunoscute sașii să nu mai poată manevra împotriva lor. Autoritățile săsești nu ascultau nici măcar de guvernator dacă acesta sprijinea uneori și interesele românești. Astfel guvernatorul a trimis spre rezolvare la Ministerul de Comerț o cerere a românilor din Rășinari pe care el n-a putut-o onora cu rezolvare favorabilă din cauza boicotului local. Barițiu îi îndemna la acțiune pe membrii Delegației cerând să publice decretele în ziarele centrale, să combată abuzurile, fără să scrie concret contra ungarilor sau sașilor al căror nume trebuiau „rătăcite” deoarece instrucțiunile centrale și ale guvernatorului urmăreau să diminueze fricțiunile dintre naționalitățile din Transilvania. Soluția concretă propusă de Barițiu este ca de exemplu în loc de sași și de abuzurile săsești să se folosească formula de nedreptăți comise în partea meridională a Transilvaniei sau pe pământul regesc⁵¹.

Comunitățile săsești din pământul crăiesc au apelat la comandantii militari ai districtelor pentru a obține destituirea unor funcționari abuzivi numiți și în Comisiile care au cercetat plângerile românilor. Astfel românii din Moeciul de Jos, Măgura, Șimon, Sohodol și-au exprimat bucuria într-o adresă către generalul maior Chavenne, comandantul districtului Sibiu, când au aflat că la cererea lor s-a instituit o comisie care să cercetaze asupririle la care au fost supuși. Dar șefii comunităților au considerat că dreptatea nu putea să iasă la lumină decât prin oamenii care o iubeau și acționau în spiritul ei. Or în comisie era numit și comisarul magistratual Friederich Fabricius care a protejat întotdeauna pe „asupritorii și mâncătorii” românilor; de aceea, el fiind la fel de vinovat ca pârâții, va acționa împotriva dreptății și a adevărului. În comisie erau numiți și ungurii Bocrós și Déak care au fost rebeli în 1848-1849 și au deținut posturi de la guvernul ungar. Din această categorie a făcut parte și Fabricius care sub guvernul trecut a fost ales senator și a funcționat ca dregător; în consecință, românii au considerat că el nu numai că nu putea fi acceptat comisar, dar era necesar să fie destituit și din funcție potrivit instrucțiunilor superioare în vigoare. Românii, dorind ca adevărul să iasă la lumină și principiul egalității naționale să fie aplicat, se consideră îndreptățiți să ceară ca în comisie să fie numit și un comisar român din Brașov sau Făgăraș⁵².

Arestările preventive ale unor fruntași, deși de scurtă durată, brutalitățile la care au fost supuși unii din foștii tribuni (Ciurileanu pe care moții îl scot cu forța din mâinile jandarmilor, ca și pe Iancu la Câmpeni în decembrie 1849), asociate cu arestarea prelungită a preotului Prodan, cu tracasările, urmărirea și arestările altor preoți, nedreptățile vizibile suferite de români cu ocazia reorganizării provizorii a Transilvaniei în 6 districte militaro-civile, au contribuit la adâncirea conflictelor dintre fruntașii români și administrația imperială. Contradicțiile s-au concretizat prin refuzarea de către unii conducători a medaliilor oferite de

Împărat pentru meritele lor din 1848-1849 în lupta împotriva ungarilor. Alexandru Papiu Ilarian l-a informat pe Barițiu că amândoi figurau pe o listă de peste 60 de fruntași români din Transilvania decorați cu cruci de aur și argint. Câțiva fruntași dintre cei aflați la Viena - după cum bănuia Papiu încă din septembrie 1850 - nu doreau să accepte crucile pentru merite. Oamenii au reacționat diferit față de decorații. Unii le considerau lucruri copilărești, alții mijloace de a corupe oamenii sau reflectau că sunt prea mici și ne semnificative în raport cu meritele prefectilor și a tribunilor.

În cazul lor se pune și altfel problema. După încercarea de arestare a lui Iancu, arestarea preventivă dar scurtă a lui Axente, după tracasările și necazurile suferite de ceilalți prefecti și tribuni, decorarea putea să semene cu o simplă batjocură. Papiu motiva însă refuzul pe baza faptului că românii și-au vărsat sângele pentru Împărat și națiune nu pentru decorații sau bani. Dacă tronul era puternic și prin jertfa a 40.000 de români uciși și arderea a 300 de sate, nu era cazul ca națiunea să geamă încă apăsată de vechile tiranii. Acum ea era conștientă de drepturile sale, acestea erau promise și meritate, dar negate în fapt. Fruntașii români nu se puteau arăta cu cruci și medalii, „cu semne de sărbători” în fața orfanilor, părinților fără feciori, satelor arse, a națiunii suferinde. Era necesar să fie decorată națiunea cu drepturile și libertățile promise și apoi persoanele fizice. Acestea trebuiau să fie argumentele pe care cei propuși pentru decorare le vor dezvolta în fața comisarilor imperiali și a guvernatorului când vor fi chemați pentru înmânarea crucilor. În concluzie, Papiu milita deschis pentru refuzarea în bloc a decorațiilor pe care le interpreta ca pete pe piepturile fruntașilor ce fuseseră expuse glonțului vrășmaș în 1848-1849. Barițiu era îndemnat să se înțeleagă cu Munteanu, Rusu, Antonelli și alți fruntași decorați în această problemă delicată⁵³. Ulterior Papiu a acceptat decorația, dar a declarat în fața studenților și profesorilor din Viena că n-o va purta până când națiunea nu va fi liberă și egal îndreptățită din punct de vedere politic.

Axente Sever, provocat de către comisarul suprem districtual al Sibiului, Salmen, să-și ridice decorația, a redactat un răspuns bine motivat în 15 noiembrie prin care a refuzat distincția imperială. Fostul prefect s-a referit la promisiunile lui Ferdinand și Puchner din 1848, elaborate în proclamații emise unele după altele, prin care s-au promis libertate și drepturi națiunii române, funcționari și școli naționale. Feciorilor care luptau sub arme li s-au promis de asemenea diurne și hrană. Însuși Axente, prin gura lui, a făcut cunoscute trupelor de sub comanda sa aceste proclamații și de aceea era încă în ochii poporului un garant al promisiunilor făcute. El nu putea scăpa de această grea sarcină decât când libertățile vor fi „în ființă nu numai pe hârtie ca până acum”. Prefectul a condus poporul în lupte grele când trupele imperiale fugiseră în alte țări unde s-ar fi putut și el refugia cu ușurință. Dar a aprovizionat cetatea Albei, asediată de unguri și a insuflat curaj feciorilor din prefectura lui care nu l-au părăsit, au rămas sub arme, s-au luptat cu vitejie, deși averile și casele lor au fost arse sau prădate total sau parțial, iar alții și-au pierdut viețile.

Locuitorii satelor, părinții ce-și pierduseră fiii, fiii rămași fără părinți, feciorii ce s-au luptat goi și flămânzi pentru Împărat și națiune, îl întrebau zilnic unde erau libertățile, plățile și despăgubirile promise. Prefectul i-a îmbunat și le-a promis în continuare că treptat lucrurile se vor aranja și vorbele vor deveni fapte. Dar dacă oamenii îl vor vedea cu decorația pe piept,

oferită de Împărat prin decretul din 21 august, exista pericolul să creadă că a condus în luptă pe părinții, frații, fiii lor pentru a-și câștiga merite și distincții personale și speciale. Nu era exclusă posibilitatea ca poporul, considerându-se înșelat, să încerce să se răzbune. Pentru a se mântui pe sine, dar și pentru a menține speranța că promisiunile vor deveni fapte, Axente mulțumea Împăratului pentru decorație, dar n-o primea și n-o purta pe pieptul lui până când nu se va putea înfățișa înaintea poporului în postura unui bărbat ale cărui cuvinte s-au împlinit⁵⁴.

Avram Iancu dă o declarație la Prefectura poliției orașului Viena în care subliniază că el, garant al poporului pe care l-a îndemnat să creadă că promisiunile imperiale vor prinde viață, nu poate primi decorația până când drepturile și libertățile constituționale, egalitatea națiunii române cu celelalte națiuni, nu vor deveni realități vii și palpabile. Fostul prefect nu putea să apară în ochii poporului în postura unui nemernic care l-a amăgit cu cuvinte frumoase, dar goale. Dacă ar fi acceptat atunci decorația și-ar fi blocat orice posibilități de a întreprinde în viitor ceva pentru Împărat și națiune⁵⁵.

Papiu acceptă totuși decorația tot la Viena în cadrul unei ședințe festive la universitate. Aici declară că era nevoit să deplângă situația politică a națiunii sale, pe tatăl său ucis de unguri, starea jalnică a mamei și a surorilor mai mici, a tuturor orfanilor români ai căror părinți au căzut în 1848-1849, fiind uciși în diferite moduri. Papiu declară că nu putea purta decorația. Națiunea română n-avea conducători din sânul ei, așa cum n-a avut nici înainte de martie 1848, care să se îngrijească de situația ei și a orfanilor naționali. Ca și alți câțiva conducători, Papiu afirmă că nu va purta decorația decât după ce se va ameliora situația națiunii⁵⁶.

Cei mai mulți fruntași au acceptat decorațiile probabil pentru a nu adânci și mai mult conflictul cu administrația imperială sau pentru a se pune la adăpost în fața unor eventuale persecuții din partea autorităților locale. S-a afirmat că decorațiile rusești acordate marilor prefecti români au contribuit la eliberarea unora din ei sau au determinat autoritățile imperiale austriece să renunțe la arestarea altora; de asemenea, gestul țarului a grăbit guvernul imperial din Viena să propună și el decorarea fruntașilor români.

Wohlgemuth, pe baza rapoartelor întocmite de experții militari ce au însoțit în lupte Landsturmul românesc, i-a furnizat materiale și propuneri ministrului de interne Alexander von Bach. Acesta a întocmit un raport detaliat Consiliului de Miniștri privind decorarea fruntașilor românilor, sașilor și a ungarilor considerați loiali față de guvernul și autoritatea „legitimă”. Dar Împăratul a operat modificări pe lista lui Bach. El a diminuat clasa decorațiilor înalte destinate prefectilor români care le-ar fi conferit accesul la ranguri nobiliare și a hotărât acordarea unor decorații mai modeste.

Gestul a fost interpretat de istoriografia veche ca o dovadă a ostilității și neîncrederii monarhului față de fruntașii români și intențiile sau scopurile lor politice reale sau ca rezultat al intrigilor țesute la Curte de cercurile politice dușmănoase elementului românesc. Încă de pe atunci ele începeau să-și ridice capetele și să-și facă simțită influența.

5. CONFLICTELE ÎNTRE CONCEPTELE CUCERITORILOR PRIVIND PATRIA MAGHIARĂ SAU AUSTRIACĂ DE SORGINTE FEUDALĂ GENERATE DE „DREPTUL” SABIEI ȘI... PROGRAMELE POPOARELOR CUCERITE AXATE PE FEDERALISM ȘI DEMOCRAȚIA NAȚIONALĂ REALĂ ȘI EUROPEANĂ

După terminarea războiului național românii din Marele Principat al Transilvaniei, dar și ceilalți, au acordat o importanță majoră restructurării administrației locale de stat. Ei au investit speranțe și iluzii mari - ce au devenit după 2 ani deziluzii - că această operație odată aplicată în practică va fi garanția cea mai sigură a funcționării principiului egalei îndreptățiri naționale solicitat în programele de restructurare federalistă a Monarhiei fie pe baza dreptului istoric (Staatsrecht), fie a celui etnic. Ultima formulă ar fi fost mai modernă și mai democratică deoarece ar fi permis croirea unor state autonome mai complete care să cuprindă pe toți membrii aparținători aceleiași națiuni.

Speranța și nerăbdarea cu care s-au așteptat inovațiile și înnoirile democratice din acest domeniu au fost explicabile dacă ne gândim că generațiile revoluției au trăit înainte de 1848 direct sub administrația nobiliară exclusivistă maghiară din comitatele conduse de comiți supremi și de funcționarii comitatensi aleși de comitetele congregațiilor, dublată la fiecare comitat de aparatele locale sau ținutale de justiție, poliție și închisori sau sub autoritatea adunărilor și magistraturilor scăunale săseși din pământul crăiesc (Fundus Regius) dirijate de Universitatea săsească din Sibiu.

În fond, aceste foruri administrative și juridice locale, plus cele din scaunele secuiești au aplicat legile și au supravegheat funcționalitatea lor în viața curentă. Legislația însăși a fost emanația Dietelor Marelui Principat al Transilvaniei, întărită cu semnăturile și sancțiunile Marilor Principi Habsburgi, ceea ce demonstrează până la evidență că ea și-a avut izvorul și a fost pusă în mișcare de cei doi factori fundamentali ai puterii și anume cel monarhic (rex sau princeps) și cel nobiliar (reprezentând acea „natio”). Aceștia, în pofida relațiilor politice fluctuante sau chiar conflictuale survenite în unele momente, au acționat structural în virtutea prevederilor Diplomei Leopoldine din 1691, Sancțiunilor Pragmatice din 1722-1723, legilor din 1744, 1791 etc. Acestea n-au constituit altceva decât tot atâtea contracte bilaterale stabilite între cei doi stăpâni cocoțați în vârful piramidei sociale și politice. Dar comitatele și scaunele nu aplicau numai legile. Atribuțiile lor au cuprins aspecte importante pentru locuitorii de pe cuprinsul lor, ca de pildă: fixarea prețului zilelor de munca, a alimentelor, adunarea impozitelor plătite exclusiv de nenobili din care o parte a luat drumul fiscului și cealaltă a intrat în „cassa domestica” (casetele comitatelor), ultima câteodată mai consistentă decât prima. Tot prin comitate s-au efectuat recrutările, s-au încartiruit trupele, desigur numai în casele nenobililor deoarece nobilii au fost și în acest caz scutiți de asemenea incomodități. De asemenea comitatele și scaunele nobiliare maghiaro-secuiești ca și scaunele patricienilor sași și-au ales deputații în Dietele Transilvaniei (istorice) ceea ce a însemnat că și-au asigurat

dialogul legislativ și cu tronul, procesul fiind similar și în cazul comitatelor Ungariei (ce a inclus și zona Banat, Crișana, Maramureș) care au ales deputații pentru Camerele Inferioare.

Compoziția socio-etnică a Dietelor și a Congregațiilor Comitatense a demonstrat clar pe cine anume au reprezentat aceste foruri de structură nobiliară și în folosul cui au acționat înainte de 1848. În Dieta Marelui Principat al Transilvaniei (Ardeal) au existat 373 de deputați din care 333 au fost nobili maghiari, 35 patricieni sași, 5 români⁵⁷. Dar ultimii și-au deținut și exercitat mandatele ca persoane oficiale, episcopi, nobili sau funcționari, deoarece era încă chiar și către mijlocul secolului al XIX-lea „illegal” ca națiunea română să-și găsească reprezentarea în acest for ca națiune politică. Numai că această calitate deși nerecunoscută oficial decurgea din existența ei ca factor etnic majoritar dovedit statistic de realitatea ce se dorea recunoscută și promovată de spiritul timpului și de principiul naționalității. Dar ea era respinsă și boicotată de cei privilegiați și interesați în menținerea monopolului puterii. În teritoriul administrat de comitate au trăit 916.015 români care n-au avut reprezentanțe nici în congregațiile comitatense, nici în Dietă, pe când cei 368.540 de maghiari din același spațiu au avut apărători și șefi politici în ambele foruri. Nici cei 205.635 români din Fundus Regius n-au avut reprezentanți în adunările scăunale sau Universitatea săsească din Sibiu, în timp ce 167.147 sași au deținut prin patricienii lor monopolul local în pământul crăiesc și 10% din mandatele de deputați din Diete. De asemenea, nici cei 1.211.544 români din Banat, Crișana, Maramureș, Partium n-au avut reprezentanță națională în comitatele sau în Dietele Ungariei⁵⁸.

În procesul general de formare a națiunii maghiare nobilimea s-a transformat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea dintr-o clasă nobiliară într-o partidă sau elită politică conducătoare a întregii națiuni fie că era de nuanță liberală, conservatoare sau câteodată chiar radicală. Acest proces a adus cu sine avantaje mari pentru națiunea maghiară. Nobilimea a venit și a pătruns în epoca modernă cu monopolurile ei tradiționale, comitatele, Dietele, forurile de justiție (Curtea Supremă și Tabla Regală) care s-au transformat treptat dar sigur din aparate sau foruri exclusiv nobiliare în instrumente naționale exclusiviste ungurești. Noi am evidențiat în unele materiale tipărite sau manuscrise că recunoaștem ca realistă schema tradițională care a subliniat cu tărie realitatea că în sistemul absolutist al lui Matternich toate națiunile s-au aflat sub tron, au suferit nedreptăți și persecuții. Dar am respins categoric afirmația că ele s-au situat pe aceeași poziție, s-au aflat în aceeași oală sau au suferit același grad de asuprire și oprinare politică.

Și aceasta fiindcă națiunea maghiară s-a aflat sub tron dar peste românii și slavii din Ungaria Coroanei Sf. Stefan ceea ce înseamnă că s-a situat cu excepția unor scurte perioade de timp la mijlocul piramidei. Pornind de la această poziție, partidele naționale maghiare au luptat înainte de 1848, în 1848 și după 1860 pentru libertatea politică maghiară prin înlăturarea absolutismului, instituirea unui sistem constituțional ungar într-un regim monarhic parlamentar, dar concomitent și pentru supunerea și intergrarea nemaghiarilor din stat. Paralel, unii șefi politici unguri ca Széchenyi, Deák, Andrassy au propus o alianță politică cu oamenii de stat austrieci care ar fi croit un sistem parlamentar propriu dincolo de Leitha. Un asemenea sistem ar fi avut ca scop fundamental coroborarea acțiunilor pentru conservarea integrității

Ungariei și Austriei istorice în fața ofensivei principiului naționalității în Monarhia habsburgică sau în afara ei.

Gândirea și acțiunea politică concretă românească exprimate în programele și manifestările naționale întreprinse de diverse cercuri sociale sau de episcopi în Diete sau în memorii către Guvernul și Tron între 1791-1848⁵⁹ au clarificat pe etape că s-a urmărit de fapt aplicarea și reflectarea spectrului etnic viu și real în sfera politicului. Acest lucru a dovedit implicit că argumentele de ordin istoric ca vechimea și continuitatea românilor au început să aibă mai mult o valoare teoretică decât una politică concretă. Într-adevăr, în mentalitatea generațiilor de atunci influențată și de curente și gândirea europeană în mișcare și-au făcut loc treptat adevărul major că dăinuirea românilor ca majorități etnice pe pământurile strămoșești cucerite de străini a fost mai importantă și a prevalat asupra factorului istoric chiar dacă acesta a completat în mod fericit componenta esențială a numărului locuitorilor.

Transbordarea etnicului în politic urma să fie operată prin intermediul principiului naționalității.

În fond, impactul principiului revoluționar al naționalității cu structurile societății și presiunea lui asupra celor statale vechi s-a exercitat prin unele realități vii și dinamice care au fost determinate și au exprimat opțiunile și necesitățile stringente ale unor colectivități umane însumând milioane de oameni. Ele au avut o pondere hotărâtoare în evoluția și mersul lucrurilor. Principiul reprezentativității proporționale în Diete, Guvernul, comitate, scaune, justiție în raport cu numărul locuitorilor aplicat pe terenul politic concret ar fi dus inevitabil la transformarea Transilvaniei într-o țară românească democratică care includea accesul în aceste foruri a ungarilor și sașilor după principiul „numărării sufletelor”. Dar, deși acest deziderat fundamental al mișcării naționale românești, prezent ca un fir roșu în terminologia programelor politice elaborate până în preajma revoluției, a rămas doar în faza unei formulări revendicative, a reușit să-i îngrijoreze profund pe șefii politici unguri, deținătorii puterii locale de stat.

După 1825 pe terenul politic concret și real din Marele Principat al Transilvaniei dietele, comitatele, scaunele, tribunalele lor în frunte cu Tabla Regală au devenit foruri naționale ale unor minorități etnice ungurești și săsești. Aceasta a însemnat implicit că cele câteva sute de mii de neromâni au devenit alături și în frunte cu conducătorii lor piedica internă în calea făuririi Transilvaniei românești. Îndeosebi nobilii liberali și conservatori unguri care au deținut și au manevrat aceste foruri - unde au început să pătrundă și unele elemente maghiare nenobile - transformați în șefi naționali au simțit pericolul presiunii democrației naționale românești. Ea le-ar fi distrus privilegiile și monopolurile devenite deja prin strămoșii lor multisekulare și i-ar fi transformat în minorități de deputați în Diete sau de funcționari și magistrați în Guvernul, Tabla Regală, comitate. În fața acestui pericol autonomismul istoric transilvănean, chiar dacă a fost deținut sute de ani de nobilime, s-a transformat rapid într-un impediment. Nobilimea a avut nevoie de forțele convergente ale ungarilor din Transilvania și ale celor din Ungaria pentru a-i ține departe de puterea politică atât pe românii ardeleni cât și pe cei din Banat, Crișana, Mramureș. Forța maghiară a urmărit și realizarea scopului de a-i împiedica să se unească cu cei de peste Carpați.

Liberalii și radicalii unguri au promovat centralismul maghiar de stat prin unirea Transilvaniei cu Ungaria. Numai prin ea elementul etnic maghiar ar fi prevalat ca număr pe cel românesc și doar astfel se putea împiedica preluarea de către români a administrării comitatelor din teritoriile respective. Liberalii și radicalii unguri i-au întrecut pe conservatori în promovarea centralismului de stat. Aceștia din urmă au considerat o vreme că-și pot menține privilegiile și puterea politică și în structurile autonomiste vechi. După aceea s-au reorientat brusc și în anii 1860 i-au sprijinit pe liberalii centraliști și dualiști în revitalizarea constituției din aprilie și a legilor unioniste din 1848. Centralismul de stat promovat și aplicat pe teren prin fier și foc de guvernul, parlamentul și armata maghiară în 1848-1849 și după 1867 pe plan politic și constituțional vizavi de slavii și românii din Ungaria Coroanei Sf. Stefan restructurată ca stat „național” unitar, a prezentat un mare avantaj pentru unguri. Aceștia au fost într-adevăr majoritari dacă-i socotim separat pe români, sârbi, ruteni, slovaci, croați, sloveni și îi raportăm la numărul maghiarilor. Doar totalitatea neungurilor a întrecut numărul ungarilor. Dar din punct de vedere politic această totalitate a fost despărțită în indivizi singuratici ce au constituit simple umpluturi sau lipituri la națiunea politică maghiară. Pentru un observator neavizat din afară acest lucru putea constitui un fetiș și era de natură să întrețină iluzia statului „național” deși în fond el era multinațional și poliglot.

Pe de altă parte chiar dacă nemaghiarii au susținut o luptă politică de rezistență față de centralismul maghiar de stat prin care ei promovau idealuri și formulau revendicări asemănătoare sau comune, coroborarea eforturilor și acțiunilor antipestane era greu de realizat. Existau distanțele, condițiile concrete, stadiile diverse ale dezvoltării social-economice sau ale maturizării gândirii și mișcărilor naționale diferite. În funcție de acești factori nu s-au aplicat concomitent cele mai adecvate metode sau tactici, în raport cu situația concretă din Monarhie, care trebuiau și ele ancorate în ceea ce era mai modern și mai eficace pe plan european. Situația concretă era pe cât de complexă pe atât de complicată. Declanșarea unei acțiuni antidualiste de mare anvergură realizată de negermani și nemaghiari în același moment politic prielnic care ar fi avut o pondere grea în determinarea mersului evenimentelor și modificarea factorilor de decizie cerea timp, dar și elaborarea unor planuri bine gândite și înfăptuite cu pricepere și tenacitate în pofida tuturor impedimentelor. Era clar însă că o asemenea situație dădea răgaz și făcea într-o oarecare măsură loc manevrelor politicianilor din Budapesta și acțiunilor de consolidare a statului lor „unitar” și „național”.

În primele luni ale anului 1848 programele naționale slave și române au aplicat principiul naționalității separat și câteodată pe baza Staatsrechtului și a autonomismului istoric legal în adunările sau acțiunile politice generale susținute la Zagreb, Sremski Karlovic, Blaj, Lugoj, Sf. Martin. Dar spre sfârșitul anului și în 1848-1851 au apărut curente înnoitoare care au acționat pentru racordarea principiului naționalității la dreptul etnic prin federalizarea etnică a Monarhiei și nu pe baza provinciilor ei istorice. Astfel, autonomismul croat urma să evolueze spre programul maximal al Regatului tripartit al Croației-Sloveniei-Dalmației și, în plus, a apărut evidentă necesitatea colaborării cu sârbii ortodocși atât acum cât și în deceniile următoare chiar dacă a existat o anumită rivalitate între ideea mare sârbă și ideea mare croată. În cazul cehoslovacilor, axarea programelor pe Staatsrecht, adică pe dreptul Coroanei Sfinților

Stefan și Venceslav ar fi îndrumat eforturile spre concentrarea cehilor din Boemia, Moravia, Silezia într-un stat autonom cu capitale la Praga și a slovacilor în alt stat autonom cu capitala la Bratislava. Aceasta ar fi dus la separarea celor două națiuni surori deoarece în cazul federalizării pe baze istorice a Austriei și Ungariei nu s-ar fi întâlnit direct nici măcar miniștri de legătură și deputații cehi și slovaci din guvernele și parlamentele federale deoarece primii ar fi luat drumul Vienei și ultimii drumul Pestei. Tocmai de aceea aripa novatoare militează pentru regândirea bazei programatice, parăsirea Staatsrechtului, lansarea etnicului prin care principiul naționalității s-ar fi reflectat mai complet și mai rotund la nivelul întregii Monarhii și nu separat pe cele două state istorice asociate și componente.

În primăvara și vara anului 1848 românii din Banat, Crișana, Maramureș, Partium și-au ținut o Adunare Națională separată la Lugoj, au elaborat un Program, și-au ales deputații în parlamentul de la Pesta din interiorul căruia au luptat zadarnic pentru drepturile naționale colective. Frații lor ardeleni și-au exprimat rezervele și condiționările față de uniune, legate tot de recunoașterea naționalității politice și a egalei îndreptățiri naționale între români și unguri, de federalizare a statului, au promulgat un Program cu un caracter profund democratic atât din punct de vedere social-cetățenesc cât și național. Acesta a fost susținut de două delegații, una către Monarhul devenit din aprilie Rege constituțional al Ungariei și alta către Dieta nobiliară din Cluj. Dieta Cujeană constituită pe baza sistemului 3+4, deci fără deputații românilor majoritari, a votat uniunea, desconsiderând Blajul și acționând în spiritul centralismului de stat al Ungariei promovat de art. VII al Dietei de la Pozónyi (Bratislava). Monarhul a sancționat-o și a emanat un bilet de mână recomandând Parlamentului pestan să voteze o lege prin care să recunoască legal naționalitatea și limba română.

În urma acestei evoluții pe teren a mersului lucrurilor, Delegația către Tron a luat drumul Pestei unde a dus tratative cu miniștrii și parlamentarii unguri cu care au intrat deja în dialog direct și deputații români din părțile vestice. Dar politica maghiară a făcut urechea surdă în ambele direcții în ceea ce privea acordarea drepturilor naționale colective românești limitând modernizarea și liberalizarea la egalizarea drepturilor civile sau cetățenești individuale și la cea socială prin împroprietărirea tuturor țăranilor foști iobagi fără deosebire de naționalitatea lor genetică. Ea nu le conferea însă drept la cea politică întrucât aceasta era în concepția oficială numai maghiară. După Adunarea Națională din septembrie și izbucnirea conflictului dintre românii ardeleni și guvernul maghiar s-au declanșat insurecțiile locale ale celor din părțile vestice care au tins în octombrie 1848 spre colaborare militară și politică generală a tuturor românilor. Dar acestea au fost reprimare și oprite de intervenția promptă și hotărâtă a armatei maghiare, care i-a supus și i-a integrat forțat. Deputații lor din Parlamentul Ungariei au fost supuși și ei în 1849 unui control guvernamental strict și sever care i-a pus uneori în pofida voinței lor la remorca politicii maghiare. Astfel controlați și dirijați, aceștia au devenit practic indisponibili pentru susținerea programelor naționale. Situația a dus automat la apariția unei noi aripi sau elite conducătoare din părțile vestice care la sfârșitul lui 1848 și 1849 sau anii următori au acționat alături de liderii ardeleni, contribuind la elaborarea și semnarea petițiilor ce au cerut reformarea întregii Monarhii pe baza dreptului etnic (Pomuțiu, Capria, Atanasievici, Udrea, Doda, Dobran, Babeș, Arcoși etc.). După înfrângerea

ungurilor o parte a conducătorilor din partida numită „maghiaronă” s-a integrat conducerii naționale și a susținut Delegația din 1849-1851 și actele ei elaborate la Viena deoarece potrivit declarațiilor episcopului Gherasim Raț de la Arad unele atitudini politice adoptate ulterior nu s-au datorat convingerilor intime ci au fost determinate de presiunea tiraniei maghiare pe care au simțit-o direct și a trebuit s-o suporte peste 1 an de zile. Dar au existat și lideri care au insistat pe direcția colaborării cu maghiarii și în anii viitori ca de exemplu Murgu, Pop, Mihalyi, care au sperat zadarnic ca pe această cale vor obține mai ușor drepturi politice. Ulterior pe această cale s-a angajat și ardeleanul Iosif Hossu sau alți fruntași.

În 1848-1849 croații, sârbii, slovacii, românii au luptat politic și au susținut războaie naționale grele și sângeroase împotriva guvernelor și armatelor ungurești, atât în faza în care Pesta nu s-a aflat în conflict cu Viena cât și în a doua fază a izbucnirii conflictelor militare dintre cele două metropole. Dar insurecțiile antiungurești nu s-au declanșat concomitent ci gradual în timp. Anume croații și sârbii se bat din mai-iunie, slovacii din septembrie și românii din octombrie după ce au fost epuizate orice mijloace de împăcare cu maghiarii și a apărut breșa politică și militară dintre Viena și Pesta. Deși la început, între octombrie 1848 - februarie 1849, faptul că armatele populare slave și române au luptat paralel cu Viena și împotriva Ungariei, a părut avantajos pentru tabăra antipestană, în primăvara lui 1849 s-a văzut clar că armatele maghiare au învins pe cele imperiale austriece aproape peste tot și le-a aruncat dincolo de Leitha. De asemenea au provocat pierderi grele prin lupte sau represalii inclusiv împotriva celor neînarmați dintre neunguri ca de exemplu cca 100.000 de sârbi, 40.000 de români etc. și doar Rusia a fost adevărata învingătoare a lui Kossuth din punct de vedere militar în august 1849.

În anii 1849-1851 au circulat intens proiectele de federalizare etnică a Monarhiei, superioară celei istorice a Staatsrechtului, deoarece au urmărit concomitent dizlocarea și descentralizarea în mai mare măsură a Austriei și Ungariei istorice care au format împreună întregul, adică Imperiul Habsburgic. Negermanii și nemaghiarii au dorit transferarea unor competențe guvernamentale și parlamentare către statele naționale complete, autonome și componente ale preconizatei Monarhii federalizate înzestrate și cu un guvern și parlament central care să opereze pentru interesele de apărare comună a națiunilor mici și mijlocii din acest spațiu european împotriva Prusiei sau Rusiei. În cazul românilor federalizarea etnică ar fi inclus și pe românii bucovineni într-o Românie autonomă formată deci din ei din ardeleni, bănățeni, crișeni și maramurașeni. Programele lor elaborate între 1849-1851 s-au armonizat cu toate celelalte promulgate pe baza dreptului etnic de către nemaghiarii și negermanii din stat. Totodată, românii ca și ceilalți, și-ar fi ales deputați în parlamentul federal iar guvernul român autonom și-ar fi trimis un ministru de legătură în guvernul central.

Petiția din 25 februarie 1849, completată, argumentată și dezvoltată în 1850-1851 cu altele, dar mai ales cu programul elaborat de episcopul unit de Oradea, Vasile Erdelyi, care a vizat constituirea unei Țări românești formată din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Partium, Bucovina condusă de un guvern cu sediul la Blaj, s-au racordat cu cele promulgate de slovenul Krajne-Krainz, croatul Ogarev-Ostrokinski, cehul Palacky. Ultimul a trecut și a evoluat rapid de la baza dreptului istoric la cel etnic. Astfel marele istoric și patriot ceh a

preconizat o federație bazată pe 8 unități (polono-ucrainiană, ceho-slovacă, germană, iliro-slovenă, italiană, sârbo-croată, maghiară, română), corectând ulterior schema propusă cu contopirea sloveno-sârbo-croată (cerută încă din 1832 de contele croat J. Draskovici). Liderul croat Ogarev-Ostrojinski și-a argumentat propunerile pe baza majorității etnice nemaghiare și negermane promovând pătrunderea etnicului în politic ca unica soluție rațională. El a scris și prevăzut clar că orice altă formulă de restructurare a Imperiului care ar fi făcut abstracție de această realitate vie și presantă nu va acorda nici o șansă statului în viitor. Adversar hotărât al centralismului maghiar și austriac de stat Ogarev-Ostrojinski a afirmat, fără a fi însă auzit, următoarele: „Atâtă timp cât se va vorbi de Austria, a cărei populație este germană a 5-a parte, ca de un stat în care germanii dețin preponderența, atâtă timp cât se va spune că Ungaria a cărei populație este maghiară a 3-a parte, este un stat maghiar (Magyarország) nu se va putea vorbi nici de fericire, nici de pace și nici de salvare pentru imperiu”⁶⁰.

Între liderii slavi și români s-au inițiat colaborări, schimburi de opinii și de experiențe politice. Câteodată unele programe și proteste au fost elaborate în comun ca de pildă cel din aprilie 1849 semnat de românul Șaguna, croații Vraniczany, Kukulievici, Oninovici, Mazuranici, slovacii Kozacsek, Hodza, Hurban, Stur. Ele au prevăzut egalierea ungarilor și austriecilor cu nemaghiarii și negermanii și au propus instituirea și funcționarea unor guverne și parlamente autonome ale tuturor acestor națiuni care să le apere interesele specifice. Interesele comune urmau să fie apărate într-un guvern și parlament federal unde ar fi fost atașați miniștri de legătură și ar fi fost aleși deputați din toate națiunile Monarhiei. În această concepție programatică interesele generale ar fi trebuit apărate tot împreună cu organisme de stat comune ale națiunilor dunărene. I. Maiorescu s-a întreținut la Praga, până în orele târzii ale nopților cu cehii Safarik, Gabler, Palacky. Nu o dată A. T. Laurian a cerut insistent ca unele articole de fond din ziarele politice slave să fie traduse și tipărite în cele românești pentru a se accelera cunoașterea și apropierea reciprocă sau pentru ca românii să practice unele metode de lucru cu care au operat liderii celorlalte națiuni asuprite. Anume se recomandă să se redacteze petițiile către tron și guvernul Imperial în limba lor națională. Ministerele trebuiau să aibe și consilieri și funcționari români sau slavi care să le analizeze și să le aplice. Aceasta ar fi constituit o dovadă reală a funcționării egalei îndreptățiri naționale. Laurian a fost nemulțumit că românii și-au redactat petițiile numai în germană și latină. El a recomandat concret ca traducerea în română a articolelor de fond slave să fie făcute din ziarele „Union” și „Südslawische Zeitung”. Acestea trebuiau să circule și în original în Transilvania, deoarece toți intelectualii români știau perfect nu numai latina și maghiara ci și germana. Ioan Maiorescu a vizat - dar expresia mai realistă ar fi „a visat” - întrunirea unui parlament federal în care ar fi fost nu numai posibilă ci și utilă o colaborare permanentă și organizată a deputaților slavi, români și italieni pentru a-și apăra atât interesele generale, cât și cele naționale specifice⁶¹.

Dar dreptul etnic n-a stat niciodată la baza structurilor de stat ale Monarhiei habsburgice. Unele cercuri politice conducătoare slave sau române considerate sau care se considerau realiste au acționat în sensul realizării unui compromis între principiul naționalității și legalitatea sau legitimitatea de drept istoric existent, pe trunchiul căreia au

sperat să opereze transformările înnoitoare. Aceștia au calificat programele federaliste elaborate pe baza dreptului etnic ca maximaliste și nerealiste. Ei le-au respins pe motivul că n-aveau șanse de a fi acceptate și aplicate de cei de la putere. „Realistii” și-au prezentat formulele lor bazate pe federalizarea provinciilor istorice ca avantajoase și compatibile cu situația politică și cu raportul de forțe existente în fazele respective ale evoluției Monarhiei și a națiunilor care trăiau pe cuprinsul ei.

Orientările programatice pe cele două direcții principale au fost susținute la fiecare dintre națiunile asuprite de tabere care au colaborat între ele în momentele de conflict militar și politic acut cu austriei și ungurii. Ele s-au confruntat în alte faze mai calme în chestiunile de fundamentare teoretică sau în fixarea alternativelor tactice ale mișcărilor interne. Asemenea colaborări dar și confruntări au funcționat în anii 1848-1851, după 1860-1865. În timpul dualismului frământările pentru fixarea evoluției programatice pe baza dreptului etnic sau istoric, alegerea alternativelor tactice pe baza pasivismelor sau a activismului parlamentar au fracționat câteodată forțele și au diminuat capacitatea lor de presiune asupra celor de la putere. Totodată au deschis guvernelor dualiste posibilități de manevrare și de întreținere - savant și meticulos construită uneori - a diferendelor survenite în interiorul elitelor politice conducătoare nemaghiare și negermane. În general acestea n-au dat roade decât pe perioade limitate de timp. Pe de altă parte până la începutul secolului al XX-lea aripile tinere novatoare au reușit să înlăture orientările vechi și să așeze programele naționale pe baza dreptului etnic care, coroborat cu cel al naționalității va duce la principiul autodeterminării naționale aplicat la 1918.

La mijlocul secolului trecut programele de federalizare etnică au întâmpinat rezistența hotărâtă a Vienei. Ele s-au lovit și de situația pe cât de complexă pe atât de complicată din spațiul vast al Monarhiei care a inclus atunci o bună parte din națiunile și teritoriile europene centrale și răsăritene. Astfel deputații slavi din parlamentul de la Kremsier (Kromeric), ca și cei germani care i-au exasperat cu accentele lor centralizate, nu s-au considerat îndreptățiți să se refere la spațiul întregului Imperiu. Ei au exclus Lombardo-Veneția și Ungaria - unde în 1849 lucrurile au evoluat altfel și au luat o altă turnură - din prevederile Constituției care s-a mărginit la Austria. Liberalii austrieci au acceptat în 1848-1849 ideea ca Lombardo-Veneția să fie cedată, au considerat Galiția ca o posesiune viageră și nedreaptă. Dar au întărit accentele și tendințele centraliste în Austria istorică cu concursul colegilor germani din Boemia, Moravia, Silezia, desigur spre marea nemulțumire a cehilor și polonezilor. Constituția de la Kremsier a transferat competențele principale în stat guvernului și parlamentului central de la Viena. Ele au stipulat totuși în favoarea slavilor unele atribute autonome pe seama organelor locale ale puterii. Însă oricum, parlamentul de la Kremsier și opera lui legislativă au fost anihilate brutal de politica intransigentă a lui Felix Schwarzenberg și armatele lui Windischgrätz.

De asemenea, liberalii austrieci au avut un rol esențial în reconsiderarea și dărâmarea sistemului politic de sorginte dualistă susținut de echipa Széchenyi-Déak-Eötvös și instituit în martie-aprilie-iunie 1848 prin sancționarea de către Ferdinand a legilor și constituției ungurești. Liberalii austrieci au urmărit atât în toamna lui 1848 cât și mai târziu să mențină în Monarhie vastul teritoriu răsăritean al Ungariei Coroanei Sf.Ștefan și au luptat categoric

împotriva independenței Kossuthiste. În această privință, în octombrie 1848, liberalii austrieci s-au detașat net de radicalii austrieci care au luat armele la Viena pentru a apăra constituția dualistă maghiară ce stipula concomitent libertatea națională maghiară și integrarea și supunerea politică a neungurilor. Aceasta înseamnă că cei din urmă au fost dispuși să sacrifice dominației Pestei pe români, sârbi, croați, slovaci, ruteni și sloveni (dintre râurile Mura și Roab). Revolta promaghiară a radicalilor austrieci a fost reprimată tot de Windischgratz. Acesta a anihilat și eforturile cehilor din vara lui 1848 sau primăvara lui 1849 de a obține guvern și parlament la Praga. Interesant că radicalii austrieci, ca și cei maghiari, au împărțit artificial popoarele în „istorice” și „anistorice”, în popoare care au și care n-au dreptul sau accesul la autogovernarea națională. Incluzând în prima categorie germanii, italienii, ungurii și polonezii, radicalii austrieci s-au exprimat în 1848-1849 pentru destrămarea Monarhiei, independența Ungariei, Poloniei, Italiei și unirea restului Imperiului cu un stat național german unitar. Acesta ar fi inclus însă din motive strategice pe italienii Tirolului și în mod obligatoriu și neapărat pe cehi și pe slovaci. Or această pretenție a fost de natură să nemulțumească pe toți slavii vizați, inclusiv pe radicalii cehi care în 1849 au acționat și ei pentru dezmembrarea Monarhiei, dar în beneficiul unei federații de state-republici egal îndreptățite europene. În viziunea lor trebuia exclusă posibilitatea ca cehii sau alte națiuni slave să intre în marea federație continentală ca simple umpluturi sau lipituri ale unei republici germane mari și ar fi propus soluția ca această intrare să fie făcută de și prin ele însele.

Deci, în Monarhie, au existat și au funcționat mentalități, acțiuni și mișcări radicale, fie ele austriece, maghiare, slave sau române, între care pot fi surprinse anumite asemănări și puncte de vedere comune în privința structurilor sociale, parlamentare, electorale și cetățenești. Dar au existat și diferențe sau mai precis diferende esențiale în chestiunile naționale, de structurare și restructurare statală. Asemenea scheme și structuri de stat instituite de liberalii unguri sau austrieci și doar propuse de cei negermani și nemaghiari în 1848-1849, s-au situat iarăși pe poziții diametral opuse între centralismele pestan și vienez de state și descentralizarea româno-slavă, pe de o parte, iar din toamna lui 1848, și dintre cele două metropole ale Monarhiei, pe de alta. Această imagine generală a situației a demonstrat până la evidență că realmente lucrurile au fost complicate și complexe. Ele au implicat nu numai raporturile dintre dinastie și totalitatea națiunilor din Imperiu ci îndeosebi opțiunile radical diferite ale acestora din urmă în problemele reorganizării statale. Într-o asemenea situație, nodul gordian putea fi tăiat doar prin formula federalizării etnice a Monarhiei. Aceasta ar fi asigurat atât egala îndreptățire a tuturor națiunilor constituite în state naționale autonome, cât și promovarea și apărarea intereselor comune într-un guvern și parlament federal general. Ele ar fi reprezentat tipul de stat federal multinațional deschis oricând în viitor și unei federații sau confederații europene unde ar fi prevalat ideea federativă în sine și nu formele monarhice sau republicane ale statelor componente.

Trebuie să spunem însă categoric și clar că cei ce au respins asemenea structuri de mare deschidere democratică au fost aceia care au fost situați deasupra din punct de vedere social-economic și politic, adică dinastia și cercurile conducătoare austriece și maghiare. Iar cei ce le-au propus au fost națiunile de la baza piramidei care au avut statutul cel mai critic în

cadrul Monarhiei. Așa a fost în 1848-1849, în 1860-1861 sau după 1867, deoarece practica istorică a dovedit că națiunile situate deasupra n-au fost dispuse să le ridice pe celelalte în sus, spre nivelul în care s-au aflat ele, nu le-au dorit coordonate ci subordonate lor, în pofida avansurilor repetate făcute de acestea pentru federalizarea statului.

Constituția imperială din martie 1849 s-a referit la întreaga Monarhie. Ea a pus accentul pe centralism fără să excludă într-o perioadă în care era nevoie încă de prudență - concesiile autonomiste aplicate însă doar provinciilor istorice. În concluzie, dreptul etnic n-a avut nici o șansă și nici o audiență în fața cercurilor conducătoare închistate de secole în structurile legitimismului istoric și în Staatsrecht. Referitor la partea orientală a Monarhiei, Constituția a declarat Croația, Marele Principat al Transilvaniei, completat cu Partium, Voievodina ca teritorii ale Coroanei. Dar tocmai în virtutea autonomismelor istorice legale (mai puțin conturate în cazul Voievodinei), ele au fost declarate complet autonome și separate de Ungaria unde au fost totuși cuprinși în continuare 5.000.000 de români și slavi din Slovacia, teritoriile rutene și unele slovene, Crișana, Maramureș. Măsura a fost luată de conivență între Windischgrätz și prietenii săi conservatorii unguri care au ajuns la concluzia, chiar și în toiul luptelor dintre Viena și Pesta, că despărțirea tuturor neungurilor de statul ungar i-ar împinge pe maghiarii centraliști și centralizatori la un război disperat. Ei au sperat în zadar, de altfel, că ungurii kossuthiști nu se vor desprinde de Monarhie și dinastia ei, că vor accepta pacea internă pe baza Constituției din martie 1849 și nu pe baza celei din aprilie 1848.

Asemenea calcule erau întrebuițate și de puternica gardă a ofițerimii monarhiste și legitimiste din armata Ungariei în frunte cu Görgey. Acestea n-au acceptat nici în 1849 detronarea regelui și au sperat cu disperare în împăcarea dintre tron și națiune. Dar mulți dintre ei au preferat ca totuși reconcilierea cu noul rege să se facă pe baza legilor și structurilor din 1848, mai avantajoase Pestei decât prevederile din martie 1849. În ceea ce-i privește pe români și slavi, cei din Transilvania istorică (Ardeal), Croația, Voievodina, având o autonomie teritorială garantată față de Pesta și care țineau doar teoretic (formal) și legal de Coroana Monarhului, dar nu de statul ungar și instituțiile lui, su sperat o clipă că pe trunchiul ei vor putea aplica și da viață programelor lor naționale elaborate în mai de adunările lor populare de la Blaj, Sremski Karlovici sau de Dieta de la Agram (Zagreb). Celorlalți nemaghiari cuprinși direct în statul ungar, nu le rămânea decât să spere că li se vor acorda drepturi de a avea funcționari și de a-și folosi limbile naționale la nivele inferioare ale administrației comitatelor, tribunalelor, în școli și instituții culturale, presă sau că vor beneficia de o lege electorală echitabilă care să le permită alegerea reprezentanților lor într-o formulă convenabilă în congregațiile comitatense și în parlamentul Ungariei. Oricum aplicarea Constituției din martie 1849 ar fi însemnat în ambele sensuri cu mult mai mult decât ceea ce a fost înainte de 1848. Dar practica a dovedit repede că și din acest elaborat, ce a părut la un moment dat un compromis între vechi și nou, nu s-a ales decât praf și scrum.

6. PROIECTE DE TRANSFORMARE A TRANSILVANIEI MEDIEVALE MAGHIARE STRUCTURATĂ PE BAZA SISTEMULUI 3+4 ÎNTR-O PATRIE ROMÂNĂ AUTONOMĂ ȘI DEMOCRATICĂ

Unul din gânditorii și fruntașii politici realiști, crescut la școala abilă și practică a lui Șaguna, înalt magistrat în aparatul de justiție, funcționar în administrația locală, Ioan Pușcariu, s-a gândit și a reflectat asupra posibilității de a se asigura și pentru români drepturi cetățenești colective pe baza naționalității și limbii pornind de la realități sau concesi și înlesniri oricât de mici sau de modeste ar fi fost acestea. Înainte de abrogarea în 1851 a Constituției din martie 1849 și cu ocazia restructurării administrative a Marelui Principat Transilvania în același an, Ioan Pușcariu a întrevăzut pentru moment posibilitatea apariției unor breșe în sistemul administrativ local ce fusese un monopol multiseclar al sistemului 3+4 antiromânesc prin tradiție. Prin ele urmau să-și facă loc, să vadă lumina zilei și să intre în practica politică și interesele românilor. Fruntașul român a fost convins că orice principiu constituțional stipulat în scris, inclusiv cel al egalei îndreptățiri naționale, n-avea șanse să aibă acces la aplicarea și funcționarea lui în viața de stat, decât în cazul în care s-ar fi asigurat în anumite teritorii exercitarea unor drepturi municipale concrete la nivel de comitate, scaune, districte, opiduri sau orașe, cercuri, comune. Ele trebuiau să fie corelate și îmbinate toate cu reprezentarea proporțională parlamentară și gubernială la nivelul întregii provincii pe cuprinsul căreia ființau și funcționau respectivele unități. Sursele argumentației pentru acordarea acestor drepturi au fost moderne în sensul că românii fiind majoritari au purtat pe umerii lor cuantumul cel mai mare din greutățile publice, fapt ce-i îndreptățește la participarea pe măsură la beneficiile publice și cetățenești. Autogovernarea națională a fost solicitată pe baza corelației logice și obiective dintre proporționalitatea etnică și principiul nou și încă tânăr, dar tocmai de aceea revoluționar, al naționalității.

Dar în perioadele în care argumentele etnice și noi au coexistat cu cele istorice fără să le devanseze încă, Ioan Pușcariu a făcut apel și la cele din urmă. El a pus accentul și pe faptul că românii din Transilvania și-au organizat teritoriul încă înainte de venirea ungarilor, secuilor și sașilor, investindu-l cu instituții civile (cnezate, kneziate, ducate) și apărându-l cu cele militare (exercitum). Formațiunile politice românești au fost definite cu termenul de „sfaturi mici”. Chiar și după penetrația neromânilor în Transilvania, care și-au organizat propriile lor instituții, cel mai adesea peste teritoriile românilor (comitate regale și apoi nobiliare, scaunele secuiești și săsești), unele enclave românești au supraviețuit și au coexistat o vreme cu celelalte sub denumirile de districtus olachales, terra blachorum unde a continuat să fie recunoscut și să fie aplicat ius valahicum la nivele inferioare ale ierarhiei feudale. Din vârful piramidei suzeranitatea a izvorât de la rege iar vasalitatea a fost axată pe voievod, comitate, scaune și în anumite zone sau cazuri grupuri de sate sau sate conduse de feudali români ortodocși cnezi sau voievozi. Pușcariu a făcut distincția între cnezii de sate și ceilalți și de fapt întregul sistem de obligații, competențe, privilegii sau imunități locale în schimbul serviciilor aduse, a funcționat potrivit normelor societății feudale. Forurile ortodoxe române locale s-au

aflat sub competențele comitatelor și scaunelor, dar acest fapt n-a împiedicat ca unele privilegii, posesiuni și imunități locale să provină direct de la rege - peste voievod și autoritățile comitatense - în schimbul unor servicii prestate puterii centrale în interior sau luptele purtate de aceasta în exterior. Pușcariu a insistat asupra corelației dintre enclavele teritoriale care au asigurat funcționalitatea instituțiilor autohtone ortodoxe și accesul românilor liberi în unele congregații generale ale Voievodatului autonom al Transilvaniei în prima perioadă a stăpânirii ungare.

Pușcariu, bun cunoscător al istoriografiei Transilvaniei, a reconstituit drumul penetrației maghiaro-secuiești de la nord-vest spre Carpații sudici și răsăriteni care a dus la înființarea și funcționarea pe teren mai întâi a comitatelor Zolnuk (Solnoc), Dăbâca, Cluj, Turda, Kükülö, Alba și apoi marele comitat al Hunedoarei. El a susținut că la început și secuii au avut un comitat propriu, după care l-au împărțit în scaune. Autorul a comparat rolul acelor „Kenezius” români cu cel al comesului la unguri și grafului la sași. În aceste cazuri competențele kneziale au cuprins sate întregi și zone mai întinse. În diplomele vechi au fost precizate atât drepturile lor cât și obligațiile în natură, prestările militare, păzirea castrelor. Aceasta a determinat ca locuitorii acestor ținuturi să fie denumiți „castrenses”. Dar documentele au atestat și pe acei „kenezius villicus” asimilabili cu antistiile comunale sau opidane, deci în jurisdicție restrânsă la un sat sau oraș mic ca de pildă „Glimbóca”, „Kudsir”, „Balomir”, „Oláhfalú”, „Felek”, „Lupsa” (Glimboca în jud. Caraș-Severin, Cugir în jud. Alba și Balomiru de câmp în jud. Alba, Breaza în jud. Mureș, Vlăhița (sau Căpâlnița!) în jud. Harghita, Feleacu în jud. Cluj etc.).

Pușcariu a susținut că după ce regii Ungariei și-au asigurat „dominatul” asupra Comitatului Hunedoara (ținutul kneziaturilor române per *excellentiā*”, au concentrat jurisdicțiile lor în jurul unor fortărețe și castre regale formând din ele districtele „Olahorum de Hatze, Hunyad, Deva, Halmagy etc.”. Cu timpul prin „*novae donationes*” aceste jurisdicții s-au transformat în posesiuni nobiliare în bună parte a unor familii privilegiate române. Cu mult mai înainte decât aceste districte au fost ducatele de Almaș și Făgăraș intens populate de români. Dintre ei unii, parțial sub presiunea coloniștilor sași sau datorită altor situații și anume grație prozelitismului catolic, au trecut în sudul Carpaților. Dar cei rămași și-au putut menține posesiunea asupra unor enclave teritoriale numite „*terra Blachorum*” care au format tot un fel de districte române în unele zone din Alba Superioară, ținutul Branului, districtul Făgărașului și districtele de „Kertz, Tălmăciu, Săliște, Rodna etc.”. Deși Făgărașul a devenit un simplu district, el a avut o structură consistentă care i-a asigurat o lungă perioadă de supraviețuire și, deci, de existență. Chiar dacă a fost feudă a unor domnitori din Tara Românească sau a unor familii nobiliare sau princiare ungurești (Bornemisa, Nádasd, Mailát, Zapolya - fiul, Bekes, Báthory), administrația locală s-a făcut de către acei „*duodecim doierones*” adunați la tabla sau scaunul din Făgăraș pentru a dispune reglementarea problemelor municipale, judiciare și administrative printr-un aparat dregătoresc propriu pus sub jurisdicția căpitanului suprem și a vicecăpitanului.

Ținutul secuilor a cunoscut mai multe arondări administrative până s-a ajuns la formarea scaunelor clasice și a filialelor lor și anume: Scaunul Udvarhely (Odorheiu Secuiesc

municipiu, jud.Harghita) cu Filialele Keresztur (Cristuru Secuiesc, oraș, jud. Harghita) și Bardocz (Brăduț, comună, jud. Covasna); Scaunul Haromszek (Trei Scaune) cu Filialele Sepsy (Sfântu Gheorghe, oraș, jud. Covasna), Kezdy (Târgu Secuiesc, oraș, jud.Covasna), Orbay (Oarba de Mureș, sat, comuna Iernut, jud.Mureș) și Miklosvar (Miclosoara, sat înglobat în orașul Baraolt, jud.Covasna); Scaunul Csik (sau Gyergyó Szent Miklós-Gyergyószentmiklós-Gheorgheni, oraș, jud. Harghita) și Kászón (sau Kászó Altiz, sat, com.Plăieștii de Jos, jud. Harghita); Scaunul Marosvásárhely (Târgu Mureș) și Scaunul Aranyos (Arieș).

Pe „Pământul Crăiesc” sau „Fundus Regius” sașii și-au organizat Scaunele Sibiul, Orăștie, Sebeș, Miercurea, Nocrul, Cincul, Rupea, Sighișoara. La acestea s-au mai adăugat Scaunul Mediașului, Districtele Bistriței și Brașovului care au aparținut înainte de ținutul secuilor și s-au aflat sub incidența jurisdicției comiților lor. Din constituirea administrației locale a Transilvaniei se poate ușor observa că structurile administrative ale cuceritorilor unguri și ale coloniștilor aduși de ei au avut o soliditate și consistență mai mare. Ele au fost croite peste și perintre cele autohtone românești. Dar, cel puțin în prima perioadă a stăpânirii străine, unele din ele au fost recunoscute și au continuat să existe sau mai precis să coexiste sub autoritatea celor dintâi. Oricum, Pușcariu a ajuns la concluzia că la început au ființat teritoriul comitatens al nobililor, teritoriul secuilor, teritoriul românilor. După părerea lui, marea nenorocire a elementului românesc - deși a derivat în mod primar de la cucerirea străină - s-a accentuat odată cu dispariția teritoriului și înglobarea jurisdicțiilor românești ce au ființat și au funcționat pe el în structurile administrative străine, situație determinată și de Unica Trium Nationum de la 1437 și de hotărârile de la Turda din februarie 1438.

Pușcariu, observator fin, abil și realist, a constatat cu discernământ că la 1437 au făcut cauză comună și s-au aliat toți nobilii, adică atât ungurii cât și sașii și românii, împotriva tuturor „rusticilor” (țăranilor unguri, români, sași). Nobilii în 1438 la Turda au făcut și o „ligă politică” cu sașii și secuii împotriva dușmanilor din afară și din nou a „rusticilor” dinăuntru. Apropierea nobililor români de cei unguri, întrepătrunderea intereselor lor politice și sociale până la identificarea lor au determinat - împreună cu factorul religios și catolicizarea vârfurilor privilegiate ortodoxe - arondarea succesivă a jurisdicțiilor în interesul comun al nobilimii și în detrimentul românilor. Din moment ce liga celor trei „națiuni” politice, nobilimea, sașii și secuii au definit și au structurat sistemul constituțional al Voievodatului și, mai apoi, al Principatului, pe măsură ce nobilimea mare română s-a distanțat prin interese sociale, de castă privilegiată și prin catolicism de masa mare a poporului român, dar și de clerul și nobilimea mică ortodoxă, ea s-a apropiat deși s-a contopit cu nobilimea maghiară și cu ceilalți privilegiați. Astfel, s-a inaugurat o lungă perioadă istorică de decădere și ostracizare politică a națiunii române. Rând pe rând s-au declanșat încorporările districtelor române la jurisdicțiile „națiunilor” politice. Astfel, districtul Branului a căzut la Brașov, satele din abația de „Kertz” la Sibiu, tot acolo au ajuns districtele Tălmăciu și Almașul - care în 1389 ținuse de Mircea - iar valea Rodnei cu peste 20 de sate au intrat la Bistrița. O soartă tot atât de tristă au avut-o și alte jurisdicții române (Brețcu, Olahfalu, Feleac etc.) care au căzut în ținutul secuilor sau al comitatelor.

Rezultatul general ce a derivat din încorporări a fost pierderea „caracterului politico-național” al jurisdicțiilor și odată cu el a tuturor drepturilor legate de acesta iar locuitorii au căzut în „servitute și mizerie”. Pușcariu a subliniat clar și realist că în general chiar în țările unde ar fi existat legi drepte ele n-aveau valoare fără aplicarea lor practică. Prevederile legilor nu se puteau aplica decât pe teren bine delimitat în și prin municipii, de unde rezultă prin comparație că fără acestea - plus lipsa legilor oneste și drepte în cazul Transilvaniei - nu putea fi vorba de nimic bun pentru români. În comitate, nobilii români au avut aceleși drepturi și prerogative cu omologii lor unguri. Dar, neavând un teren propriu ca bază, au devenit simple umpluturi sau lipituri la aceștia din urmă până au ajuns să aibe soarta deplorabilă și rușinoasă de a participa la „decretarea morții politice” a națiunii române și a bisericii sale (de care s-au despărțit practic din momentul trecerii la catolicism). Lucrul a fost evidențiat de spiritul Aprobatorilor și Compilatelor care au sintetizat ostilitatea privilegiaților față de majoritatea românească și ortodoxă din Transilvania. Alți observatori politici români au evidențiat că rapacitatea acaparatoare a celor trei „națiuni” politice s-a extins treptat și asupra ținuturilor românești mărginașe. Unii gânditori greco-catolici au susținut că persecuțiile, încorporările și pierderile rezultate din ele s-au datorat și încăpățânării unor cercuri ale românilor ortodocși de a rezista vreme de secole presiunilor de a îmbrățișa catolicismul stăpânilor politici, fapt care i-a înfuriat și i-a determinat pe aceștia din urmă să intensifice măsurile antiromânești. Acești comentatori uniți au încercat să acrediteze ideea că unirea tuturor românilor ortodocși cu Biserica Română înainte cu câteva secole de 1698 ar fi fost de natură să salveze și să conserve unele poziții românești în administrație, legislativă și justiție.

Pușcariu a comentat aproape cu o ușoară invidie faptul că sașii, păstrându-și teritoriul numit *Fundus Regius* și asigurându-și pe el funcționalitatea municipiilor proprii, au fost capabili să-și conserve de-a lungul secolelor libertățile și privilegiile primite încă de la Regii Ungariei. Dar el a remarcat că puținii sași care au căzut sub jurisdicția comitatelor n-au scăpat nici de servitute și nici nu și-au conservat naționalitatea. Într-adevăr, mai ales sașii din orașele situate pe teritoriul comitatelor s-au metamorfozat cu timpul în unguri. În schimb, românii, pierzându-și ținuturile și văzându-le șterse din „catalogul jurisdicțiunilor” și-au pierdut drepturile și le-a mai rămas doar dreptul la locul de mormânt unde se odihneau casele lor ce au purtat cea mai mare parte din sarcina publică.

În pofida acestei realități triste, Pușcariu a insistat asupra tradiției istorice a acelor „*terra Blachorum, Districtus Olahorum, villae olahale*”, „*Universitas tam Hungarorum quam Valachorum*”, a proprietății românilor nobili și liberi asupra pământului, a coproprietăților politice asupra jurisdicțiunilor nobiliare comitatense sau chiar a pus accentul pe înființarea celor două teritorii de „miliție” (de fapt de graniță) pe care a calificat-o în mod exagerat - credem noi - „română națională”, numai pentru a încropi până aproape de perioada lui continuitatea de drept istoric - aflat încă la modă - în vederea restituirii și acordării pozițiilor cuvenite românilor în administrația locală de stat.

În ceea ce privește evoluția teritoriului comitatens, Pușcariu a surprins mutația structurală fundamentală survenită în urma procesului constituirii națiunilor moderne și anume transformarea lui din teritoriu al nobililor sau al comitatelor în teritoriu al „națiunii”

maghiare⁶², ⁶³, la care s-a adăugat - în aceeași calitate - și cel al secuilor. Aici s-a ivit de fapt începutul pericolului - ce a devenit evident din secolul următor - integrării politice a românilor în națiunea maghiară. Așa cum nobilii români au fost simple umpluturi sau lipituri la cei unguri, de acum înainte urma ca toți românii să fie incluși din punct de vedere politic în aceeași entitate civică unică și indivizibilă. Alți gânditori politici români au descifrat mecanismul intim al transformării națiunii politice maghiare din Ungaria și Transilvania într-o națiune civică privilegiată - deci nu numai integratoare - pus în mișcare de nobile și aristocrație. Aceasta fiind secole de-a rândul o clasă privilegiată și personificând acea „nație” medievală, a croit din națiunea maghiară modernă, în care în secolul al XIX-lea au fost incluse toate celelalte clase și categorii sociale, tot o entitate politică privilegiată și dominatoare menită să ocupe pozițiile cheie în viața guvernamentală, parlamentară, justiție și administrația locală de stat.

Vis í vis de împărțirea administrativă a Transilvaniei ce a favorizat cele trei „națiuni” politice și cele patru religii recepte, Pușcariu a apreciat ca benefică reforma lui Iosif al II-lea care a împărțit Marele principat în 11 comitate și 9 cetăți libere deoarece ea a urmărit concivilitatea locuitorilor și a lovit în cei privilegiați. Dar gânditorul român a fost pe deplin conștient că pe lângă situația politică generală nefavorabilă, mai ales opoziția celor privilegiați, pasivitatea și boicotul lor, au contribuit la nimicirea intențiilor marelui „reformator de stat” Iosif al II-lea și la relansarea sistemului 3+4, în pofida mișcării Supplexului din 1791 care a solicitat revenirea la ștergerea privilegiilor și la instituirea egalității de drept între locuitorii Transilvaniei. Pe de altă parte Pușcariu a afirmat clar că reforma de la sfârșitul secolului al XVIII-lea - cu toate părțile ei bune - nu mai corespundea necesităților administrației sau aplicării principiului naționalității în secolul al XIX-lea. El a întrezărit și în reformele teritoriale administrative din primii ani ai neoabsolutismului lui Alexander von Bach apariția unor breșe care au spart monopolul celor privilegiați și au asigurat unele poziții pe seama românilor în administrația locală de stat. Situația ne determină să afirmăm că a fost clar până la evidență că *numai și numai* în perioadele de tensiune și ciocniri, deci de conflicte între stăpâni, a fost posibil accesul celor oropsiți la anumite drepturi, care în mod invariabil erau însă mai devreme sau mai târziu pierdute.

La 12 mai 1851, Marele Principat a fost împărțit în 5 ținuturi divizate în 36 de căpitanate și anume: Sibiu cu 6, Alba Iulia cu 10, Clujul cu 6, Reteagul cu 7, Udvarheiul cu 7 căpitanate. Dintre acestea Alba și Reteagul ar fi urmat să fie românești, Clujul și Udvarheiul maghiare, Sibiu cu enclavele Bistrița și Brașov săsești, ceea ce în comparație cu trecutul ar fi fost un început promițător pentru români. Dar Patenta din 31 decembrie 1851 a pus capăt și acestei reforme iar după provizoratul din 1852, Transilvania a fost împărțită, pe baza instrucțiunilor centralizatoare ale Vienei în 10 prefecturi divizate în 31 de preturi, structură menținută până în aprilie 1861⁶⁴.

Pornind de la necesitatea practicării conceptului de patrie românească, pe care o doreau extinsă pe întreg teritoriul Transilvaniei, deputații români din Dieta de la Sibiu au prezentat în 1864 propuneri pentru înlăturarea monopolului local maghiaro-săsesc din

administrația locală de stat și arondarea ei pe baza principiului naționalității și proporționalității și al înlesnirii administrării publice și judiciare.

Astfel, comitetul dietal din Sibiu a propus arondarea Marelui Principat al Transilvaniei în mai multe Municipii și anume: Dejul cu 150.000 locuitori și 4 cercuri sau submunicipii: Lăpușul Unguresc, Dejul, Gherla și Hidalmaș (Hida); Clujul cu 200.000 locuitori și 5 submunicipii: Huedin, Cluj, Mociu, Turda, orașul reședință; Alba Iulia cu 232.000 locuitori și 7 cercuri submunicipale: Câmpeni, Abrud, Aiud, Alba, Vizacna (Ocna Sibiului), Blaj, Maroș-Ujwar (Uioara); Deva cu 193.000 locuitori și 6 submunicipii: Orăștie, Deva, Dobra, Hunedoara, Hațeg și Puiul; Sibiul cu 278.000 locuitori - plus enclavele Brașov cu 81.000 locuitori și Bistrița cu 48.000 - subîmpărțit în cercurile submunicipale Sebeș, Săliște, Sibiu, Agnita, Rupea, Sighișoara și Mediaș; Făgărașul cu 103.000 locuitori; Udvarheiul (Odorhei) cu 452.000 locuitori și submunicipiile: Haromszék, Csik, Udvarhei, Maroș-Vasarhei (Târgu Mureș) fiecare divizate în mai multe cercuri; Reghinul cu 115.000 locuitori și 5 submunicipii: Reghin, Giurgiu, St.Ioana (Voievodeni), Ormeniș, Murăș Ludoșiul (Luduș); Năsăud cu 80.000 de locuitori. În total s-au propus XII municipii și 58 de submunicipii.

Pe baza acestei arondări românilor, ungarilor și sașilor și-ar fi putut apăra mai bine interesele în municipii, submunicipii, cercuri. Acestea ar fi fost croite pe teren - dacă propunerile ar fi prins viață - ținându-se cont de concentrarea elementelor aparținând celor trei „națiuni” politice recunoscute legal de Dietă. Lucrul ar fi însemnat implicit slăbirea structurilor depășite și desuete ale celor șapte comitate clasice. De altfel, deputații români au contestat clar denumirile istorice de comitate, scaune, secuime, săsime etc.⁶⁵. Era însă mai mult decât sigur că fără arondarea democratică a administrației locale de stat legislația sibiană, legile I și II, n-ar fi prins niciodată viață, n-ar fi avut unde să se aplice, iar Marele Principat al Transilvaniei nu putea deveni o țară eminentemente românească în care să se respecte însă și drepturile naționalităților conlocuitoare.

Dar propunerile privind arondarea democratică a administrației Transilvaniei, ca și legile sibiene, au rămas literă moartă, deoarece Dieta și legile sau inițiativele legislative începând cu convocarea și perioada funcționării ei, s-au situat pe un teren deosebit de nesigur și labil.

7. UNGURII ȘI AUSTRIECII ÎN MARȘ RAPID SPRE COMPROMIS ȘI DUALISM

Politica nefericită inițiată în decembrie 1851 de Viena, prin care, potrivit expresiei lui Ilarian, Alexandru von Bach l-a tradus pe Kossuth Lajos în germană, încercând să germanizeze și să centralizeze totul, deci și Ungaria și Lombardo-Veneția în jurul ei, a contribuit efectiv la subminarea forțelor Imperiului prin creșterea nemulțumirii adânci, tăcute dar amenințătoare a tuturor națiunilor neaustriece. Șeful liberalilor maghiari de orientare dualistă Széchenyi a afirmat că mai târziu când se va comenta epoca lui Bach, ecoul va răspunde „Ach! Ach!” iar banul croat Jellacic i-a spus fratelui său că politica Vienei ducea la dispariția Monarhiei în cel mult 25 de ani. Nemaghiarii, ca și maghiarii, au ajuns să fie tratați

la fel de dur și de rău, starea excepțională fiind menținută până prin anii 1853-1854. Românii Iancu, Axente, Ciurileanu au avut parte de brutalitățile și închisorile austriece, din fericire în cazul lor de scurtă durată, ca și cehii Sabina sau Fric pe o perioadă mai lungă. Alți lideri maghiari sau nemaghiari, adversari pe câmpul de luptă în 1848-1849, au devenit colegi de celulă austriacă după această dată. Prefectul român David Prodan s-a stins la 1852 în fortăreața Albei Iulii urmat la câțiva ani de cehul Havlicek care doar după ce s-a îmbolnăvit de moarte în închisoarea Brixen din Tyrol, a fost eliberat în 1855, pentru a-și sfârși zilele în 1856, poliția considerându-i răufăcători până și pe participanții la funeralii. Poliția și jandarmeria, justiția militară au oprimat în fașă, prin arestări și câteodată execuții, orice politică opoziționistă. Liderii nemaghiari au constatat cu tristețe că Viena, „prietena” lor din 1848-1849 le-a oferit drept „răsplată” ceea ce le-a dat ungarilor, adversarul comun din aceiași ani, drept pedeapsă. Împotriva acestei stări politice deplorabile s-a ridicat zadarnic vocea austriacă dar competentă, rațională și lucidă a profesorului universitar de istorie universală Anton Springer de la Universitatea din Viena care a repetat că fără restructurarea imediată solidă și sinceră a statului pe baza federalizării etnice nu exista nici o soluție valabilă sau viabilă pentru Imperiu. De asemenea, unii conducători politici români au apreciat că anii guvernării neoabsolutiste a lui Bach pot fi comparați sau interpretați cu absolvirea a 11 ani de Universitate politică superioară și de cea mai bună calitate care pe baza suferințelor și umilințelor comune să-i îndemne atât pe șefii unguri, cât și pe cei neunguri, la înțelegere și respect reciproc, la toleranță și respect pentru interesele adevărate și bine înțelese ale națiunilor statului⁶⁶.

Relele politice ale neoabsolutismului anilor 1849-1860 n-au fost și nici n-au putut fi contrabalansate de politica socială pozitivă care a favorizat țărănimea și categoriile productive și nici chiar de certa dezvoltare economică generală industrialo-comercială ce a dus la consolidarea și întărirea burgheziilor și nobilimii ancorată în noile structuri și orientări ale vremii. Dimpotrivă, acești factori pozitivi au determinat reparația și afirmarea după anii 1860, a unor forțe mai puternice și mai hotărâte în luptele național-politice. Cu cât era mai puternică din punct de vedere economic burghezo-nobilimea sau intelectualitatea cu funcții burgheze a unei națiuni, cu atât era mai capabilă să susțină o mișcare intensă și meritorie. Dar, în 1860-1861 partidele politice ale națiunilor puternice din punct de vedere social-economic și politic, situate în vârful sau la mijlocul piramidei în 1848 sau mai înainte, au revenit pe arenă cu aceleși programe și pretenții devenite deja tradiționale. De exemplu, politicienii maghiari liberali au revenit pe scena politică cu programele, realizările și structurile de stat din 1848 care au însemnat atunci ce înseamnă și în acești ani: libertate națională pentru unguri, supunere și integrare politică pentru neunguri. Potrivit acestor pretenții Marele Principat al Transilvaniei (Ardeal) urma să fie anexat, iar Croația supusă Ungariei în virtutea legilor din martie, iunie și a Constituției din aprilie 1848 care convergeau toate spre reedificarea unui stat unguresc centralizat în jurul Pestei în frontierele lui istorice croite prin jafuri și cuceriri sistematice. Întrucât acest lucru ar fi dus iarăși - ca și în 1848 - la împărțirea în două a Monarhiei și datorită faptului că n-au fost rezolvate integral contradicțiile între liberalii

austrieci și unguri, programul deakist a fost deocamdată blocat și Dieta din Pesta dizolvată în 1861.

Conservatorii unguri care au contribuit la elaborarea Diplomei din octombrie 1860 au găsit deocamdată o audiență mai mare la Viena și unele din soluțiile lor au fost introduse sau mai precis reintroduse în structurile Imperiului. Unele din acestea au fost mai puțin pernicioase pentru programele naționale slave și române dacă le comparăm cu cele liberale pașoptiste. Ele au admis pe baza situației anterioare anului 1848, în principiu, autonomia Marelui Principat al Transilvaniei și a Croației dar au realizat în schimb anexarea Voievodinei, Slovaciei, Banatului, Zarandului, Solnocului de Mijloc, Chioarului, Crasnei la Ungaria, unde au mai fost cuprinse și Crișana și Maramureșul. Au existat însă dovezi palpabile că cei mai influenți conservatori, deși n-au avut influență mare în dieta cu majoritate deakistă, au conservat și au pregătit poziții și soluții pentru aplicarea de către tron în viitor a constituției din aprilie 1848. Aceasta, revitalizată și completată, urma să stea în concepția liberalilor lui Déak la baza împăcării austro-ungare. Astfel, Dieta Ungariei s-a putut întruni singură pentru a dezbate din proprie inițiativă unele interese interpretate de ea însăși ca specifice. Faptul îl sperie pe Palacky încă în 1861, deoarece vede în el un germen ce convergea spre dualism, iar în guvernul imperial central i s-a asigurat un loc numai cancelarului aulic al Ungariei, nu și celor ai Croației și Transilvaniei situați pe poziții inferioare, împrejurare ce n-a semnat altceva decât că se „uită” o porțiță deschisă pentru viitoarea lor anexare. Asemenea lucrări sau mai bine zis „lucrături” politice au fost bine interpretate de unii gânditori negermani sau nemaghiari ca semne evidente că s-a acționat încă de pe acum în sensul apropiării momentului de instaurare a dualismului, sens care n-a putut fi estompat de unele certe contradicții austro-ungare aflate pe rol în anii 1860-1861. Prin Diploma din octombrie 1860 și Patenta din februarie 1861 ungurii au fost frustrați de un guvern responsabil a la 1848 deoarece au reprimat doar acel Consilium Locumtenențial și Cancelaria de până la 1847. Dar românii ardeleni și croații au fost fericiți că au scăpat de revitalizarea legilor centralizatoare din 1848.

Diploma din octombrie 1860, restabilind situația de dinainte de 1848, a relansat autonomismul provincial tradițional, a propus un început de federalism pe baza dreptului istoric și în cadrul lui a promis aplicarea egalei îndreptățiri naționale. Aplicarea autonomismului provinciilor istorice - și erau o puzderie de acest gen în Monarhia habsburgică - a fost o soluție desuetă la acea dată deoarece o asemenea operațiune structurală de stat a echivalat cu a recunoaște existența în societate doar a unor familii „istorice” privilegiate. Europa modernă nici nu admitea nici nu mai înțelegea cu ce fel de creaturi necunoscute semănau acele entități teritoriale rămășițe ale unor pronunțate fărâmișări feudale din alte vremi.

Fapt este că dreptul etnic care n-a stat niciodată la baza organizării de stat a Imperiului, a fost respins categoric și în anii 1860-1861, așa că liderii români care au solicitat Congres general și reunirea Ardealului, Banatului, Partiumului, Crișanei, Maramureșului, Bucovinei, într-un stat autonom n-au găsit nici un fel de înțelegere de la Viena sau de la cancelarii aulici ai Ungariei și Transilvaniei. Același răspuns l-au primit liderii slavi care au solicitat crearea

regatului tripartit al Croației, Sloveniei și Dalmației și, în general, toți militanții care au propus ca bază de restructurare a Imperiului federalizarea etnică. În timp ce această formulă nouă, înnoitoare și modernă, a fost categoric repudiată, s-a acceptat ca valabilă în esența ei Sancțiunea Pragmatică, acea lege fundamentală ce a stabilit raporturile și situația Ungariei istorice vis á vis de dinastia Habsburgică și de restul Imperiului. Aceasta a demonstrat o dată în plus că și în secolul al XIX-lea s-au preferat structurile statale vechi în pofida evoluției social-economice noi, fapt ce constituia ea însuși o contradicție a cărei rezolvare cădea și ea în sarcina viitorului. Sancțiunea Pragmatică, susținută puternic de conservatori, a putut fi folosită și de liberalii unguri deoarece a validat autonomia internă constituțională a Ungariei. Dar aceștia au acționat energic pentru ca pe trunchiul ei să fie altoită constituția din 1848. Era clar încă de pe acum că de acceptul de către dinastie și șefii austrieci a acestei altoiri, ca și de aranjarea reciproc avantajoasă a afacerilor comune, depindea edificarea regimului dualist.

În 1861 nobilimea maghiară, patriciatul săsesc și clientelele lor au deținut cele mai puternice poziții în comitatele și scaunele Transilvaniei, ca să nu mai vorbim de scaunele administrate de șefii secui. Românii au cerut zadarnic mărirea numărului funcționarilor de naționalitatea lor, folosirea limbii române, norme noi și democratice pentru alegerea deputaților în congregații și adunări scăunale și a comitetelor acestora care numeau funcționarii, amenințând uneori cu greve ale impozitelor sau boicotarea hotărârilor administrației locale de stat în caz că revendicările lor nu vor găsi audiența cuvenită⁶⁷.

Politicienii unguri au deținut de asemenea poziții puternice în Cancelaria aulică și Guberniul Transilvaniei, conduse de baronul Kemčny și contele Mikó. Aceștia împreună cu șefii comitatelor și ai scaunelor ungurești, au blocat în 1861 convocarea de către Viena - la cererea expresă a românilor - a dietei de la Alba Iulia, aleasă după procedee mai democratice în comparație cu cele din trecut și care avea pe agenda sa de lucru înartricularea parlamentară a naționalității și limbii române în Marele Principat al Transilvaniei. De fapt, blocajul și boicotul maghiar a avut eficacitate până în 1863 deoarece doar atunci s-a reușit convocarea Dietei de la Sibiu.

Pozițiile puternice deținute de șefii unguri în administrația de stat din Transilvania i-a determinat pe unii fruntași români să afirme că o Viena certată cu ungurii nu va putea acționa niciodată aici dacă nu-i va destitui pe cancelarii, guvernatorii sau comiții supremi maghiari. Fără operarea acestei schimbări și numirea unor guvernatori, cancelari sau șefi comitatensți români, nici vorbă nu putea fi de aplicarea în viață a programului politic românesc. În general s-a considerat că dacă dinastia și guvernele vieneze ar fi dorit sincer să-i țină în șah pe unguri, singurul remediu ar fi fost să ratifice programele naționale ale tuturor nemaghiarilor din Ungaria pe care să și-i transforme astfel în aliați.

În 1861 Viena i-a destituit pe Kemčny și Mikó, dar n-a numit în locul lor români, ci pe baronul Nádasdy Ferencz, fidel dinastiei și pe guvernatorul Ludovic Folliot de Guneville. Tot atunci au fost înlocuiți unii comiți supremi unguri, ceea ce a dus, împreună cu dizolvarea Dietei din Pesta, la slăbirea pozițiilor ungurești. În pofida neînțelegerilor momentane austro-ungare, instrucțiunile Vienei din 1862 - spre uimirea și indignarea românilor - au asigurat aproape peste tot în Marele Principat al Transilvaniei majorității neromâne în adunările și

aparatur funcționaresc din administrația locală de stat, chiar dacă centrul a acționat în sensul unei ușoare diminuări a autonomiei interne comitatense. Măsura a însemnat tot un fel de deschidere a porțiței de împăcare între tron și nobilimea maghiară sau, altfel spus, asigurarea unui remediu ce plutea încă în atmosferă în vederea acoperirii breșelor și contradicțiilor dintre stăpânii politici ai românilor transilvăneni. De asemenea, simbolul comiților supremi antiromâni care, în 1861, a arestat și a terorizat intelectualii români și a cerut să se scoată armata din cazărmi pentru a fi trimisă prin satele românești spre a le intimida, Pogány György, din Alba de Jos, a rămas neclintit pe postul său, în pofida repetatelor cereri de a fi destituit, formulate îndeosebi de Alexandru Sterca Suluțiu.

Cu toate acestea, în 1863 s-a ajuns la convocarea Dietei de la Sibiu compusă din 59 de deputați aleși și regaliști români și 100 neromâni dintre care 56 maghiari și 44 sași. Deși totalitatea neromânilor a întrecut cu 41 numărul românilor, votarea importantelor legi I și II ale Dietei din Sibiu a fost posibilă datorită boicotului deputatilor unguri care au lipsit masiv din acest for legislativ. Astfel că, prin breșa ivită, deputații români au format majoritatea care, cu ajutorul sașilor, au realizat singura legislație democratică și pozitivă care a recunoscut pe cale parlamentară naționalitatea politică și limba română, coordonată maghiarei și germanei, ca limbă de stat în Marele Principat al Transilvaniei⁶⁸. Legea II din 1864 a fost însă practic blocată de funcționarii unguri din comitate și scaune fiind folosită însă în Dietă, Guberniu, Cancelaria aulică a regimului Rainer - Schmerling. Președintele guvernului a promis zadarnic că Partium-ul va putea fi chemat să-și trimită deputații în Dieta de la Sibiu ca semn al reunificării lui cu Marele Principat. Totuși, încă din 1861, s-a creat o mică breșă în monopolul multisecular maghiaro-săsesc din administrația locală de stat a Transilvaniei prin crearea a două districte românești de Năsăud și Făgăraș conduse de căpitani supremi Alexandru Bohățel și Ioan Bran de Lemeni care au aplicat folosirea limbii române și au sprijinit din plin mișcarea națională și programele ei din această perioadă.

În 1861-1862 Împăratul Francisc Iosif I a realizat pe baza experienței din 1859 că Imperiul și dinastia erau slabe dacă aveau în spate o Ungarie nemulțumită și că ambele state istorice începeau să fie serios amenințate de principiul naționalității. În acest context, Monarhul l-a însărcinat pe conservatorul Appony György să elaboreze un Memorand politic care să permită împăcarea și alianța dintre Austria și Ungaria istorică aflate sub Sancțiunea Pragmatică, amendată cu revitalizarea și revalidarea constituției liberale dualiste din 1848, fapt ce urma să implice în tratative și puternica partidă deakistă. Dar, deși s-a lucrat în secret, manevra a fost surprinsă de guvernul antidualist Rainer-Schmerling care în 1862-1863 a protestat împotriva ei și l-a silit pe Monarh să continue linia Diplomei din octombrie 1860 și a Patentei din februarie 1861 și să suspende în 1863 tentativele de apropiere austro-maghiară pe baza dezideratelor pestane. Cu toate acestea în același an liberalii austrieci concentrați în jurul lui Kaiserfeld au acționat în sensul apropierei de Ungaria iar Austria i-a trimis capital și ajutoare însemnate pentru regenerarea economică și lupta contra foametei. În 1865 Monarhul a operat numiri ale unor oameni politici maghiari în posturi cheie, peste capul guvernului Rainer-Schmerling, care a înțeles „aluzia” și a demisionat lăsând cale liberă pentru realizarea Compromisului dorit de dinastie și partide politice puternice din Pesta și Viena.

Vizitele Monarhului la Academia Juridică din Pesta, numirile unor comiți supremi unguri, adepți ai constituției din 1848, ajutoarele consistente oferite unor Societăți culturale maghiare din capitala Ungariei, au fost tot atâtea indicii privind deschiderea drumului nou dar în același timp atât de vechi al Impăcării dintre stăpânii politici ai negermanilor și nemaghiarilor pe spinarea acestora din urmă.

Fratele Împăratului I-a sfătuit pe Monarh să discute cu Deák, omul cheie de care depindea acțiunea. Monarhul I-a trimis acasă la șeful liberalilor dualiști pe von Auguss, viceguvernatorul Ungariei, pentru a perfecta și a demara lucrurile. În Articolul de Paști, publicat de Deák în 1865 în „Pasti Napló”, Compromisul, bazat pe Sancțiunea Pragmatică, legile și constituția din 1848, era deja anunțat. Dieta de încoronare de la Pesta (1865-1868) n-a făcut decât să rezolve unele amănunte, să le reactiveze în viața de stat și să reglementeze afacerile comune Ungariei și Austriei⁶⁹, ⁷⁰.

Instituirea dualismului a însemnat un nou refuz brutal și o respingere categorică a proiectelor de federalizare etnică a Monarhiei, pe baza principiului modern al naționalității, fapt ce I-a determinat pe cehul Palacky să constate egoismul celor două națiuni dominante, germană și maghiară, dar să intuiască că tocmai acesta va provoca dispariția Imperiului. El a susținut încrezător că slavii vor supraviețui ruinei Austro-Ungariei⁷¹. În deceniile următoare, ca și la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de al XX-lea, proiectele federaliste, inclusiv cele propuse în jurul cercurilor de referință ca Statele Unite ale Austriei Mari, au avut aceeași soartă. Respingerea lor a dus la creșterea și întărirea în progresie geometrică a tendințelor politice care au vizat dispariția și dezmembrarea Austro-Ungariei pe baza principiului naționalității și al autodeterminării naționale în 1918. Procesul a fost susținut de acțiunea convergentă a micilor state ca România și Serbia ce au jucat între 1914-1918 rolul Piemontului și Prusiei. Acestea între 1859-1870 au realizat unitatea națională de stat a Italiei și Germaniei. Tot așa cum războaiele de întregire națională ale italienilor și germanilor au fost juste și democratice la vremea lor, în aceeași măsură au fost benefice și progresiste pentru democratizarea geografiei politice a Europei centrale și estice și războaiele asemănătoare ale românilor și slavilor de sud sau reconstituirea Poloniei și Cehoslovaciei. Abia acum Europa s-a putut compara cu lira armonioasă preconizată de Jules Michelet, liră ale cărei coarde să fie constituite de națiuni libere, unitare prin toți fiii și membrii lor încadrați armonios în state unitare și independente care să ființeze nu numai în apus sau centru, dar și în răsăritul continentului.

NOTE

---

1. G. Barițiu, **Noțiuni relative la economia socială și istoria civilizațiunii în Transilvania**, în vol. **Izvoare de demografie istorică, vol. II, secolul al XIX-lea - 1914. Transilvania**, editat de I.I. Adam și I. Pușcaș, București, 1987, p.268.

2. Ecaterina Negruți, **Satul moldovenesc în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Contribuții demografice**, Iași, 1984, p.23.

-
3. Egyed Á., **Situația demografică a județului Cluj între anii 1857-1910**, în vol. **Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice**, îngrijit de N. Edroiu, A. Răduțiu, P. Teodor, Cluj-Napoca, 1985, p.176; I. Bolovan, **Evoluția demografică a zonei Lechința între revoluția pașoptistă și primul război mondial**, în „*Revista Bistriței*”, VII, 1993, p.181.
  4. Konek S., **A magyar korona országainak legújabb népesedési mozgalmi**, Pest, 1868, p.22; **Izvoare de demografie istorică...**, p.211.
  5. Weszelovski K., **Statisztikai tanulmányok hazánk közegészségi állapota felett**, Budapest, 1875, p. 41; J. Frater Zsuzsa, **Az 1855. évi kolerajárvány Magyarországon**, Budapest, 1980.
  6. Katus L., **Die Probleme des demographischen Übergangs in Ungarn vor dem ersten Weltkrieg**, în vol. **Demographie, Bevölkerungs- und Agrarstatistik (Beiträge der ersten wissenschaftlichen Tagung der Ungarische - Österreichischen Historikerkommission)**, hrsg. Gábor Erdödy, Budapest, 1982, p.63.
  7. Egyed Á., **Situația demografică a județului Cluj...**, p.175; I. Bolovan, **Evoluția demografică a zonei Lechința...**, p.180.
  8. A se vedea pe larg la Kovács I., **Desființarea relațiilor feudale în Transilvania**, Cluj, 1973, passim; S. Retegan, **Mutații economice în satul românesc din Transilvania la mijlocul veacului XIX**, în „*AIACN*”, XXI, 1978, p.189-208.
  9. **Ibidem**, p.190; L. Gyémánt, **Contribuții statistice privind agricultura Transilvaniei, Banatului și Bucovinei în perioada 1720-1871**, în „*AIACN*”, XXVII, 1985-1986, p.162.
  10. Ecaterina Negruți, **Satul moldovenesc...**, p.17.
  11. S. Retegan, **Mutații economice în satul românesc...**, p.191.
  12. Numărul victimelor în fostul Mare Principat Transilvania a fost de 1841 persoane, pentru teritoriile vestice lipsindu-ne datele necesare (oricum nu credem să fi depășit 3.000 de morți). Cf. S. Retegan, **Un flagel de tip medieval: epidemia de holeră din Transilvania din 1866**, în vol. **Sabin Manuilă. Istorie și demografie**, coordonatori Sorina și Ioan Bolovan, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 1995, p.200.
  13. I. Bolovan, **Evoluția demografică a zonei Lechința...**, p.184; S. Retegan, **Realități demografice ale satului românesc din nordul Transilvaniei la mijlocul sec. al XIX-lea (Solnocul Interior)**, în vol. **Civilizație medievală și modernă românească...**, p.169.
  14. **Ibidem**.
  15. Katus I., **Die Probleme des demographischen Übergangs in Ungarn**, p.64; Rédei J., **A születések és a halálozások alakulása a XIX. és a XX. században Európában és Magyarországon**, Budapest, 1960, p.16-17.
  16. P. Boca, **Aspecte privind demografia istorică din județul Bistrița-Năsăud între anii 1720-1977**, în **Populație și societate**, vol.4, Cluj-Napoca, 1980, p.116.

---

17. H. Sundhausen, **Historische Statistik Serbiens 1834-1914. Mit europäischen Vergleichsdaten**, München, 1989, p.99; Ecaterina Negruți, **Cercetări privind evoluția demografică a Moldovei în sec. al XIX-lea**, în „*AIIA Iași*”, 19, 1982, p.40.

1. Vezi pe larg la Dumitru Suciu, **Antecedentele dualismului și Ilie Măcelaru în lupta națională din Transilvania (1848-1867)**, în manuscris, cu bibliografia națională și internațională aferentă; Idem, **Lupta naționalităților din Imperiul habsburgic pentru înfăptuirea programelor lor politice la mijlocul secolului al XIX-lea** în „*Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj*”, XV, 1972, p.169-203; Idem, **Aspecte ale politicii de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania în timpul dualismului**, în „*Anuarul de Istorie și Arheologie din Cluj*”, XXVIII, 1987/8, p.289-310.

2. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond. T.Cipariu, nr.1699.

3. **Bariț și contemporanii săi**, vol.I, p.316-318. Autorul petițiilor elaborate între martie-iulie 1849 a fost de obicei Maiorescu inclusiv al mării petiții din 18 iulie. După unele surse la redactarea răspunsului către Bach a contribuit nu numai Mocioni ci și Șaguna. Actele din iulie 1849 sunt publicate în Teodor V.Păcățian, **Cartea de aur sau luptele naționale politice ale românilor de sub Coroana ungară**, vol.I, Sibiu, 1904, p.599-611.

4. Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române, Sibiu, fond Șaguna, Fotocopii Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, nr.224/1849; Arhivele Statului Alba Iulia, fond Prefectura județului Alba, nr.2128/1849; nr.627/1849. Tot în august 1849 s-au început lucrările comisiei care a calculat pagubele umane și materiale suferite de români în 1848-1849; aceasta va solicita și contribuția preoților, protopopilor și notarilor români. Wolgemuth a anunțat public în 20 august înființarea școlilor de învățători români la Năsăud și Orlat și acordarea unor burse pentru elevii săraci, vezi Biblioteca Centrală Universitară, Colecții Speciale, Xerox, pachet 280/1. Șaguna n-a fost prea încântat de aceste institute pedagogice deoarece la Orlat au fost numiți profesori nemți de religie catolică, foști dascăli la școala trivială militară. Episcopul a considerat institutul ilegal, a protestat împotriva încălcării autonomiei bisericii române în materie școlară și a insistat pentru întărirea și modernizarea institutului de la Sibiu. După 6 luni „fătul” lui Wolgemuth a încetat să mai existe; vezi Popea, **op.cit.**, p.370.

5. Arh. St.Alba, fond Pref. Alba, nr.623/1849.

6. **Ibidem**, nr.669/1849.

7. Arh. St. Cluj-Napoca, f. Cipariu, nr.1248; vezi și D.Suciu, **Lupta naționalităților din Imperiul...**, p.194.

8. Arh.St.Alba, f. Pref. Alba, nr.738/1849.

9. Arh.St. Cluj-Napoca, Arh.Blaș, f.1848, nr.127. Pentru pedepsirea colaboratorilor sau a insurgenților unguri s-au înființat judecătorii și comisii de purificare la Sibiu, Cluj, Alba Iulia, Reteag, Odorhei. Comisiile de purificare au acționat și la Târgu Mureș, Bistrița, Brașov. Dregătoriile legale n-au ființat și n-au existat în 1848-1849 când s-au petrecut silniciile, violențele și faptele arbitrare și de aceea Wolgemuth solicită informații precise de la

---

populație pentru ca cei vinovați să nu rămână nepedepsiți sau chiar să-și păstreze funcțiile, iar cei păgubiți să nu rămână nerăsplățiți. Informațiile, vezi Biblioteca Academiei R.S.România, București, Manuscrise române, 971, f. 160 (în continuare B.A.R., mss.rom) publicat și în de Barițiu, **op.cit.**, p.798-799.

10. B.A.R., mss.-rom., nr.971, f.201-202. Despre Axente Sever vezi Adrian T. Pascu, **Ioan Axente Sever (1821-1906)**. Cluj-Napoca, 1985; despre dezarmare și cuvântarea lui Axente, Idem, **op.cit.**, p.136-137.

11. B.A.R. mss.-rom., nr.971, f.162-163; Arh.Bibl.Mitrop. Sibiu, fond Varia, nr.213. În iulie 1849 Șaguna și alți membri ai Delegației au manevrat pentru menținerea românilor sub arme cerând aprobarea guvernului în vederea integrării prefectilor și a trupelor lor în armata imperială. Cererea a fost respinsă, vezi Dragomir, **op.cit.**, p.295.

12. „*Bucovina*”, I, 1849, nr.36.

13. B.A.R., mss.-rom., nr.1058, f.346.

14. **Bariț și contemporanii săi**, vol.I, p.319; Lupaș, **Mitropolitul Andreiu...**, p.94; despre Șaguna vezi Keith Hitchins, **Orodoxy and Nationality. Andrei Șaguna and the Rumanian of Transylvania. 1846-1873**, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1977.

15. **Bariț...**, vol.I, p.321.

16. Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Rom., Sibiu, fond. Șaguna, nr.115.

17. **Ibidem**, nr.119.

18. **Ibidem**, Fotocopii Inst. de Istorie și Arh. Cluj-Napoca, nr.258-259.

19. **Ibidem**, Fotocopii nr.237-239. Arh. Stat. Alba Iulia, fond Mitropolia Română Unită, Cabinetul Mitropolitului nr.272/1849, f.1-4 și „Convorbiri literare”, XXXVI, 1903, nr.1, p.51-54; B.A.R., mss.-rom., nr.971, f.298.

20. Arh. Consistoriului Ortodox Sibiu, an 1848-1849, Fotocopii nr.232-234.

21. Arh. Bibl. Ort. Rom., Sibiu, fond Șaguna, Fotocopii nr. 241.

22. **Ibidem**, Fotocopii, nr.244-246; nr.275.

23. Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, Colecția Speciale, sertar 280/1 Xerox. Aici se află circularul vicarului unit de Șimleu, viitor episcop și mitropolit de Alba Iulia, Alexandru Sterca Șuluțiu. De fapt imediat după sosirea în Transilvania Șaguna a convocat Consistoriul pentru a se evalua pierderile suferite de sediul episcopiei, capelă, bibliotecă, odoarele scumpe bisericești din întreaga Transilvanie; se spara în ajutorul Împăratului și al Constituției pentru repararea pagubelor și înaintarea materială și intelectuală a poporului. Episcopul a raportat toate acțiunile politice efectuate în timp de 8 luni la Viena inclusiv efortul de a obține Mitropolie Ortodoxă independentă de Patriarhia sârbă; s-a insistat pentru scoaterea fondurilor bisericești de sub controlul și revizia Comisariatului Provizoriu din Ardeal și manipularea liberă a acestora de către Episcopie; vezi Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Sibiu, f. Șaguna, Fotocopii nr. 192-205. Capitlul din Blaj inventaria și el pagubele provocate de unguri

---

Episcopiei, liceului gimnaziului și tipografiei cerând despăgubiri prin intermediul lui Wolgemuth și Erdelyi, vezi Arh.St. Alba Iulia, fond Mitropolia Română Unită. Cabinetul Mitropolitului nr. 248/1850, f.7,9.

24. B.A.R. mss.-rom., nr.1061, f.255-256.

25. Arhiva Bisericii Sf. Nicolae Brașov, fond Bran, nr.42/1849. În pofida promisiunilor lui Wolgemuth statul nu a acordat ajutor din visteria lui pe seama națiunii, dar Împăratul a ajutat totuși cele două biserici române. Delegația de la Viena insistă și în decembrie 1850 pentru ca poporul să fie ajutat. Mulți români și românce au pierdut „avere, tată, soți și fii” în anii 1848-1849, au suferit de foame și frig în iarna lui 1849-1850 și după ce au fost prădați de unguri li se luau fără milă dările și impozitele către fiscul austriac. Delegația cerea scutirea de achitare a restanțelor pe 1848-1849, preoții să fie exceptați de la plătirea capitației și executarea unor sarcini către stat până când acesta nu va lua măsuri pentru întreținerea lor, ajutor pentru popor proporțional cu pierderile suferite și împrumut de stat pe seama națiunii; vezi A.T. Laurian, „Magazin istoric pentru Dacia”, tom.VII, fasc.1, Viena, 1851, p.107-108. În schimb, în anii următori statul a solicitat un împrumut de la particulari (1854) care în pofida numeroaselor neajunsuri a adus pe alocuri anumite beneficii în următorii ani; vezi Rodica Sofroni, **Cu privire la împrumutul de stat din 1854 ca formă de exploatare a maselor**, în „An.Inst. de ist. și arh.”, Cluj, XVI, 1973, p. 417-426.

26. „Bucovina”, I, 1850, nr.1; Listele clerului ortodox se păstrează la Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române din Sibiu, fond Șaguna, iar cele ale autorităților la Arhivele Statului Alba Iulia. Aici sunt menționate numele celor uciși, împrejurările, datele, martorii, pierderile materiale etc. Românii au început să fie executați încă din vara lui 1848 (Mihalț, Jucuri, Vajda Cămăraș etc.), dar în octombrie încep să riposteze și ei sângeros semnalul fiind dat de masacrarea a peste 140 de maghiari la Sângătin și apoi a altora în Presaca, Zlatna, Aiud etc. Dar, oricum, numărul ungușilor civili uciși este mult mai mic. Landsturmul a operat alături și sub supravegherea armatei și a ofițerilor imperiali în iarna lui 1848-1849, iar după fuga acestora (martie 1849) a acționat doar în zona Munților Apuseni, restul Ardealului fiind cucerit de guvernul maghiar care a instituit o teroare crâncenă împotriva românilor. În 1849 moșii, pentru a răzbuna pe Dobra,ucid mai mulți unguri civili la Abrud, dar și pe Dragoș pe care l-au bănuț că ar fi trădător. Iancu și protopopul Șuluțiu scot din mâinile moșilor înfuriați câțiva unguri (femei, bătrâni, copii). 41 de biserici au fost arse complet, iar 319 au fost prădate, aici fiind vorba atât de cele unite cât și de cele ortodoxe. Șaguna a obținut ajutoare în bani,cărți, odăjdii și podoabe atât din Imperiu, cât și din Principate. De peste Carpați îl ajută mănăstirea Neamțului, boierul Gheorghe Sturza, Hurmuzăcheștii etc., iar din Imperiu primește 4.000 fl. numai de la bogații brașoveni, podoabe scumpe de la comunitatea religioasă din Viena, însă cel mai substanțial sprijin a venit totuși de la Împărat, care a donat 60.000 fl. ce trebuiau împărțiti egal între cele două biserici române. Șaguna a organizat și o colectă între 1850-1852 prin care a adunat 26.062 fl. și 44 1/2 cr. El a obținut cu sprijinul lui Karl Schwarzenberg (cu care s-a înțeles excelent) un ajutor de la Împărat pentru prefectul Iancu, Axente și Balint, aceștia primind fiecare câte 25.000 fl.; vezi Popea, **op.cit.**, p.104, 109, 126. Orfanii au fost ajutați de Comitetul Reuniunii Femeilor Române din Brașov care aduna bani, sau produse naturale (bucate, vite, miei) haine, încălțăminte, în acest scop, de la întreaga națiune, la acest fond contribuind și unele oficialități austriece ca de plidă Wolgemuth; vezi

---

„Foaia pentru minte, inimă și literatură”, XIII, 1850, nr.15, el. Căpitănia Brașovului a dorit să facă greutăți Comitetului, a anchetat doamnele române, dar la intervenția energetică a lui Saguna, autoritățile au acceptat Reuniunea, Statutul și activitatea ei.

În focul luptelor fratricide provocate de intoleranța autorităților ungare, după unele informații, românii au ucis 10.000 de unguri înarmați și civili, din care jumătate din comitatul Alba de Jos; vezi Kemény István b̄aro, **Emléklapjai melyeken, mint a boldogtalan 1848 évben utolsó alsófehérmegyei főispán, néhány jeletet vázol azonirtóháboruból, melyben az oláh rablócsordak a magyar birtokosság ellen dühöngtek**, Budapest, 1903 cu liste de morți la p.8-11, 23-27, 38-39, 44-47, 50-51, 52-55 și cu mărturiile înregistrate de autorități aparținând unor supraviețuitori. Interesant că maghiarii au înregistrat că românii intrați în Abrud le-au spus că nu mai ascultă de organele comitatelor și ale Guberniului unguresc, ci doar de Șaguna și de domnii lor de la Adunerea din Blaj; vezi Kemeny, **op.cit.**, p.4. Excese s-au produs de ambele părți, au avut de suferit și români și unguri nevinovați, femei, copii și bătrâni, dar nu trebuie să se uite că cei care au început execuțiile și excesele au fost maghiarii și din acest punct de vedere acțiunile românilor survenite abia după 3 luni de la începerea persecuțiilor maghiare au constituit într-un fel nu numai reacții de apărare, ci și răspunsuri sau răzbunări inerente, din păcate, în astfel de evenimente tragice.

Într-un fel inconștiența unor autorități maghiare care au vrut să transforme și pietrele în unguri, a atras și asupra maghiarilor civili „potopul cerului răzbunător”, cum afirma un apel românesc din 1848, în condițiile în care prefectii și tribunii n-au putut controla direct și peste tot toate operațiunile de război. În câteva sate din Munții Apuseni au fost uciși 720 de unguri, la Presaca și Zlatna 800, la Alba Iulia 40, la Aiud 800, la Sângâtin 170, la Abrud 1.000 etc., în general socotindu-se că în întreg comitatul Albei de Jos au căzut uciși 5.204 unguri, deci 20% din numărul locuitorilor unguri din zonă; vezi Szilaghy Farkas, **Alsófehér vármagye 1848-1849-ben**, Magyemyed, 1898, p.400-401.

27. „*Bucovina*”, I, 1849, nr. 39; **Bariț și contemporanii săi**, I, p.327-329. Augusti intervine în acest sens în rapoartele întocmite de Mânzatu și Ivanovici înainte de sosirea lui Wolgemuth care au fost trimise guvernului din Viena însoțite de o Introducere redactată de Glatz. Chiar guvernatorul care a promis că va face cercetări asupra prefectilor - pe care le amână deocamdată din lipsă de martori și mai ales de frica spiritului întărâtat al poporului - consideră că pările erau exagerate pe de o parte și se datorau pe de alta și brutalităților poporului comise când absentau conducătorii lui. Guvernatorul a dispus să se facă rapoarte obiective ceea ce-i determină și pe Mânzatu și Ivanovici să redacteze noi memorii mai imparțiale întrucât nu se mai aflau sub influența și controlul nemijlocit al lui Augusti. De asemenea și căpitani Gratz și Alberti recunosc meritele Landsturmului și ale prefectilor combătând acuzațiile formulate împotriva lor. Una din frecvențele învinuiri era aceea de înclinație spre daco-românism. Guvernatorul i-a reproșat-o și lui Maiorescu zicându-i ironic „Deșteaptă-te române”. Desigur, Maiorescu a încercat să se apere și să-i risipească îndoielile, dar generalul austriac a răspuns zâmbind că el, ca soldat, nu se temeă dacă pentru Daco-România se va ajunge la război, însă, oricum, dacă românii puteau bate Rusia, Austria și Turcia (ca să elibereze Basarabia, Transilvania, Bucovina, Dobrogea) pentru a deveni independenți și unitari, ei o meritau. Wolgemuth i-a spus că personal nu crede că lucrul era posibil și l-a sfătuit pe Maiorescu și pe colegii lui din Delegație să se curețe de această idee la Viena.

28. Popea, **op.cit.**, p.381-384.

29. **Ibidem**, p.364-367; Barițiu, **Părți alese...**, vol.II, p.566.

---

30. „*Bucovina*”, I, 1849, nr.45; Barițiu, **op.cit.**, p.653-654; Laurian I-a informat pe Bărnuțiu că a primit două scrisori de la Aaron Florian și Gavril Munteanu referitoare la arestarea preoților români și la cercetările întreprinse de comisarii sași. În cursul anchetelor aceștia încercau să obțină informații despre membrii Delegației naționale. Din cauza persecuțiilor îndreptate împotriva clerului și poporului român Laurian își simțea „inima înghețată”, vezi B.A.R., mss.-rom., S 2(1)/CCCXII.

31. **Barit și contemporanii săi**, vol.I, p.69.

32. Arh. Bibl.Mitrop.Sibiu, fond Șaguna, 1850, nr.239; Petiția Sinodului către Împărat la T.V. Păcățian, **Cartea de aur**, vol.I, ed. a II-a Sibiu, 1904, p.680-682; în germană la dr. Ilarian Pușcariu, **Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania**, Sibiu, 1900, p.65-68.

33. **Ibidem**, nr.238. Potrivit unor calcule, până în 1868, românii ardeleni au cheltuit 1.500.000 florini cu reconstruirea bisericilor dărmate sau prădate de unguri, construirea a 800 de școli, înființarea unor asociații literare și reuniuni filantropice, vezi B.A.R., mss.-rom., nr.975, f.349-354.

34. B.A.R., mss.-rom., 1061, f.241-242.

35. A. Caciora, M.Timbus, **op.cit.**, în „*Ziridava*”, IX, 1978, p.72-73; D.Suciu, **Lupta naționalităților...**, în „*An. Inst. de Ist. Cluj*”, XV, 1972, p. 196-197. Cu toate acestea Sinodul a avut indirect o importanță politică deoarece l-a ales episcop pe Alexandru Sterca Șuluțiu, mare luptător pentru libertatea națională a românilor din Transilvania. Despre Sinodul unit vezi Protocolul la B.A.R., mss.-rom., 1061, p.158-164; „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*”, XIII, 1860, nr.12-16; I.M.Moldovan, **Acte sinoade ale bisericii române de Alba Iulia și Făgăraș**, vol.I, Blaj, 1869, p.63-103.

36. B.A.R. mss.-rom., 1060, f.291-292; „*Unirea*”, XV, 1905, din 24 iunie; I.Pervain, I.Chindiș, **Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian**, vol.I, Cluj, 1972, p.121-125.

37. Pervain, Chindiș, **op.cit.**, p.210-215; Sinodul respectând restricțiile de a nu înscrie în protocol și în Memoriul către Împărat probleme politice își axează cererile pe terenul bisericii și al unirii cu Roma pe care îl doreau consolidat în toate privințele. În acest sens s-au cerut restaurarea mitropoliei, sinod mixt, întărirea imediată a episcopului și mitropolitului, ridicarea școlilor române de către stat întrucât poporul era lipsit de mijloace în urma suferințelor și jafurilor îndurate în 1848-1849. Era de asemenea necesară ajutorarea clerului din fondurile statului deoarece altfel nu avea timp să se cultive pe sine și poporul fiind nevoit să depună eforturi mari și îndelungate pentru obținerea celor necesare traiului; vezi B.A.R., mss.-rom., 1061, f.151-156, „*Foaie pentru minte, inimă și literatură*”, XIII, 1850, nr.15.

38. Arh. St. Alba Iulia, Prefectura județului Alba, des. nr.203/1849.

39. Arh. St. Cluj-Napoca, Arh. Blaj, f. 1848, nr. 133; Date generale despre Monarhie în întregimea ei la C. A. Macartney, **The Habsburg Empire, 1790-1918**, Weidenfeld and Nicolson, 1969.

40. B.A.R., mss.-rom., 1061, f.26; Silviu Dragomir, **Studii și documente privind istoria**

Transilvaniei, vol.II, Sibiu, 1944, p.136-138.

41. B.A.R., mss.-rom., nr.1058, f.271.

42. **Ibidem**, f.273-274.

43. **Ibidem**, nr.1059, f.220-221.

44. **Ibidem**, nr.971, f.199-200.

45. **Ibidem**, S 2 (1)/CCCXII.

46. **Ibidem**, S 12/CCCXII.

47. **Ibidem**, nr.971, p.331-332.

48. Arh. Bibl. Mitrop. Ort. Rom., Sibiu, fond Șaguna, 1851, nr.2722.

49. B.A.R., mss.-rom., anexă la doc. nr. S 1 (8)/CCCXII. **Bariț și contemporanii săi**, vol VII, București, 1986, p.66-68.

50. Idem, **loc. cit.**, S 2 (3)/CCCXII; S 2 (5)/CCCXII.

51. Idem, **loc. cit.**, S 1 (2)/CCCXII; **Bariț și contemporanii săi**, vol.VII, p.64.

52. Arh. St. Brașov, Fond Actele Magistratului, 1850/2392.

53. B.A.R., mss.-rom., nr.996, f.18-19; Iosif Pervain, Ioan Chindriș, **Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian**, vol.I, Cluj, 1972, p.26-27; date generale la Ioan Nistor, **Decorarea lui Avram Iancu și a camarazilor săi**, București, 1931.

54. B.A.R., mss.-rom., nr. 1058, f. 410-411; Pascu, **op. cit.**, p.146-147; Sever a acceptat decorația în 1852 când Împăratul a vizitat Transilvania.

55. Arh. St. București, Colecții Xerografii, Viena, 1851, Pachet CXIII; Dragomir, **Avram Iancu**, București, 1968, p.308-310.

56. B.A.R., mss.-rom., nr.996, f.103; V. Pârvan, **Din viața lui Papiu Ilarian**, în „*Convorbiri literare*”, XXXVII, 1903, nr.1, p.56-57; dr. Ioan Rațiu, **Alexandru Papiu Ilarian și decorațiunile de la 1850**, în „*Luceafărul*”, II, 1903, nr.1, p.4-5; nr.2, p.24-26.

57. D. Suciu, **Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească (II)**, în „*An. Inst. de ist. A.D. Xenopol Iași*”, XXVI/1, 1989, p.300.

58. Idem, **Antecedentele dualismului...**

59. Ladislau Gyemánt, **Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790-1848**, București, 1986.

60. Jacques Droz, **L'Europe Centrale. Evolution historique de l'idée de „Mitteleuropa”**, Paris, 1960, p.82-83.

-
61. **Bariț și contemporanii săi**, vol.I, p.165-166; 181; 345.
62. I.S. Pușcariu, **Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului**, Săbii, 1864, p.1-35.
63. Idem, **op.cit.**, p.32.
64. Idem, **op.cit.**, p.42-46.
65. Pușcariu, **op.cit.**, 54-60.
66. Fran Zwitter, Jaroslav Sidak et Vaso Bogdanov, **Les problemes nationaux dans la Monarchie des Habsbourg**, Beograd, 1960, p.79-85; Jaroslav Prokes, **Histoire Tchecoslovaque**, Prague, 1927, p.289; D.Suciu, **Lupta naționalităților din Imperiul habsburgic pentru înfăptuirea programelor lor politice la mijlocul secolului al XIX-lea**, în „*An. Inst. de Ist. și Arh. Cluj*”, XV, 1972, p.194.
67. **Bariț și contemporanii săi**, vol.V, p.193-195.
68. S.Retegan, **Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)**, Cluj-Napoca, 1979.
69. Pușcariu, **op.cit.**, p.54-60.
70. D. Suciu, **Antecedentele dualismului...**
71. Ioseph F.Zacek, **Palacky and Austrian-Hungarian Compromise of 1867**, în „*Der Österreichisch-Ungarische Ausgleich 1867*”, Bratislava, 1971, p.558; despre alternativa politicii ungare vezi Szabad György, **Forra dalom és kiegyezés választóján (1860-1861)**, Budapest, 1976. Despre dualism, lucrare clasică a lui Andrássy Gyula, **Az 1867-iki kiegyezésről**, Budapest, 1896. O recentă sinteză a istoriei moderne și contemporane a Transilvaniei **Erdely története, harmodik kötet 1830-1831 napjainkink**, szerkeztette Szász Zoltan, Budapest, 1986 recenzată de D.Suciu, **Aspecte ale politicii de asuprire națională și de maghiarizare forțată a românilor din Transilvania în timpul dualismului**, în „*Ann. Inst. de Ist. și Arh. Cluj*”, XXVIII, 1987-1988, p.289-310. Despre apropierea unor români din părțile vestice de guvernul Ungariei la 1848-1849, vezi Miskolczy Ambrus, **Egyház és forradalom Biserică și revoluție. A köröskisjenoi ortodox román egyházizsinat. Sinodul ortodox românesc de la Chișinău Criș**, 1849, Budapest, 1991.